

Nummer
100

Het grote Sjoerd-
interview

Luid & Duidelijk

Willem Meijnen, erelid van het UKG.

Het Donateursblad

Dit is het honderdste nummer van *Luid&Duidelijk*. Daarom is dit een extra dik nummer, met veel aandacht voor ons verleden en voor de eerste jaargangen die verschenen onder de naam *Donateursblad*.

- 6 Het UKG had nog geen leden, maar wel donateurs. Voor hen verscheen **het 'Donateursblad'**. Bram van der Wees nam de eerste jaargang door.
- 9 Ton Kroon, oud-voorzitter, schreef in elk nummer een stukje, onder meer over **de naamsverandering** naar *Luid en Duidelijk*.
- 22 **Persoonlijke bespiegeling** komt niet veel voor, maar Norbert Stap gaf in 1983 een goede voorzet, met zijn 'Overpeinzing van een klokkenluider'.
- 30 Ton Kroon verwelkomde in december 1985 **het tweehonderdste lid** van het UKG, de heer Heij.
- 58 Hoe klonk het **Dom-gelui vóór 1505?** Sjoerd van Geuns schreef er al in 1986 over, en werkte dat artikel bij.
- 72 Johan van den Hurk schreef in 1988 over **klokken zonder brons**, want klokken kunnen ook van andere metalen vervaardigd worden.

Klokken

- 32 De grootste bedreiging voor klokken is een oorlog. Vooral **de vordering van klokken** om er kanonnen van te gieten vormt een groot gevaar. Wouter Iseger schreef een prachtig boek over de klokkenvordering in Utrecht in WO-II.
- 54 **De Grote Maria** was ooit een 'stille' liefde van Rob Huibers. Hij raakte haar kwijt, maar hervond haar. En hij ontdekte haar geheim...

De 14e-eeuwse woning in de Domtoren.

Torens

- 49 De **favoriete klok** van René Swane is een heel gelui, nee, een hele toren, nee, de ganse Jacobikerk.
- 66 De bijdragen over **restauranties van de Domtoren** door René de Kam vormen een vaste waarde in *Luid&Duidelijk*.

Het Gilde

- 12 'Wie zullen we interviewen?' Voor L&D 100 was er maar één kandidaat: oprichter en inspirator **Sjoerd van Geuns**.
- 42 Voor een levensschets van **erelid Willem Meijnen** doken we in de archieven en belden we stad en land af.
- 64 Een van de leden van het UKG, **Antonia Verloop**, nam het Gilde op in haar testament. Wie was zij?

Luiden

- 24 De lockdown in 2020 stelde het Gilde voor de vraag: **Waarom luiden wij de klokken** eigenlijk? Sible de Blaauw formuleerde een antwoord.
- 50 Excursies: het Gilde smult ervan. Maar nóg leuker is het om **met de jeugd op excursie** te gaan. Daniëlle en Alex doen verslag.

Luid&Duidelijk

- 40 De *guilty pleasure* van veel L&D-lezers is **het kruiswoordraadsel** van Thomas Peerenboom. In dit nummer krijgt hij met een 'Zweed' van twee pagina's in het hart de ereplaats. We rekenen op extra veel inzendingen en verloten onder de goede inzendingen Het Utrechts Woordenspel en twee cadeaubonnen.

Honderd keer jong!

In dit 100e nummer van *Luid&Duidelijk* worden we meegenomen in een tijdmachine. Een boeiende tijdreis die veel inzicht geeft in het bestaan van onze vereniging, in de klokken en de markante mensen die onze vereniging hebben gemaakt tot wat wij nu zijn. De namen van de jeugdige pioniers klinken nog steeds actief in ons gilde, voor hen is dit themanummer van L&D vast een feest van herkenning. Voor alle anderen (en dat zijn er inmiddels meer dan 800) is het een bron van kennis, nieuwe weetjes en heel veel leesplezier.

Het lezen van deze speciale editie heeft mijn bewondering en waardering voor al die pioniers en actieve leden nog groter gemaakt. Hun passie en vrijwillige inzet maakt het UKG tot wat het is, een niet te missen gilde in Utrecht, van grote historische betekenis, professioneel en altijd verbindend in interesses, activiteiten en samen lid zijn van een bijzondere vereniging. Ton Kroon beschrijft het ontstaan van het UKG en het *Donateursblad*, later *Luid&Duidelijk*, zo mooi als ‘een borrelende kookpot’. “Jeugd maakt de toekomst” zegt hij, en dat is een uitspraak die onverkort ook in 2022 zal doorklinken. In onze vergrijsde pioniers borrelt het denken en doen nog als weleer, aangevuld met indrukwekkende kennis en ervaring.

Maar daarnaast zijn er veel nieuwe leden gekomen, ook jeugdleden, die hun bijdrage willen leveren aan ons UKG. Verschillend in leeftijd, maar niet in passie. Dat bleek mooi toen wij op onze Verenigingsavond van 11 november jl. 7 nieuwe luiers mochten certificeren. Het blijkt ook uit het artikel over de jeugdexcursie naar Vianen en Dordrecht. Nieuwe jonge honden die samen met oude honden de toekomst van het UKG maken. En het feit dat onze jongste leden erin slaagden in Dordt onze penningmeester voor het eerst in zijn leven een klok te laten luiden (de enige echte Van der Wees-klok), kan gezien worden als een mooie start van de beoogde nieuwe wervingscampagne voor (actieve) leden!

Op de zeer geslaagde verenigingsavond vertelde Wouter Iseger over zijn nieuwe boek “Stille Torens”. Speciaal voor onze leden bereiden we een lezing van Wouter voor. We kregen een sneak preview van onze nieuwe website. Bram van der Wees deelde met ons blij nieuws, waarover in dit nummer meer. Over het rentmeesterschap maar ook de beoogde aanwending van de erfenis deelden we informatie. Een grootse wervingscampagne met bekende Utrechters is het startproject. Ondanks corona-beperkingen hopen we als UKG met Kerst met vol klokkengelui de geboorte van Jezus te verkondigen en met Oud en Nieuw een nieuw jaar in te luiden. Ik wens u allen klankrijke feestdagen en een gezond en gelukkig 2022!

Alma van Bommel
Voorzitter UKG

Jeugdluiders worden ingeroosterd

Misschien was het andere klokkenluiders al opgevallen. De jeugdluiders van het UKG staan in het luidrooster niet meer in een eigen hoekje onderaan, maar gewoon op alfabet tussen de anderen. Ook krijgen ze meer luidbeurten en gaan ze veel vaker samen luiden. Dat heeft het bestuur besloten nadat de jeugd tijdens de beperkingen van de coronapandemie maandenlang geen touw had kunnen aanraken.

Tot voor kort troffen zij elkaar drie, vier keer per jaar tijdens grote feestelijke luidingen als Koningsdag en Eerste Kerstdag. Daarnaast hadden ze een paar keer per maand de mogelijkheid om op zaterdag individueel een trainingsluiding in de Buurtoren te doen. Maar vanaf nu gaan de zes jeugdluiders die het gilde op dit moment telt zeker eens per maand samen in de Dom aan de slag en worden ze ook op andere torens ingeroosterd. Luidmeester

Jesse Oostermann en jeugdbegeleidster Danielle Alexander hebben dit bedacht om de band tussen de jonge luiders te verstevigen en de jeugd steviger in het gilde te verankeren. Ook zelf vinden de vijf het met zijn allen luiden het leukste.

Tijdens de feestelijke Allerheiligen luiding in de Dom op 31 oktober waren ze er alle vijf. En daar lieten ze zien dat zij knap grote klokken aankunnen. Karlijn Sluiskes wist die dag op haar eentje de 1600 kilo zware Maria Magdalena aan het luiden te houden en Job Wijbenga (foto) luidde geheel op eigen kracht en met veel plezier de Agnes Minor. (RH) 📌

Clocke Roelant

UKG-lid Thierry Pauwels uit De Pinte (nabij Gent) merkt bij het artikel over Clocke Roelant (L&D 99) op dat het een hardnekkig misverstand is dat de huidige klok in het belfort de ‘Sint-Michielsklok’ zou heten. De naam van deze klok is wel degelijk ‘Roeland’, maar omdat dit soms verwarring kan veroorzaken met de Triomfante, wordt ze soms – zonder ‘Sint’ – de ‘Michielsklok’ genoemd, naar de gieter Marcel Michiels, als tegenhanger van de ‘Hemonyklok’, die ook de bijnaam Roeland heeft.

Verder staat er in het lied niet “eenzaam en grijs”, maar “eenzaam en grijsd”, dit voor het rijm met “rijst”. “Grijsd” is een niet-bestaand woord, een dichterlijke vrijheid en bedoeld als samentrekking van “vergrijsd”. Aldus Thierry, die er aan toevoegt: “Een heel mooi artikel, waar ik als Gentenaar fier op ben.” 📌

Hogere steiger, lagere toren

De Domtoren staat al van zijn zolen tot zijn kruin in de steigers. Toch werd er onlangs een nog hogere steiger bovenop geplaatst om de windvaan te kunnen verwijderen. Die is krom en moet opnieuw verguld worden; hij komt dus terug. Zonder de windvaan is onze

toren overigens juist iets korter dan die van de Nieuwe Kerk van Delft, die met 108,75 meter tijdelijk de hoogste mag zijn. 🏗️

Nieuwe luiders krijgen certificaat

Tijdens de Verenigingsavond kon voorzitter Alma van Bommel certificaten uitreiken aan twee jeugdluiders en vijf volwassen luiders. Jeugdluiders Karlijn Sluiskes en Rebecca Lam kregen hun diploma aan het begin van

de bijeenkomst, zodat ze snel weer naar huis konden om hun huiswerk te maken. De Sint-Maartensluiding werd traditioneel verricht door de nieuwe volwassen luiders: Martijn Pranger, Luka Goddijn, Magda van Zenderen, Rob Huibers en Joeri de Vreese. Nadien mochten zij in de Michaëlskapel hun certificaat in ontvangst nemen. 🏗️

Ook in de Michaëlskapel vond de presentatie plaats van de prachtige en zeer functionele nieuwe website van het UKG. Een flink team van deskundige en geïnspireerde websitebouwers en -redacteurs heeft in minder dan twee jaar tijd een enorm karwei verricht. De presentatie gebeurde met een flitsende promotiefilm die maakte dat zelfs de grootste sceptici onder de indruk waren. Alma van Bommel nam de gelegenheid om Theo van Soest uitgebreid te danken voor de vele jaren waarin hij vrijwel dagelijks met de oude website in de weer is geweest. 🏗️

Fraaie opbrengst

De jaarlijkse collecte op 11 november voor een goed doel was voor Stichting Appeltaartconcerten. Zij maken muziek op plekken waar niet vaak muziek klinkt, zoals verzorgingstehuizen, buurthuizen, gevangenissen. En voor deze keer ook bij de klokkenluiders! De opbrengst was prachtig: meer dan 700 euro. 🏗️

Het Donateursblad

De eerste jaren van het UKG

Bram van der Wees

Het nog piepjonge Gilde trok al snel na zijn start veel aandacht met het plan voor zeven nieuwe klokken voor de Dom en wilde een groter publiek bereiken met een eigen verenigingsorgaan. En zo verscheen in 1982, twee en een half jaar na de oprichting van het Utrechts Klokkenluiders Gilde, het Donateursblad, of – in de woorden van de redactie – “het eerste UKG-mededelingenblad in zijn (voorlopig) definitieve vorm”.

Het eerste Donateursblad telde slechts twaalf pagina's op formaat A5, netjes getypt in twee kolommen, met losse hand vormgegeven en voorzien van illustraties. De samenstellers en medewerkers komen ons nog steeds bekend voor. Op het omslag een foto van de Domtoren van Ton Kroon. Daaroverheen twee klokken getekend door Onno van Geuns; de contouren van het huidige logo zijn daarin al herkenbaar. Het openingsartikel is van Sjoerd van Geuns en behandelt het Van Wou-gelui van 1505 en de samenstelling van het nieuwe gelui na de uitbreiding die dan voor de deur staat.

Vier pagina's zijn ingeruimd voor de luidschema's van de Jacobitoren en de Domtoren. Verder is er de mededeling dat de nieuwe Agnes Major, die door de burgerij wordt geschonken, voortaan op woensdagavonden zal luiden voor diezelfde burgerij.

Ook zal het Gilde luiden voorafgaand aan de beiaardconcerten in de zomer. Beide luidingen worden bijna veertig jaar later nog steeds uitgevoerd.

Een belangrijke activiteit van het UKG ontbreekt hier niet: de excursie van het UKG naar “Fryslân”. Het programma vermeldt bezoeken aan maar liefst acht klokkenstoelen plus de Martinikerk in Bolsward, waar naast de klokken ook het orgel te horen zal zijn. Het is een uitputtend programma, waarvoor je vroeg uit de veren moet.

Een overgebleven hoekje in het blad is ingeruimd voor de winkelartikelen: publicaties over het Keulse Domgelui, de Utrechtse luidklokken en het nieuwe Domgelui. Ook is een grammofoonplaat leverbaar

waarop klanken van de Dombeiaard en het Van Wou-gelui.

De bijdragen waren geschreven door Dick van Dijk en Sjoerd van Geuns. De vormgeving, het typewerk en de tekeningen lagen in handen van Onno van Geuns, Ton Kroon en Johan van den Hurk. Nu, bijna veertig jaar later, kennen we hen nog steeds.

Een half jaar later verschijnt het tweede nummer, en dat ziet er direct al een stuk echter uit. De koppen zijn uit een vrolijke vette cursieve letter gezet, de foto op de voorzijde is helder, de tekst is verlevendigd met grappige tekeningetjes van Onno van Geuns. Zo ontwikkelt het Donateursblad zich in een aantal jaren tot een met eenvoudige middelen gemaakt, maar informatief verenigingsblad. Na vijf jaar krijgt het blad een nieuwe naam. De aanleiding ligt in de rechtspersoonlijkheid die het gilde krijgt: het wordt een echte vereniging. De donateurs worden 'belangstellend lid', de luiders zijn 'actief lid'. Er zijn dus geen donateurs meer, waardoor de naam niet meer van toepassing is.

Waarover ging het in het Donateursblad?

De inhoud van het Donateursblad moest de eerste jaren nog wat uitkristalliseren. Natuurlijk kwamen er allerlei verenigingszaken aan de orde. De eerste twee nummers openden met een "Redactioneel", maar in nummer 3 kreeg dit de titel "Van de voorzitter", waarin Ton Kroon zijn gedachten over de inhoud, en gaandeweg steeds meer over de vereniging zelf, kwijt kon. Deze titel bleef bestaan tot 2020. Toen werd het "Randschrift". Ton kreeg overigens steeds meer gedachten: in de eerste zes nummers had hij genoeg aan één pagina, daarna werden het twee, soms drie pagina's. Er gebeurde blijkbaar iets in de vereniging. Zo riep hij vrouwen op zich te melden als klokkenluider. In 1983 had het Gilde slechts één

vrouwelijke luider op 40 luiders; tegenwoordig is één op de drie luiders een luidster.

Activiteiten

De belangrijkste ledenactiviteit waren de jaarlijkse excursies. In elk nummer kwamen ze aan bod. Na excursies naar Xanten en Antwerpen ging het in 1982 naar Friesland, en in later jaren naar de IJsselsteden Kampen, Deventer en Zutphen, naar Hoogstraten en Mechelen, naar Arnhem en Den Bosch, en in 1986 naar 's Heerenberg, Emmerik en Kleef. Het waren lange dagen waarop soms wel tien luidplekken worden bezocht. De deelnemers zullen vaak afgepeigerd op het Domplein teruggekeerd zijn.

Het luidrooster.

Campanologie

Maar de inhoud beperkte zich niet tot het vrolijke verenigingsleven. Ook de kennis van klokken moest verrijkt worden. Zo verschenen er artikelen over het nieuwe Domgelui en over andere geluien in Utrecht: de Augustinuskerk, de oud-katholieke Jacobuskerk en de Lutherse Kerk. Andere artikelen gingen over beieren en klokkenstoelen. Voor kleine berichten was plaats in de rubriek "Luidklokkenvaria". De blik richt zich ook naar buiten met artikelen over de klokken in de Sint-Janskathedraal van Den Bosch en de Oude Kerk in Amsterdam. Grote klokken spreken

altijd tot de verbeelding, zo blijkt uit de verhalen over de Bourdon te Delft en de uitgebreide aandacht voor de gescheurde (en gerepareerde) Gloriosa te Erfurt, de grootste klok van Geert van Wou.

Echte campanologische kennis komt meestal uit de pen van vaste schrijver Sjoerd van Geuns. Hij publiceert onder meer over het oude Domgelui van vóór 1505 (zie ook pag. 58). Daarnaast schrijft hij over halftoonsgeluie en over de grote-tertsklok. Om campanologie voor een breder publiek toegankelijk te maken, schrijven Frans Eggermont en Wilbert van der Hulst een serie onder de cryptische titel **Uw KampanoloGie**. Ze gaan in op de geschiedenis, het gietproces en het gebruik van klokken. In het eerste artikel leggen ze ook uit dat een campanoloog “zich niet met uurwerken bezighoudt”.

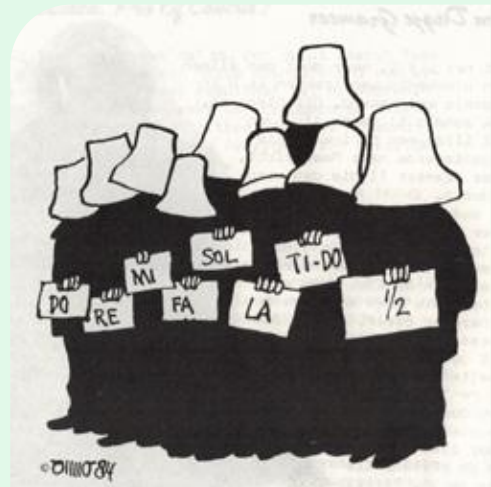
Prille geschiedenis

Tot slot gaat het in het Donateursblad soms al over de nog prille geschiedenis van het UKG. Zoals Evert Oldenhof, die vanaf 1945 de Domklokken luidde en de eerste gildeleden inspireerde, die in 1985 een koninklijke onderscheiding krijgt. Ook André Lehr, Nederlands grootste campanoloog van de twintigste eeuw, krijgt een onderscheiding: een eredoctoraat aan de Universiteit van Utrecht. In nummer 6 van december 1984 blikt voorzitter Ton Kroon ontroerd maar trots terug op de eerste vijf jaren van het gilde. “Soms krijg ik het idee dat, als er iemand met een plan komt dat op het eerste gezicht onuitvoerbaar is, er altijd wel weer iemand is te vinden die het kan realiseren. De kracht van het Gilde zit hem volgens mij hierin dat niet alleen het bestuur, maar ieder lid energie kan

leveren aan de processen die het Gilde op gang heeft gebracht. Men heeft elkaar gevonden en stimuleert elkaar. U als donateur levert daaraan een bijdrage die van onschatbare waarde is. Ik hoop oprecht dat dit nog jaren zo mag blijven!”

Bespiegeling over wat het luiden van klokken met je doet is er maar weinig. Gelukkig schrijft Norbert Stap in nummer 3 een “Overpeinzing van een klokkenluider”, die op pagina 22 herplaatst wordt. Ook humor ontbreekt meestal in het blad. Alleen de tekeningen van Onno van Geuns geven een andere kijk op klokken.

Dan komt in 1986 de statutenwijziging, en moet er een nieuwe naam komen. In nummer 11 proeft Ton Kroon de nieuwe naam: Luid en Duidelijk..., Luid en Duidelijk!, Het Luiden Duidelijk. Nu, na 100 nummers, is de naam tot een merk geworden: Luid&Duidelijk. 🏹

De kijk van Onno van Geuns.

Een nieuwe naam

Donateursblad

Ton C. Kroon

Luid en Duidelijk, jaargang 6, nummer 11, juni 1987

Geachte lezer,

Luid en Duidelijk...

Luid en Duidelijk!

Het Luiden Duidelijk

U zegt het maar. "Luid en Duidelijk" is de nieuwe naam van het UKG-Donateursblad. Door de veranderingen van de afgelopen tijd binnen het Gilde werd de naam "Donateursblad" achterhaald. Bovendien vond het Donateursblad al lang niet meer zijn weg alleen naar donateurs. Als de naam van je blad verandert, als je rechtspersoon bent geworden, en als je daardoor in één keer 250 leden erbij krijgt, dan vraagt dat om een herziening van het gezicht van de vereniging. Vandaar ook een nieuw jasje voor ons blad. Het vroegere "Donateursblad" is daarmee gepromoveerd tot een officieel verenigingsorgaan.

Maar niet alleen de hoedanigheid van het Gilde veranderde het afgelopen half jaar, ook de bestuurssamenstelling werd gewijzigd. Frank Rung besloot per 31 december een punt te zetten achter zijn activiteiten in het bestuur. Wij vinden dat jammer. Hij was vanaf de eerste samenstelling van het bestuur lid hiervan, en heeft zich intensief ingezet voor het behoud en hergebruik van klokken uit kerken in afbraak. Ik noem hier de verplaatsing van de klok van de inmiddels gesloopte Lucaskerk naar het oorlogsmonument op het Fort Rijnauwen. Frank heeft zich hiervoor, samen met andere Gildeleden, actief ingespannen. Wij willen hem langs deze weg nog eens hartelijk danken voor zijn inzet binnen het bestuur en voor zijn zinnvolle bijdrage aan de discussies die daar vaak werden gevoerd. We hebben inmiddels een minstens even waardevolle vervanger gevonden. Het is Wilbert van der Hulst. Vrijwel iedereen kent hem wel ergens van. Bijvoorbeeld de opmaak van "Luid en Duidelijk", de organisatie

van de Donateursavond-1986 en het (telefonisch) contact met leden. Maar ook achter de schermen is hij zeer actief. Zo ontwierp hij het nieuwe briefpapier dat binnenkort bij het UKG in gebruik genomen wordt. We zijn ervan overtuigd dat de samenwerking met Wilbert perfect zal verlopen. Op 29 april jl. vond de eerste jaarvergadering van het Utrechts Klokkenuiders Gilde plaats. Hierbij konden ook de nieuwe leden (oud-donateurs) aanwezig zijn. Enkelen van hen maakten van deze gelegenheid gebruik. De vergadering bleef overigens zowel in omvang als in tijdsduur beperkt, vanwege de korte agenda. In de toekomst zal dit veranderen omdat wij ernaar willen streven nieuwe projecten van het Gilde op de vergadering te lanceren en te bespreken waarbij dan alle leden hun waardevolle inbreng kunnen laten gelden. Dit jaar kwamen alleen de door de statuten vastgestelde agendapunten ter tafel.

Gevraagd werd onder andere of dit blad niet vaker zou kunnen verschijnen. We horen deze vraag wel vaker, en daarom herhaal ik hier het antwoord: Het is helaas niet mogelijk "Luid en Duidelijk" bijvoorbeeld vier keer per jaar te laten verschijnen. De minimale contributie zou dan moeten worden verdubbeld. Wij vinden dat de drempel voor de nog "schuchtere" klokkenliefhebber dan te hoog wordt om een lidmaatschap aan te gaan. Maar er is een nog belangrijker reden: De samenstelling van dit blad brengt zo vreselijk veel werk met zich mee dat het ondoenlijk zou zijn het viermaal per jaar uit te brengen. Er zou dan een te groot beslag worden gelegd op personen voor wie momenteel nog geen hulp voorhanden is.

(...)

Mocht U vragen of opmerkingen hebben van welke aard ook, bel dan met Wilbert van der Hulst, Johan van den Hurk of ondergetekende. Zo nodig brengen wij U in contact met de persoon die Uw vragen kan beantwoorden. Graag tot ziens op de excursie,
Ton Kroon (Voorzitter)

Effectief gepruts in een chaos van ideeën

Ton C. Kroon, oktober 2021

Van 'Donateursblad' naar 'Luid en Duidelijk'. De naamsverandering van het blad markeerde een belangrijk moment in het leven van het Gilde. Het Gilde kwam uit haar pubertijd en werd volwassen. Nadat Arie van Wijk en ik tijdens een vergadering betoogden dat we contributie moesten gaan heffen zodat de koffiekosten gedekt konden worden, liep het uit de hand. 'Maar dan moeten we een vereniging worden'; 'dan moeten we statuten hebben'; 'daar mag jij voor zorgen!'

Ik had geen idee. Mijn referentiekader was een kampeervereniging waarvan ik lid was.

Thuisgekomen greep ik hun statuten, een schrijfmachine zonder stekker, en begon alles te herschrijven voor *een* klokkenluidersgilde wat nog nergens officieel bestond. Het werd een lang proces waarbij Chris van Deventer, Tommie Hendriks en Peter Haars als sparringpartners optraden. Standaard was niet goed genoeg, alles was vers denkwerk, eigen brouwsel, geschoeid op de leest van wensen voor onze vereniging. Na veel gepruts en een stevig proces van wikken en wegen ging iedereen akkoord. Notaris Van Grafhorst passeerde de acte kosteloos. De

vereniging Utrechts Klokkenluiders Gilde was een feit.

Daarmee werd het Gildeorgaan een verplichting en 'donateurs' bestonden niet meer. Zij waren allen in een klap tot 'belangstellende leden' gepromoveerd. Een verdubbeling van de oplage en frequentie lag voor de hand. Maar, zoals vermeld: dat was niet te doen.

In de tijd voor het drukken van het blad begaven Wilbert en ik ons eerst richting Swaak op de Mariaplaats. Daar kochten we de benodigde wrijfletters, streepjes en nummers voor de opmaak van het blad. Als schrijvers en corrector hun werk op tijd hadden gedaan werden de artikelen overgetypt. Eerst met een elektrische schrijfmachine. Later werd dat een Commodore 64-home computer die Wilbert op een schier bovenmenselijke wijze aan de schrijfmachine had weten te knopen. Nadeel was dat elke regel plots eindigde met een 'z'. Maar dat prutsten we weg met tipp-ex.

Tijdens het uitratelen van de teksten posteerden Wilbert en ik ons tegenover elkaar aan een grote tafel omringt met vellen met letters, mesjes, tapes en prittstiften. Daarna kon het montagegepruts beginnen. Eén weekeinde was meestal genoeg. Voorafgaand daaraan was er altijd het 'gevecht' met de schrijvers over lengte en inhoud, en met de corrector over c's en k's. Achteraf vond nog het gevecht plaats met de drukker die zonder problemen foto's verwisselde of hele

De geavanceerde Commodore-installatie van Wilbert van der Hulst

bladzijden. Maar na goede gesprekken kwam dat doorgaans weer goed...

Wat nu gepruts lijkt was toen essentieel. Wat begon met een chaos aan dagdromen en ambities veranderde dankzij oplijnen en stroomlijnen in een vereniging met structuur en ambitie, in een blad, in een LP met boek en hoes, in een landelijke inventarisatie van klokken, in de restauratie van het Domgelui, in de uitvoering van ambitieuze klokkenplannen, in navolging door andere verenigingen, en in veel, heel veel meer. Achteromkijken naar die borrelende kookpot van 30 jeugdige beginners met hun rare wilde ideeën geeft optimisme. Jeugd maakt de toekomst! Ik ben nog steeds trots op alle prutters van ons eerste uur... 📌

Voorzitter-luidmeester in zwarte trui. (Ton C. Kroon)

De monitor met UKG-tekst (Wilbert van der Hulst)

Het grote Sjoerd-interview

Frank Ooms, interview; Rob Huibers, foto's

Het Gilde

“Wer eben so fleissig ist, wird es eben so weit bringen können”, J.S. Bach

Sjoerd van Geuns, een van de oprichters van het UKG, oud-voorzitter en klokkenspecialist par excellence. Geen betere kandidaat voor een interview in de honderdste Luid & Duidelijk dan Sjoerd, een man met passie voor klokken, met een duidelijke mening en met bewondering voor het vakmanschap in de Middeleeuwen.

Hoe is het begonnen?

‘Ik ben in 1960 geboren in Apeldoorn. In 1961 zijn we verhuisd naar Kanaleneiland. Daar ben ik op school gegaan tot we in 1974 verhuisden naar Nieuwegein. Op de lagere school werd de Domtoren beklommen en kwam de stadsgeschiedenis uitvoerig aan bod. Je kon toen nog zonder gids de Domtoren op en de toegang tot het Centraal Museum bedroeg maar een kwartje.

Ik was elf jaar oud, ik vond bouwkunde leuk en ik vond het geluid van de klokken leuk. Dat werd ook gevoed door vakanties. Gingen we naar Den Bosch, dan wilde ik de toren nog in. “Je gaat maar alleen”. Ik was nieuwsgierig. Ik keek om me heen, rende niet alleen maar naar boven.’

‘Door toeval kwam ik in contact met stadsbeiaardier Chris Bos. Ik ging pianolessen volgen aan de muziekschool. Nadat de Dombeschaard in 1975 was gerestaureerd, ging ik regelmatig met Bos mee de toren op tijdens zijn wekelijkse bespelingen. Hij liep rustig naar boven dus ik had alle tijd om hem vragen te stellen. Dat werden al snel wandelende muzieklessen. Ik was niet alleen want ook Dick van Dijk en Simon Laudy gingen al mee. We wedijverden wie de zware muziektas mocht dragen. Hij liet

ons ook zelf spelen. Dat begon met een paar noten, maar werd vervolgens: “Jij kent vast ook nog wel een liedje”. Ik wist na verloop van tijd wel dat die vraag ging komen. Dan bereidde ik me voor.

Spannend vond ik het niet, daar denk je dan niet over na. Maar, en dat vind ik nog steeds, je speelt op de stadsklokken. Dat moet je goed doen. Het is hoorbaar voor iedereen, dus je kunt niet oefenen.

Op zondag waren we dan weer present om tweemaal de Magdalena te luiden voor de kerkdienst. De supervisie over de Domklokken lag bij Evert Oldenhof, opzichter bij de afdeling monumenten van de gemeente. Inmiddels liep ook Eric Loggen mee, die werkte bij de groenvoorziening van de gemeente. Hij assisteerde bij het luiden. We hadden zo een heel clubje dat meer jongelui aantrok.’

‘Veel klokkenkennis deden we op in de praktijk. Niks doen op de toren was taboe, dan kreeg je een bezem mee om de omloop schoon te vegen. Verstopte waterspuwers werden doorgeprikt, de raampjes bij het uurwerk en de beschaard werden gewassen, en we wonden het uurwerk nog met de hand op. Alleen de vlaggen mochten we nooit doen. De vlaggen werden gedaan door medewerkers van de gemeente; die kregen daarvoor betaald.

Bovendien werd dat werk gecompenseerd met vrije dagen, dus er was veel animo voor.

Wie iets deed bij de Domtoren raakte al snel in contact met architect Toon Haakma Wagenaar, gespecialiseerd in de gotiek, in het bijzonder de Utrechtse kerken, de Dom voorop. De gesprekken met Haakma Wagenaar hadden het karakter van colleges. Bouwkunde, gotiek, romaans: het interesseert me nog steeds in hoge mate.

Bos, Oldenhof en Haakma Wagenaar zaten niet bij elkaar aan tafel. Er was een standverschil. Muzikant, torenopzichter en architect. Dat verschil kon je toen nog voelen. Je wist gewoon dat je bepaalde vragen beter niet kon stellen. Dan vond men je te eigenwijs.'

'Oldenhof deed de gemeenteluidingen als ambtenaar. De luidingen voor de kerk deed hij met toestemming van de gemeente voor een rijksdaalder. Oldenhof heeft het vanaf de oorlog gedaan tot '79. In de oorlog zat hij ook al op de toren. Zijn baas Stooker liet de

boel goed in de gaten houden. Na de oorlog wilde Oldenhof naar Engeland verhuizen, maar dat werd gewoon geblokkeerd. Zo ging dat toen. Nog 15 jaar na diens pensionering heeft Oldenhof de directeur gemeentewerken gechauffeerd bij borrels en etentjes enzo.

Oldenhof luidde alleen of zijn zoon hielp mee. De laatste tien jaar gingen er steeds meer mensen mee. Dat groeide. Er hingen toen ook minder klokken en er werd er ook steeds maar één geluid, de Magdalena. Mensen gingen mee en haakten weer af. Anderen gingen wat vaker. De Salvator werd zeven keer per jaar geluid op feestdagen. Toen was het ook nog bijzonder. Nu denk ik, je moet het wel bijzonder houden, anders komen mensen niet meer luisteren. Het enthousiasme zorgt ervoor dat we het steeds vaker doen. Maar we moeten het ook bijzonder maken, bijv. door persberichten. 'Bij uitzondering... etc.' Je moet het constant verkopen.

De periode tot 1977 was in hoge mate vormend maar kwam onder druk toen bleek dat

Oldenhof in 1978 met pensioen zou gaan. De kans was groot dat de Domklokken voorzien zouden worden van motoren. Dat moest worden voorkomen, en zo ontstond het idee van een luierscollectief dat we 'gilde' noemden. Dat gilde werd na een proeftijd van een jaar op Kerstavond 1979 in de Michaëlskapel geïnstalleerd.

Toen we begonnen hadden we één doel: we wilden gewoon luiden. Ik mis nu wel de romantiek van het begin. We hadden toen natuurlijk een andere leeftijd, maar het was pionieren. Ik ben ook nog voorzitter geweest, maar daar bleek ik niet voor in de wieg gelegd. Ton Kroon heeft het toen overgenomen. We hadden nauwelijks statuten. In 1982 begonnen we met het Donateursblad. Toen kwam er ook meer structuur.

Van onze groep ontwikkelde iedereen zich op een eigen manier. Zo werd Dick van Dijk beiaardier en organist, Simon Laudy werd klokkengieter en ik ging vanaf mijn 18e piano's stemmen. Er moest immers brood op de plank komen.'

Hoe zie je de toekomst van het UKG?

'We zijn in 40 jaar sterk gegroeid, ook de taken namen sterk toe. We luiden sinds 1980 de Jacobi, sinds 1990 de Geertetoren, sinds 2002 de Buurtoren en sinds 2007 het Bartolomeusgasthuis. Enthousiasme en realiteit gaan niet altijd samen. We kunnen ons als UKG niet het lot gaan aantrekken van elke klok in Utrecht. We moeten wel oog houden voor het echte erfgoed zoals de oudste klok van Utrecht in de Pieterskerk, dat zijn we als UKG 'aan onze stand verplicht'.

De toekomst van het UKG hangt af van verjonging. Jonge luiers moeten de basis zijn van onze kernactiviteit, het handmatig luiden, onder een bestuur dat de facilitaire taken op zich neemt zodat de luiers hun werk kunnen doen. Het UKG vergrijst snel. Zo loop je het

riscio dat er gebrek ontstaat aan mensen die de grote klokken kunnen luiden. We moeten nu vaak al kijken of we luiers hebben die de zware klokken kunnen luiden. Dat probleem hadden we voorheen niet, we waren allemaal jong en sterk. Een groep luiers moet evenwichtig zijn samengesteld zodat je alles kunt luiden. Je hebt jonge luiers nodig anders heb je bijvoorbeeld op 4 mei een probleem.

Het luiden zelf bestaat uit een paar basistechnieken die je jezelf snel eigen kunt maken, maar de kracht voor de grote klokken is niet iedereen gegeven. Maar het zou zonde zijn als de eeuwenlange traditie van het luiden van die grote klokken tot stilstand komt omdat we niet meer de mensen hebben om die zware klokken te luiden.'

Je hebt een fenomenale kennis van klokken en klokkenluiden. Hoe heb je je die eigen gemaakt?

'Ik heb van jongs af veel literatuur doorgeworsteld, want die is er volop. Vaak betreft het inventarisaties van klokken in een bepaalde regio. Helemaal gelukkig was ik wanneer er gedetailleerde foto's waren afgebeeld, dan kon je klokken vergelijken. Ik tekende die graag na. De klokkenkunde omvat inventarissen, studies naar klokopschriften, allerlei aspecten van de klokgietkunst en zelfs genealogie: welke gieter is familie van wie. Het is een breed onderzoeksveld dat zelden door één persoon geheel beheerst wordt.

Als je klokgieter bent is het noodzakelijk dat je de eigenschappen van brons kent. Handig is het dat je ook weet hoe een klok moet worden opgehangen. Handig is het ook dat je iets weet van de muzikaliteit van een klok, hoe bereik je de juiste toon?'

Dat lijkt me nu juist het moeilijkst. Hoe heb je je kennis opgedaan van de tonen van een klok?

‘Gewoon luisteren. Ik speelde piano. Ik wilde beiaardier worden en dacht: dan ga ik eerst maar pianospelen, want mijn handen waren nog te klein. Ook hielp het toeval van de juiste mensen ontmoeten, zoals Chris Bos. Dat ik pianostemmer ben, maakte het wel makkelijker. Toen ik nog jong was ging ik geleidelijk aan de klokken herkennen en leerde ik de bijbehorende tonen. Het is oefening, maar enige muzikaliteit is wel een vereiste. Ik speelde de noten na op de piano en dan dacht ik, ja, het klopt ook nog. Bovendien volgde ik naast mijn werk als pianostemmer ook nog beiaard- en muzieklessen aan de beiaardscholen van Amersfoort en Mechelen.

Je kunt een toon meten en daar ben ik een voorstander van. Meten is weten. Hoe je meet is wel bepalend. Dat kan tegenwoordig steeds beter, maar je moet wel kennis hebben. Je moet de meetgegevens wel juist kunnen interpreteren. “Het apparaat zegt...”, zo werkt het dus niet. En je moet weten wat goede apparatuur is.

Staar je niet blind op alleen klokteksten, jaartallen, toonhoogten of diameters. Het is veel belangrijker om bij een klok te gaan kijken. Analyseer de toonhoogte en neem goed waar, wat valt je op? De laatste tien jaar beschikken we over snelle fotografie en over internet. Dat is de verspreiding van klokkenkennis ten goede gekomen.

Voor mij was de klokkenkunde toch steeds een zelfstudie, oog hebben voor de kwaliteit van klank, visuele verschijning en ouderdom. Literatuur op waarde schatten, geen tijd verliezen aan onzinnige dingen als alle naoorlogse klokken inventariseren of op video vastleggen. Dat is eenheidsworst waar je weinig van leert.’

Uit je publicaties blijkt je bewondering voor de middeleeuwse klokkengieters.

‘Een klokkengieter is primair ambachtsman, hij is op de praktijk gericht. Steven Butendiic goot in Utrecht maar twee klokken per jaar en daarnaast vooral allerhande gebruiksvoorwerpen van brons voor de dagelijkse kost.

Geert van Wou heeft meer kanonnen gegoten dan klokken. Zijn vader was ook geschutgieter, Jan Tolhuys ook. Van Wou had uitstekende leermeesters uit de periode dat de kunst, de wetenschap en de economie onder de Bourgondiërs tot bloei kwamen. Deze periode heeft altijd mijn grote interesse gehad: hoe kwam Van Wou tot zijn meesterschap? Dan duik je in de boeken. De Domrekeningen waren rond 1970 al leesbaar uitgegeven. Het was leerzaam ook zelf klokprofielen van Van Wou te tekenen en later ook mee te helpen bij het gieten. Zo leefde ik me in het vak van de oude gietmeesters in.'

Van Wou goot de klokken op toon. Maar hoe weet je nou wat je moet doen om een bepaalde toonhoogte te krijgen? Van Wou had geen computers om berekeningen te maken. Hij zal het dus van zijn ervaring gehad moeten hebben. Maar ook een klok als de Salvator zal hij niet vaak gegoten hebben. Hoe deed hij dat?

'Het gieten is de eindfase. Het gietproces begint met het maken van vormen. Dat is lastiger dan bijvoorbeeld het maken van een bronzen beeld. Een beeld hoeft niet te klinken en hoeft niet rond te zijn. Bij een klok wordt er gewerkt met diverse mallen die in elkaar passen. Bovenin zit een gat waar het brons in wordt gegoten. De vorm bepaalt de toonhoogte.

Van Wou's vader overleed toen Geert nog jong was, ongeveer 15 jaar oud. Hij komt dan in Den Bosch in dienst bij de bekendste gieters van die tijd. Dan horen we een tijd niets van hem, totdat de gieters in Den Bosch overlijden. Dan blijkt dat Van Wou min of meer de regie over de gieterij voert. Hij is dan nog gezet. De weduwe heeft een zoon, maar die is pas 18. Ze heeft geen geld en zonder een draaiende gieterij ook geen inkomsten. Van Wou is dus belangrijk voor het voortbestaan van de gieterij.

Maar in Den Bosch is er voor Van Wou te weinig werk. Bovendien is er nog een gieterij in de stad. De metalen die nodig zijn voor het gieten zijn eigendom van het lokale gilde of van het gemeentebestuur. Vanwege de beperkte hoeveelheid werk verdeelt het gilde de metalen over de beide gieterijen, of de gieterijen krijgen de opdracht samen te werken, of het gilde kent de opdrachten om beurten toe.

Dus als hij een aanbod krijgt om in Kampen te komen gieten, doet hij dat meteen. In Kampen is veel meer werk. Hij noemt zich in Kampen nog wel steeds Geert van Wou van den Bossche. Het is dan ook niet helemaal duidelijk of hij burger van Kampen is geweest. In ieder geval is er veel werk voor hem. Primair is hij kanonnengieter. Het klokkengieten is voor de stad van ondergeschikt belang. Het op toon gieten heeft hij in Den Bosch geleerd.'

Je geeft aan dat bij het op toon gieten ook berekeningen een grote rol spelen. Maar er zijn zo veel variabelen: de kwaliteit van het materiaal, de dikte van de wand, etc.

'Je kunt alles in boeken opschrijven, maar handigheid speelt ook een rol. Je moet weten wat je doet. Je kunt alles uitrekenen: het model van de klok, het profiel, de diameter van de klok. Die bepalen de klank. In de Middeleeuwen stelde men dat proefondervindelijk vast. Wat we nu nog aan klokken hebben uit die periode is een willekeurige selectie. Niet alleen de goede klokken zijn overgebleven, ook klokken van mindere kwaliteit bepalen het beeld van die tijd.'

Het Domkapittel was niet tevreden over de gieting van Van Wou. Wat was daar aan de hand?

'Mij is het nog steeds niet duidelijk hoe het zat. Ik heb het idee dat standsverschillen ook een rol speelden. Van Wou was immers maar een

ambachtsman. Want in het gelui is eigenlijk niets te horen waarvan je kan zeggen: dat is het. Hij leverde elders vergelijkbare geluizen, daar was geen kritiek op. In brieven is sprake van een 'gebrek aan de grote klokken', maar wat dan? We weten ook alleen maar van deze kritiek uit een brief van een familielid aan een ander met het verzoek om het uit te zoeken. De klank van de grote klokken en zeker de twee grootste is zeer goed. Dus dat kan het niet geweest zijn. Bij de Martinus en de Michael is de kwaliteit 'normaler', maar dat is dan vooral in verhouding tot de twee grootste klokken. Je kunt nooit alle klokken in dezelfde kwaliteit gieten. Wellicht had men alle klokken in de hoge kwaliteit van de Salvator en de Maria willen hebben.

Van Wou zelf spreekt in correspondentie over de hoge onkosten die hij heeft gehad en vraagt daarom om betaling van zijn loon. Onduidelijk is op welke kosten hij doelt. Misschien is een gieting mislukt. Hij heeft ook deels kosten moeten voorschieten, maar de materiaalkosten zijn in ieder geval wel vergoed. Van Wou vroeg om betaling van een bedrag van 600 gulden, ongeveer het tienvoudige van het inkomen van een ambachtsman in die tijd. Mondjesmaat zijn wel betalingen aan hem gedaan, een keer een bedrag van 200 gulden, een keer 100 en een keer 80. Ook zegt het kapittel toe te betalen als hij langskomt, maar van Wou durfde niet te reizen. Geldzorgen aan de kant van het kapittel zullen het niet geweest zijn want juist in die periode 1480-1510 had het kapittel geld genoeg. Het schip werd toen gebouwd. Pas twintig jaar later werd de financiële positie van het kapittel slecht.

Wat nog een punt van discussie geweest zou kunnen zijn, is het gewicht van de grote klokken. Dat werd geschat en in onderling overleg met de bouwmeester van de Dom vastgesteld. Die overleed net in die periode.

Het kan zijn dat na diens dood discussie is ontstaan want materiaalkosten en gietloon werden niet afzonderlijk in rekening gebracht.

Het houdt me al jaren bezig. Is het een dispuut over prijzen? Heeft Van Wou een topprijs gerekend. Nee, hij heeft gangbare prijzen gerekend. Hij was overigens niet arm, hij had veel onroerend goed in Kampen.

De klokken zijn altijd gewoon geluid, ondanks het dispuut. Wat het kapittel nog had kunnen doen, was naar de concurrent in Den Bosch gaan om diens oordeel te vragen. Van Wou heeft voorgesteld de klokken te laten keuren door twee man door hem aan te wijzen en door twee man door het kapittel aan te wijzen. Dat is echter nooit gebeurd. Waarschijnlijk heeft het Domkapittel gewoon geprobeerd de rekening omlaag te krijgen. Dit soort geschillen zijn eigenlijk van alle tijden.

Je adviseert regelmatig in binnen- en buitenland. Bij wat voor projecten word je betrokken?

'De kennis die ik had vergaard bracht me in 1982 tot het idee om het Domgelui weer te

completeren. In de 17e eeuw waren zeven klokken omgesmolten voor het carillon. Een Domgelui van 13 klokken dat bovendien met de hand werd geluid, was in 1982 in Europa groot nieuws. Utrecht én Nederland stonden op de kaart! Mijn klokkenkennis kon ik in 1992 ook inzetten bij de totstandkoming van de 2255 kg zware Jacobsklok in de Jacobikerk. Die moest passen bij de grote Jacobi-Salvator én bij de drie klokken van Petit & Fritsen. In 1997 volgden de vier nieuwe klokken voor de Nicolaïkerk. Inmiddels was de Grote Mariaklok in 1995 gelast. In 2002 werd het herstel van de klokken van de Buurtoren afgerond.

Ik mis nu wel de romantiek van het begin.

Ik was ook als adviseur betrokken bij het Klokkenplan Stad Utrecht van het UKG, van 1990 tot 2003. De toegenomen belangstelling voor luidklokken leidde tot nieuwe klokken voor de Luthersekerk (1984), de Domkerk (1988), de oud-katholieke Gertrudis Kathedraal en het hofklokje Margareta aan het Jansveld. Het herstel van de Bartholomeusgasthuisklok vind ik altijd nog een hoogtepunt. Die klok werd in 1471 gegoten.

Landelijk was ik betrokken bij de denktank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed die zich bezighield met het vraagstuk hoe luidklokken het beste gerestaureerd konden worden. Klokken zijn immers monumentaal historisch erfgoed. Ook buiten Utrecht was ik direct betrokken bij klokprojecten. In Kampen zeven nieuwe Laudy-klokken bij twee Van Wou-klokken in 2012, in Amersfoort een nieuw zevengelui voor de Onze Lieve Vrouwetoren van Rincker uit Sinn in Duitsland, in Edam een grote Eijsbouts-klok en in 1999 nieuwe klokken

voor de Paradijkerk in Rotterdam, ook van Eijsbouts. In Brielle wordt in 2022 nog een klok aan het gelui toegevoegd die door Simon Laudy in het openbaar zal worden gegoten. En dan vergeet ik bijna nog de Bertkenklok en de twee nieuwe jeugdklokken voor de Buurtoren. Advieswerk kent veel variatie: gaat het om restauratie van een oude klok of gelui dan beginnen we met historisch onderzoek. Er mag bij de restauratie zo min mogelijk oud materiaal verloren gaan. Bij nieuwe klokken kunnen andere afwegingen het werk bepalen zoals de draagkracht van een toren of de portemonnee van opdrachtgever.

Ik mag dan wel adviseren, maar uiteindelijk ben je afhankelijk van de klokkengieter. Gelukkig heb ik in al die jaren met zeer vakkundige gieters mogen werken, of het nu gaat om Fritsen, Laudy of Eijsbouts. Het is teamwerk. Recent was ik nog in de gieterij van Simon Laudy. Ik deed daar eigenlijk weinig, maar gewoon aanwezig zijn, dat spreekt me aan. Het is zwaar werk, lichamelijk werk, maar je moet wel scherp blijven. Want het luistert

allemaal zo nauw. Er mag niets misgaan. Je werkt echt samen. Je moet elkaar ook niet irriteren, want dan gaat het fout. Het is kameraadschap, net als toen we begonnen. Dat zie ik nu ook weer bij jonge luiders, dat enthousiasme.'

Een klokgieter is een ambachtsman, maar jij moet van alles afweten: metallurgie, tonen, ophanging. Ik blijf me verbazen over de kennis die je hebt opgedaan.

'Dat is gewoon een kwestie van doen. Elke gieter heeft zijn kenmerken en zijn eigen wijze van bedrijfsvoering. Of je prettig samenwerkt komt uiteindelijk neer op personen. Ik vind het persoonlijk fijn als iedereen binnen een bedrijf betrokken is bij het gietproces. Dat helpt in de samenwerking. Teamwerk is voor mij essentieel. Ik wil actief betrokken zijn om het maximale eruit te halen. Daar heb ik ook de klokkengieter bij nodig, want ik weet ook niet alles.

Zo was het ook bij de jeugdklokken. Het hele proces heeft bijna vier jaar geduurd. De voorbereiding duurde lang, maar de uitvoering is vervolgens heel snel gegaan. Het geld was er en de vergunningen waren er. Toen ging het vlug, met een leuke club jeugdliiders. Bij het gieten hadden ze allemaal een rol. Zo bleef het ook hún project.'

En hoe zit het met het lassen van een klok?

'Het lassen van een klok is een heikel punt. Daarvoor moet de klok uit de toren naar een werkplaats. Daar maakt men een sleuf van ongeveer twee vingers dik. Die kapt men open. De klok wordt verhit tot 600 °C, maar mag niet smelten. Vervolgens wordt de sleuf vol gelast. Dan moet de klok weer afkoelen; dat duurt ongeveer een week. Het is een moeilijk karwei want de klank mag niet wijzigen en dat is lastig, want je verwarmt de klok en je brengt nieuw brons aan; dat doet

wat met de klok. Daar staat tegenover dat de klok door de barst toch al geen klank meer had. Soms staat een klok tientallen jaren met een barst op een werf of in een werkplaats. Dan weet je niet meer hoe hij ooit heeft geklonken. Een klok is geen kunstwerk op een voetstuk in een museum. Dus precies de klank terugbrengen hoeft dan ook niet, maar het streven is wel de klank zo veel mogelijk terug te krijgen.

Een klok is een monument, een ambachtelijk product, gemaakt om te klinken. Pas als dat niet meer het geval is moet je wat mij betreft lassen. Je moet de historie bewaren. Zij is zo geworden door het gebruik.

Bij 10% slijt 'mag' een nog niet gebarsten klok worden gelast, maar die 10% is een vergadercompromis bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed dat geheel voorbijgaat aan het fenomeen van lichte en zware klokprofielen. Je ziet dat klokkenkunde wonderlijk functioneert.

Wanneer een klok gebarsten blijkt, is lassen de enige optie om de klok weer te laten functioneren. Wanneer slagvlakken een klok hebben uitgesleten en ter plaatse hebben verzwakt, is dit doorgaans een gevolg van te hard luiden, een 'foute' klepel én toepassing van een gekrukte luidas. Een klepel is fout bij een verkeerde vorm, het verkeerde gewicht en wanneer hij op een verkeerde plek op de klok slaat. Wat het juiste gewicht moet zijn, is een kwestie van ervaring. Doe maar gewoon zoals ze het vroeger ook deden en dan zie je dat het goed gaat.

Dat harde slaan kan je als luider voorkomen door op de markeringen te letten en als het fout gaat is er altijd nog een luidmeester. Zonder dat wordt het lastig. Slaat de klok eenmaal aan beide kanten dan moet je het zo houden en het touw op dezelfde plek blijven vasthouden. Voor een beginner is het lastig het goed te horen, dat komt met ervaring.'

Je hebt nog de wens om de zeven nieuwe klokken in de Domtoren te verhangen. Wat is daar de achtergrond van?

'In 1982 hebben we ons door de haast waarmee alles moest gebeuren onvoldoende rekenschap gegeven van de plek waar de nieuwe klokken moesten hangen. Sindsdien hebben we steeds meer inzicht gekregen in de originele ophanging van de klokken. De plek waar de klokken nu hangen hebben we toen zelf aangegeven. Later beseften we pas dat het wellicht anders geweest is. De Domrekeningen zijn hier duidelijk over. Zo hangt de Adrianus eigenlijk op een merkwaardige plek. Adrianus en Thomas hingen naast elkaar waar nu de Beningus hangt. Magdalena en Baptist hingen ook naast elkaar. De Kruisklok hing waar nu Ponciaan hangt, aan de noordzijde van de toren. De Kruisklok kondigde in de middeleeuwen de dagelijkse mis aan voor de Domkanunniken. Die woonden aan de noordzijde van het Domplein. Kijk je nu naar hoe de klokken hangen dan is het net als wanneer de pijpen van een orgelregister door elkaar staan.

Gewoon aanwezig zijn, dat spreekt me aan.

Ik heb het idee dat de gemeente wel wil meewerken als wij voor de financiering zorgen. Als het alleen om de nieuwe klokken gaat, kost dat ongeveer € 10.000 per klok, los van bijkomende kosten. We zullen zelf het initiatief moeten nemen.

De grote vijf hangen op de oude plekken. Alleen de Magdalena hing waar nu de Agnes Minor hangt. Deze wisseling heeft plaatsgevonden in de eerste tien jaar na de gieting. Dat had met de positie van de lagers te maken. De omwisseling had dus praktische

redenen. Daar werd destijds niet moeilijk over gedaan. Het originele plan was de ideale situatie, daarvan mocht worden afgeweken. En als we de klokken dan toch verhangen dan zou ik ze ook graag weer aan houten luidassen hangen. Zo hingen ze vroeger ook in de toren. We weten hoe ze eruitzagen, dus we kunnen het gelui weer volledig in oude luister herstellen. Dat geldt ook voor de luidbalken van de Van Wou-klokken. Bij historische klokken staat vast dat ze in 99% van de gevallen aan rechte houten luidassen hingen. Tegenwoordig treffen we die zelden nog aan.

Ongeveer honderd jaar geleden zijn de klokken opgehangen zoals ze nu hangen. Houten ophanging durfde men toen niet meer aan. Bij de Michael constateerde men destijds dat de balk in feit alleen nog bijeen werd gehouden door het metaal aan de balk. Het hout was compleet dóór. Men durfde de klokkenstoel daarom ook niet te handhaven. Dat is eeuwig zonde. Dat was geschiedenis. Had men hem in ieder geval maar gedemonteerd en bewaard. Ik heb een voorkeur voor een houten ophanging, ook voor een visueel aspect. Terugbrenging in de oude staat. Bij de uitbreiding van het gelui in 1982 gaf Eijsbouts aan dat ze ophangingen aan houten balken niet deden. Het was een metaalbedrijf. Van ophanging aan houten balken had men geen kennis.'

Je hebt een duidelijke voorkeur voor het ophangen van een klok onder een rechte luidbalk. Waarom?

'Als je een klok ophangt, dan hang je hem onder een balk. Die is recht. Zo deed men dat in de Middeleeuwen, toen kende men ook geen krukas. De krukas is er vooral gekomen na 1945. Na Napoleon was er steeds minder aandacht voor het onderhoud van de klokken. Daardoor liepen ze steeds zwaarder en waren soms wel vier man nodig om een klok te

luiden. Als je dan met een krukas nog maar één man nodig hebt, is de keus snel gemaakt. Hetzelfde gold voor de keuze om mechanisch te luiden. Bijkomend voordeel van de krukas was dat je minder zijwaartse krachten had. Daardoor was er minder effect op de toren zelf. Wat echter bij een krukas verandert, zijn het tempo en de opluidhoogte. Dat heeft muzikale gevolgen. Dan wordt het saai. De klokken zijn in feite oude muziek. Ze werden destijds aan een balk geluid en niet aan een krukas. Daar moet je geen discussie van maken.

De oudste klok in Utrecht uit 1435 hangt in de Pieterskerk en is gegoten door Butendiic. Die klok is volgens jou aan enige herziening toe. Je zegt dat we als UKG verplicht zijn om daar een bijdrage aan te leveren. Wat bedoel je precies?

‘Op zich hangt die klok er keurig bij, vrij van roest. Ook de motor doet het altijd. Dus er is voor het kerkbestuur geen aanleiding om maatregelen te nemen. Maar de luidbalk moet vervangen worden, en dat geldt eigenlijk ook voor de klokkenstoel. Dan gaat-ie beter klinken. Aan de klok zelf hoeft niets gedaan te worden. Met de hand luiden zou ik hier niet doen. Hij hangt heel hoog. Je krijgt dan een lang luidtouw, dat is toch lastig en bovendien hoor je de klok niet. Mechanisch luiden hoeft niet per se slechter te zijn. Dat hangt af van hoe je het inricht. De klok is van de Waalse Kerk. Als het UKG de aanpassingen zou betalen, verwacht ik dat het kerkbestuur zal meewerken. Die kosten vallen overigens mee. Als klok is het overigens geen hoogvlieger, maar omdat het de oudste is, zou je het wel moeten doen.

Het Bartholomeetje is ook een bijzondere klok. Hij is ontsnapt aan de klokkenroof in de oorlog. Maar hij was tien jaar geleden in zeer slechte staat. Was hij verder doorgeroest dan was hij waarschijnlijk als een bloempot

op de straat uiteengespat. Dat heeft het UKG verijdeld. De toenmalige directeur was enthousiast over ons initiatief en stelde geld beschikbaar, maar dan moest hij wel weer geluid worden. Nu is het dagelijks luiden helemaal ingeburgerd in de luidingen van het UKG.’

Zijn er nog locaties waar we wat jou betreft wel zouden moeten luiden?

‘Je moet pas met de hand gaan luiden als de situatie gerenoveerd is, zoals bij het Bartholomeus Gasthuis. Dan is het luiden de beloning voor de renovatie. Eerst renoveren, dan luiden. De Nicolai is lastig. Daar zijn de klokken eigenlijk te klein en loop je het risico dat je met de hand te hard luidt en brokken maakt. Je zou de grote klok nog met de hand kunnen luiden. Die hangt ook in een eigen toren. Maar die luidt niet vaak. En er is gedoe over geluidsoverlast.’

Je publiceert ook over klokken, zowel in Nederland als in het buitenland. Zo heb je vorig jaar nog een bijdrage geleverd aan het *Jahrbuch für Glockenkunde*. Heb je er wel eens aan gedacht om al je kennis samen te brengen in een boek?

‘Dat voegt weinig toe. Er is al zoveel geschreven over klokken en over gieten. Maar als ik de keus had zou ik graag nog een standaardwerk willen schrijven over Van Wou en zijn vakmanschap. We weten eigenlijk nog maar zo weinig over hem. Als ik zo’n boek zou kunnen schrijven dan zou dat geweldig zijn.’ 📖

Overpeinzing van een klokkenluider

Donateursblad

Norbert Stap

Donateursblad, jaargang 2, nummer 1, juni 1983

Zondagmorgen.....om kwart voor negen loopt de wekker veel te vroeg af. Snel een ontbijt genuttigd en om even voor tienden sluit ik de deur achter me. Ik woon in de binnenstad van Utrecht, en ga wandelend naar de toren. Nog geen mens te zien in het voetgangersgebied. Wacht maar, straks worden ze wel wakker van al het lawaai.

Het is regenachtig, dus ik versnel mijn tempo, met hoog opgestoken kraag en mijn handen diep in de zakken door de sombere straten. Zo moet het vroeger ook zijn geweest...

Ruim op tijd ben ik bij de Dom. Nog steeds geen mens op straat. Een lege stadsbus dendert onder de Dom door. Al snel komt de rest voor deze zondagmorgen. Even bijpraten en om kwart over tien gaan we naar boven. Zwijgzaam achter elkaar over de smalle trappen. Regenwater van de Dom sijpelt in kleine stroompjes tussen onze voeten door.

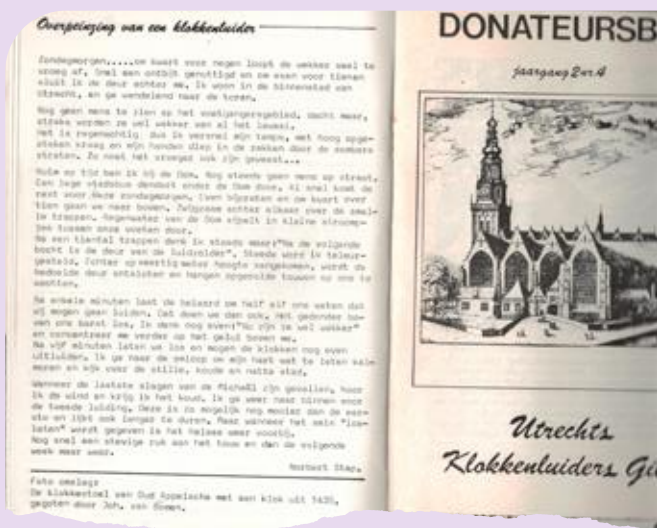
Na een tiental trappen denk ik steeds maar: "Na de volgende bocht is de deur van de luidzolder". Steeds word ik teleurgesteld. Echter op veertig meter hoogte aangekomen, wordt de bedoelde deur ontsloten en hangen opgerolde touwen op ons te wachten.

Na enkele minuten laat de beiaard om half elf ons weten dat wij mogen gaan luiden. Dat doen we dan ook. Het gedonder boven ons barst los. Ik denk nog even: "Nu zijn ze wel wakker" en concentreer me verder op het gelui boven me.

Na vijf minuten laten we los en mogen de klokken nog even uitluiden. Ik ga naar de omloop om mijn hart wat te laten kalmeren en kijk over de stille, koude en natte stad.

Wanneer de laatste slagen van de Michaël zijn gevallen, hoor ik de wind en krijg ik het koud. Ik ga weer naar binnen voor de tweede luiding. Deze is zo mogelijk nog mooier dan de eerste en lijkt ook wat langer te duren. Maar wanneer het sein "loslaten" wordt gegeven is het helaas weer voorbij.

Nog snel een stevige ruk aan het touw en dan de volgende week maar weer.

De bus rijdt niet meer onder de Dom door

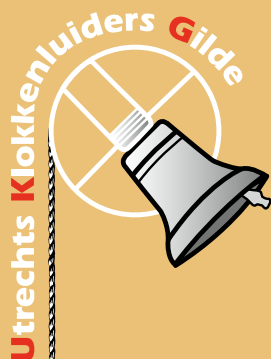
Norbert Stap, november 2021

We zijn inmiddels 38 jaar verder en voor mij is in die tijd veel veranderd. Ik heb nu kinderen (inmiddels volwassen) die ook weer kinderen hebben gekregen, ik hoef niet meer te werken, ben wat grijzer en ga wat rustiger de trappen op. En ik weet inmiddels precies wanneer ik de deur van de luidzolder bereik.

Maar voor de Dom en zijn klokken zijn de veranderingen in 38 jaar marginaal. De bus rijdt nu niet meer onder de Dom door en de luidtijden zijn wat vervroegd. Voor de rest is het nog precies hetzelfde. Ik wandel nog steeds regelmatig naar de Dom om te luiden, vaak in druilerig weer en met nog steeds weinig mensen in de straten op het vroege zondagsuur. Boven gekomen wachten de opgerolde touwen elke keer weer geduldig en de oude klokken uit 1505 klinken nog met dezelfde klanken over Utrecht. Net als eeuwen geleden. Waarschijnlijk zal het voor de Dom en zijn klokken over 40 jaar nog precies hetzelfde zijn. 🏰

Norbert Stap bij de Salvator. (Wilbert van der Hulst)

Nog geen lid van het Klokkenluidersgilde?

Leest u deze Luid&Duidelijk met veel belangstelling, maar bent u nog geen lid van het UKG? Meldt u dan aan via www.utrechtsklokkenluidersgilde.nl. Ga naar 'Het Gilde' en vervolgens naar 'Lidmaatschap'. Daar vindt u het aanmeldingsformulier. Met het lidmaatschap, dat slechts € 17,50 per jaar kost, helpt u ons bij het werken aan onze doelstelling: het handmatig luiden en in stand houden van de vaak eeuwenoude luidklokken in de stad Utrecht.

Waarom luiden wij onze klokken?

Sible de Blaauw

In coronatijd was het lastig te bepalen of er geluid kon worden. Hoeveel klokken? Hoeveel luiders op de zolders? Er was veel over te doen, en we werden geconfronteerd met de vraag: waarom luiden wij eigenlijk? Sible de Blaauw, emeritus-hoogleraar Vroegchristelijke kunst en architectuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen, én UKG-lid, laat zijn licht over deze vraag schijnen.

Geen kerkdiensten meer, dan ook geen kloggelui. Het besluit van het UKG-bestuur om na de sluiting van de kerken tijdens de harde lockdown van voorjaar 2020 ook het luiden van de Utrechtse klokken te staken, verraadde een strikte opvatting. De klokken die het gilde bedient hangen bijna alle in kerktorens, en hun gelui wordt volgens een aloude traditie verstaan als oproep voor de eredienst, ook al bezoeken vele luiders en stadbewoners die diensten al lang niet meer. Het besluit bleef dan ook niet onweersproken. UKG-luider Maarten van Deventer schreef het bestuur kort voor Pasen: “Juist nu doet het mij oprecht pijn dat de klokken zwijgen. De rol en functie van klokken is juist in deze tijden van groter belang dan ooit. Ze belichamen gemeenschap met elkaar, en dat het ondanks alles toch Pasen wordt. Klokken van bemoediging, hoop en troost kunnen

mensen met elkaar verbinden over de grenzen van sociaal isolement heen.”

In deze woorden klinkt een bredere cultuurhistorische visie door op de actualiteit van het kloggelui. Veel Nederlanders hebben het effect daarvan ervaren toen in die eerste weken van vertwijfeling elke woensdagavond tal van kerken hun klokken lieten luiden over de stilgevallen steden en dorpen als teken van hoop en troost. Er zijn genoeg berichten uit alle hoeken van de samenleving dat die luidingen inderdaad zijn beleefd zoals de Raad van Kerken had bedoeld.

Kloggelui heeft allerlei functies en betekenissen. De recente ervaringen maar ook vragen over de toekomst nodigen uit tot overdenking, zowel terugblikkend als vooruitkijkend. In welke traditie staan we als we onze klokken luiden, wat brengen we teweeg bij de mensen die ze horen en wat beweegt ons?

Een Europese geschiedenis

Al vele eeuwen lang klinkt het geluid van kerkklokken over Europa. Alles wijst erop dat gegoten klokken met een aangename klank en een flink geluidsbereik een West-Europese ‘uitvinding’ van de vroege middeleeuwen (6e tot 9e eeuw) zijn. Vooral *kloosters* hebben hier een rol in gespeeld. De kloosterlingen hadden met hun verfijnde liturgische dagorde behoefte

De gesloten Domkerk. (Archief UKG)

De bisschop zalft de nieuwe klok: Pontificale Romanum 1595, illustratie bij *De benedictione signi, vel campanae*.

aan goed hoorbare signalen om hen naar de kerk te roepen. De geleidelijke ontwikkeling van klokken ging hand in hand met die van kerktorens, hoewel de wisselwerking tussen beide nog lang niet duidelijk is. Door de internationale vertakkingen van het kloosterwezen verspreidde het verschijnsel van de torens met klokken zich over het uitgestrekte territorium tussen de Britse eilanden, Spanje, Italië en de Germaanse binnenlanden. Kloosters dienden vervolgens als voorbeeld voor kathedralen en parochiekerken.

Rond 1200 bereikt die ontwikkeling een voorlopig eindpunt: kerken hebben torens. Ze zijn groot of klein, maar in ieder geval geschikt voor de verspreiding van klokgelui. En bronsgieters zijn in staat om relatief *grote en welluidende klokken* te produceren. In de eeuwen erna verbreidt het gebruik van klokken zich ook buiten de kerken. Raadhuisen krijgen klokkentorens en ‘stedelijke’ klokken geven belangrijke momenten aan in het stadsleven, zoals het oproepen tot de raadsvergadering, het waarschuwen voor de sluiting van de poorten of de bekrachtiging van vonnissen. Maar de kerken blijven de boventoon voeren: zij beschikken over de meeste klokken en laten ze het vaakst horen, in allerlei combinaties die bepaald worden door de gelegenheid. De scheiding tussen kerk en wereld is niet

scherp, zodat zowel kerk- als stadsklokken als alarmsignaal gebruikt worden en samen geluid worden bij feestelijkheden.

Het is die sfeer die de historicus Johan Huizinga schetst in enkele beroemde zinnen zijn boek *Herfsttij der Middeleeuwen* uit 1919: “Er was één geluid, dat al het gedruis van het drukke leven steeds weer overstemde, en dat, hoe bont dooreenklinkend, toch nooit verward, alles tijdelijk ophief in een sfeer van orde: de klokken.”¹

Huizinga toont zich zeer gevoelig voor de zintuiglijke werking van klokgelui in de laatmiddeleeuwse stad: “De klokken waren in het dagelijks leven als waarschuwendende goede geesten, die met bekende stem dan rouw, dan blijdschap, dan rust, dan onrust kondigden, dan opriepen, dan vermaanden.” De mensen kenden de klokken met hun koosnamen als Dikke Jacqueline en Klokke Roelant, en iedereen wist de betekenis van het kleppen of luiden. “Men was ondanks het overmatig klokgelui niet verstompt voor de klank.” Hij stelt zich voor welke “ontzaglijke bedwelming” het moet zijn geweest, als alle klokken van Parijs tegelijk urenlang luidden ter viering van een pauskeuze of een vredesverdrag.

Paus Innocentius III noemt in 1216 klokken (‘campanae’) als een onmisbaar onderdeel van de benodigdheden van een parochiekerk: ze dienen “ter onderscheiding van de uren en om het volk op te roepen ter kerke”. Daarmee is een minimaal programma aan functies gegeven, met een sacrale kant – de oproep tot de eredienst – en een meer profane: het aangeven van de tijd. Voor het laatste dienen later de uurwerken en de slaghamer op de klok, maar de paus zal eerder het ‘tijdluiden’ bedoeld hebben: het luiden van de klok om de dagdelen aan te geven. In de

¹ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Groningen, 1973, 12e druk, pag. 2.

late middeleeuwen worden die luidingen gekoppeld aan het bidden van het *Ave Maria*. Ook de tijd was heilig.

De kerkklok zelf is een *sacraal voorwerp*, dat wil zeggen dat ze specifiek bestemd is voor kerkelijk gebruik en daartoe 'geheiligd' wordt. Dit gebeurt bij de wijding van een nieuwe klok, die al sinds de vroege middeleeuwen bestaat uit een besprenkeling met wijwater, een zalving en een bewieroking, uit te voeren door de bisschop. De bijbehorende gebedsteksten onderstrepen de symboliek van reiniging, tekening met heiligheid en het opstijgende gebed. Dat het ritueel ook magische kanten heeft is duidelijk, temeer ook omdat het eigenlijke wijdingsgebed de klok de kracht toekent om kwade geesten en storm, donder en hagel te verjagen. Intussen wordt voortdurend verwezen naar de Joodse voorgangers voor het christelijk klokgelui: de zilveren trompetten waarmee Mozes het volk liet oproepen.² Tenslotte voorziet het ritueel ook in de toewijding aan een speciale heilige, waardoor de klok een naam krijgt. Klokken zijn in de middeleeuwen een hoorbare *uitdrukking van christelijk geloof*.

Het wierookoffer tijdens de klokwijding: Pontificale Romanum 1595, illustratie bij *De benedictione signi, vel campanae*.

² Numeri 10.

Daardoor is hun gelui niet altijd onomstreden. Uit het gemengd christelijk-islamitische Spanje zijn diverse conflicten bekend over de gebedsoproep van de muezzin en het gelui van de kerken. Als Saladin in 1187 Jeruzalem veroverd op de kruisvaarders, wordt de klokken het zwijgen opgelegd. Ook als dit een anti-islamitische gemeenplaats van de geschiedschrijvers is, zegt het iets over de christelijke identiteit van de klokken.

Daarnaast zijn klokken dragers van plaatselijke identiteit, als herkenbare stem van stad of dorp. Vandaar dat ze begeerd zijn als oorlogsbuit, weggevoerd door de overwinnaar in lokale conflicten als symbool van de triomf. Dat daar, zoals in recente oorlogen, de metaalwaarde als primair economisch motief blijkt, doet aan die symboolwaarde niets af.

Na de Reformatie verliezen klokken in de Noordelijke Nederlanden hun sacrale en magische karakter, althans officieel, want een eeuwenoude menselijke gewoonte laat zich niet zomaar door een strenge theologische verkondiging verdringen. Sommige klokopschriften vermelden toch nog een heiligenaam of kwaadwerende krachten. Niettemin moet de gebruikspraktijk en daarmee ook de betekenis van klokken ingrijpend veranderd zijn. Tijdluiden en oproepen tot de eredienst blijven op veel plaatsen bestaan, maar de frequentie van de diensten en kerkelijke feesten is drastisch teruggebracht. Tijdens de Bataafse Republiek is – op Frans-revolutionaire inspiratie – alle klokgelui tijdelijk verboden. Het 'overluiden' van de doden moet vaak te horen geweest zijn, maar in sommige steden besloot men in de 19e eeuw het klokkluiden te staken, omdat de bevolking ontmoedigd dreigde te raken door het voortdurende geluid van de doodsklok tijdens epidemieën.

De speeltrommel van het Domcarillon. (Paul Reus)

Vooraf in steden zullen de *carillonklokken* vaker gehoord zijn dan de luidklokken, want de beiaard werd in de Nederlanden vanaf de 17e eeuw zeer populair. Daarmee kreeg het ‘klinkende landschap’ een ander karakter. De ‘speelklokken’ hebben natuurlijk een andere functie dan de luidklokken en roepen meestal ook een andere waarneming op. Toch is in de dichtregels van Ida Gerhardt uit de donkere dagen van de Duitse bezetting een versmelting van beleving tussen luid- en speelklokken merkbaar:³

*Want boven in de klokketoren
na 't donker-bronzen urenslaan
ving, over heel de stad te horen,
de beiaardier te spelen aan.
Valerius: – een statig zingen
waarin de zware klok bewoog,
doorstrooid van lichter sprankelingen,
‘Wij slaan het oog tot U omhoog.’*

Pas in de 20e eeuw neemt de intensiteit van het klokgelui in Nederland weer toe. In de eerste helft van de eeuw komt dat vooral doordat ook katholieke kerken weer over klokken beschikken en niet zuinig zijn met het gebruik ervan. De laatste veertig jaar laten juist een niet-confessionele beweging zien: op diverse plaatsen zijn initiatieven ontplooid om oude luidtradities in ere te herstellen en luidklokken zinvol te gebruiken, zowel in een kerkelijke als in een profane context.

³ Ida Gerhardt, *Het carillon* (oorlogsjaar 1941).

Het UKG heeft in deze beweging altijd een voorttrekkersrol vervuld.

Het geheim van de klokken

Ondanks allerlei parallellen in andere cultuurgebieden zijn bronzen klokken, die in een toren zijn opgehangen en in principe bewegend kunnen luiden, een typisch West-Europees en christelijk fenomeen. Dat deze vroegmiddeleeuwse creatie dwars door alle wendingen van de tijd heen tot in onze dagen voortbestaat, is frappant genoeg. Waaraan danken de klokken dit opmerkelijke ‘succes’? Klokken hebben unieke eigenschappen, die, zeker in combinatie, hun belang en continuïteit door de eeuwen heen kunnen verklaren.

Als klankinstrument onderscheiden klokken zich door een natuurlijk voortgebrachte muzikaal tolereerbare klank en een hoog volume. De klank wordt bepaald door een optimale samenstelling van het brons, een herkenbare toonhoogte, een spectrum van goed waarneembare boventonen en een dynamiek die ontstaat uit de impuls van een stevige, metrische aanslag met een natuurlijke uitklinktijd. Luc Rombouts noemt de bronzen klok “de meest performante natuurlijke klankvoortbrenger ter wereld”. De ideale klok is in de loop van de eeuwen proefondervindelijk ontwikkeld en heeft met het profiel van de ‘gotische’ klok van de late 15e eeuw een blijvend model gevonden. Dat wil niet zeggen dat alle klokken met het ideale profiel automatisch topstukken zijn. Elk microdetail tijdens het maakproces heeft invloed op de klank. Niet alle klokken van Geert van Wou hebben dezelfde klankkleur en -kwaliteit, net zomin als alle violen van Stradivarius. Anderzijds geeft juist die eenmaligheid van de klank, bijvoorbeeld door dissonanten in de boventoonopbouw, aan elke klok haar individuele karakter. Dat

onderscheidt de luidklok van de carillonklok, die zo zuiver mogelijk op toon gestemd wordt.

Klokgelui is abstract en geeft daardoor ruimte aan de individuele reactie van iedere toehoorder. Er is geen sprake van een muzikale compositie, zoals bij een orgel of een carillon. Mede door de rijke, en vaak nogal eigenzinnige, toonsamenstelling van een luidklok is haar klank op verschillende manieren te beleven. Dezelfde klok kan, zoals Huizinga zei, rouw en blijdschap, rust en onrust tot uitdrukking brengen in de oren van de toehoorder al naar gelang diens stemming of emotie. De klok verkondigt geen leer of ideologie, zoals de verbale oproep van de muezzin, maar doet een appèl op een ander niveau.

“Klokken maken geluid dat de stilte vergroot”

De klok heeft *een grote mate van personaliteit*. Weliswaar is zij geschapen en wordt ze in beweging gebracht door mensen, maar uiteindelijk is het de klok zelf die haar stem laat horen, in een autonoom ritme en met een individuele en herkenbare klankkleur. Daarom wordt ze ervaren als een *persoonlijkheid* en krijgt ze vaak een naam. De luider heeft een dienende rol: niet de stem van de luider klinkt, maar hij of zij stelt de klok in staat háár stem te laten horen.

Klokken verbinden in tijd en plaats. Klokken zijn duurzaam en gaan – mits zich geen onvoorziene omstandigheden voordoen – lang mee. Het geluid dat wij horen is vaak door vele generaties vóór ons gehoord. Het besef van deze akoestische verbondenheid met talloze mensen en groepen uit het soms zeer verre verleden is een fascinerende ervaring. Tegelijk reiken klokken met hun forse volume tot kilometers

afstand, zodat er ook qua plaats een verbinding tot stand komt. Binnen de grenzen waar de klokkenklank gehoord kan worden ontstaat een akoestisch landschap: het “paysage sonore” van Alain Corbin. Mensen horen de klokken, en hebben daardoor een gemeenschappelijke ervaring, die gemeenschap-stichtend kan zijn: het “sprakeloze samenkomen” uit het gedicht van Ida Gerhardt.

Het gelui verspreidt zich in verschillende richtingen. In horizontale zin kan het middelpuntzoekend zijn, als oproep om samen te komen in de kerk, maar ook middelpuntvliedend, als signaal van vreugde, verdriet, dreiging en bemoediging dat wordt uitgezonden naar de wijde omgeving. Klokken luiden nooit zomaar en nooit ongelimiteerd. Hun gebruik is weloverwogen. Of zoals een middeleeuws randschrift het zegt: “ego campana numquam denuntio vana” (ik de klok verkondig nooit iets onzinnigs). Het *klokgelui scheidt inderdaad orde*, zoals Huizinga opmerkte: orde in de tijd, in de relatie tussen mensen onderling, inclusief machtsverhoudingen in kerk en staat, en in de relatie tussen de mensen en God. Het laatste aspect is altijd meer geweest dan louter het oproepen naar de eredienst en het markeren van belangrijke liturgische momenten, want de heiligheid van de kerkklok maakt haar tot communicatiemiddel tussen hemel en aarde, die haar klankkast heeft in een toren die met zijn omhoogstrevende architectuur ook naar de hemel wijst. Dat is de verticale richting van het klokgelui.

Erfgoed met toekomst

Als wij onszelf met het honderdste nummer van *Luid & Duidelijk* even op de scheidslijn tussen heden en verleden opstellen, is duidelijk dat we met de klokken cultureel erfgoed van formaat in handen hebben. Niet alleen de objecten zelf, maar ook hun

gebruikspraktijk en hun klank zijn ons vanuit het verleden overgeleverd. Zeker is ook dat talrijke niet-specialisten het belang van klokgelui beseffen en ervan kunnen genieten. Toch doemen vragen op. Is voor klokgelui als een specifiek christelijk verschijnsel voldoende draagvlak denkbaar in een gesecculariseerde samenleving? Hebben wij in een wereld met een overdaad aan geavanceerde communicatiemiddelen nog behoefte aan de horizontale en verticale akoestische signalen van een bronzen klok? Wat mij betreft is het antwoord op beide vragen: ja. Inderdaad is klokgelui zoals wij het kennen een product van meer dan 1000 jaar christelijke cultuur, zoals kerkgebouwen dat uit een nog veel langere tijdsspanne zijn. Hoewel steeds minder mensen in Nederland zich als christen beschouwen, zou het dwaas zijn deze context te negeren of te ontkennen. Het effect van klokgelui is zodanig sterk, net zoals de schoonheid van kerkgebouwen zo overweldigend is, dat ook toekomstige generaties zich hiervoor kunnen openstellen en misschien wel meer dan nu bereid zijn zich de religieuze betekenis van dit unieke erfgoed te realiseren.

Juist in een wereld vol van ‘communicatie’ en met een overvloed aan visuele en akoestische impulsen kunnen klokken een heilzame werking hebben. Door hun natuurlijke geluidsvoortbrenging en door hun gelimiteerd gebruik doorbreken ze de permanente mechanische en digitale ruis van het moderne leven. Klokken maken “geluid dat de stilte vergroot”, zegt Luc Rombouts. Net zoals kerkgebouwen zullen klokken in een samenleving die van hun oorspronkelijke context en betekenis is vervreemd aan een groeiende behoefte kunnen voldoen, vanwege hun belangeloosheid, hun openheid voor individuele perceptie en beleving, maar ook door hun vermogen te verbinden. Dat zijn

Een profaan klokje op het Academiegebouw te Utrecht.
(Jeroen Nieuwint)

eigenschappen die klokgelui altijd eigen geweest zijn, maar in het verleden was het gelui vanzelfsprekend en bovendien verankerd in een hiërarchische orde, terwijl het in de toekomst eerder tot een wereld zal behoren die anders geconditioneerd is. Dat stelt bijzondere eisen aan de beheerders van dit kostbare klinkende erfgoed. Zij hebben de opgave om de traditionele functie van klokken in leven te houden zodat hun oude betekenis herkenbaar blijft en beschikbaar komt voor nieuwe waardering. Daarnaast moeten er nieuwe vormen worden gevonden om het geweldige potentieel van klokken wat betreft het creëren van gemeenschap en samenhang en de emotionele werking op het individuele gemoed verder te exploreren. Het UKG heeft hiermee in ruim veertig jaar uitgebreid ervaring opgedaan, maar de missie is nog geenszins voltooid.

Literatuur

John Arnold en Caroline Goodson, ‘Resounding community: the history and meaning of medieval church bells.’ *Viator* 43 (2012), 99-130

Sible de Blaauw, ‘Klokken supra Urbem. Over klokgelui in middeleeuws Rome’ in: *Terugstrevend naar ginds. De wereld van Hélène Nolthenius*. E. Mulder ed. Nijmegen 1990, 111-142

Alain Corbin, *Les cloches de la terre: Paysage sonore et culture sensible dans les campagnes au XIXe siècle*. Paris 1994 (Engelse vertaling: *Village Bells: Sound and Meaning in the Nineteenth-Century French Countryside*. Basingstoke 1998)

Luc Rombouts, ‘Het nieuwe nut van oude klokken: Keynote Symposium Klinkend Erfgoed in Maastricht, 31 augustus 2018.’ *Klok en klepel* 124 (2021), 18-23

Van de voorzitter...

Donateursblad

Ton Kroon

Donateursblad, jaargang 4, nummer 8, december 1985

Geachte donateurs,

Op 11 november j.l. vond in de Michaelskapel van de Domtoren de inmiddels traditionele donateursavond van het UKG plaats. Deze viering van St. Maarten, en tevens die van de verjaardag van het Gilde, werd bijgewoond door meer dan 100 donateurs en belangstellenden. Op die avond mochten we de 200ste donateur verwelkomen: dhr. Heij uit Maarn, die zich onlangs aansloot bij ons legioen van enthousiaste geïnteresseerden in klokluiden en luiddklokken. Velen bezochten die avond de luiddzolder om de St. Maartensluiting bij te wonen; zij waren hiervan zeer onder de indruk. Voor hen en andere belangstellenden wil ik nog eens benadrukken dat wij altijd bereid zijn u op zondag rond te leiden op de klokkenzolder van de Dom en uw vragen te beantwoorden. Hiervoor kunt u contact opnemen met Wilbert van der Hulst of met mij.

Op 1 januari 1986 zal binnen de besturen van de twee verenigingen in Utrecht die zich bezighouden met klokken, t.w. de Stichting Utrechtse Klokkenspel Vereniging (UKV) en het Utrechts Klokkenluiders Gilde (UKG), nogal wat veranderen. Op 31 december nl. zullen enige leden van het UKV-bestuur hun functie neerleggen, o.a. de heer Meijnen, de huidige voorzitter, en de heer Marckmann, de huidige penningmeester. De heer Marckmann echter zal de heer Meijnen als UKV-voorzitter opvolgen, waardoor binnen het UKV de functie van penningmeester vrijkomt. Vanaf 1 januari a.s. zal deze functie worden vervuld door Dick van Dijk, thans penningmeester van het UKG. Zijn grote interesse in beiaarden, zijn toekomstige beiaardierschap en het feit dat binnen het UKG voor hem een goede opvolger beschikbaar is, hebben ertoe geleid dat Dick werd gevraagd penningmeester te worden van het UKV.

Dick zal op 1 januari worden opgevolgd door Norbert Stap, in wie het UKG-bestuur een zeer groot vertrouwen stelt. Norbert heeft zich bereid verklaard gedurende enige jaren de financiële belangen van ons Gilde te behartigen. Ik wil hierbij van de gelegenheid gebruik maken Dick en Norbert veel geluk toe te wensen bij de vervulling van hun nieuwe taak.

Ton Kroon (voorzitter UKG)

Op 11 november kreeg de 200ste donateur, de heer Heij, uit handen van Ton Kroon het boek "Luiddklokken en speelklokken in Delft".
Bij de boekbespreking zie pag. 10.

Koude rillingen tijdens de groeistuijjes

Ton C. Kroon, oud-voorzitter

Oktober 2021

Het kijken naar oude foto's van jezelf confronteert je met de harde werkelijkheid. Je bent ouder geworden. Maar toen ik op verzoek van de redactie deze oude tekst nog eens herlas had ik het gevoel jonger te zijn geworden. Hoewel ik 'contact' nog steeds met twee c's schrijf. Onze corrector had daar destijds een andere visie op...

Ik was nog geen 20 toen ik voorzitter werd en we het 'Donateursblad' oprichtten en daarin op blijkbaar gedragen toon, onze ambities toelichtten en kracht bijzetten. Leuk om in deze teksten nog eens weer- spiegeld te zien hoe we in betrekkelijk korte tijd elkaar vonden, een hechte vereniging opbouwden en een aardige groep enthousiaste 'volgers' aan de vereniging wisten te binden.

Dat alles zonder het gemak van sociale media. We lieten posters drukken voor de promotie

Voorzitter Ton Kroon was tevens luidmeester.

Het Gilde was blij verrast, 6 juli 1982. (Utrechts Nieuwsblad)

van onze activiteiten, adverteerden de 'likes' voor onze 'volgers' in de krant, stencilden de verslagen van onze vergaderingen nog op een stencilmachine en distribueerden alles vanaf fietsen via een ingenieus doorgeefstelsel. Kent u het verschijnsel telefooncirkel nog? Zonder telefooncirkel geen U.K.G.!

Ergens in die hectische opstartjaren is meneer Heij enthousiast geworden voor wat wij deden. Hij werd de 200e 'donateur' voor f 7,50 per jaar. Hij ontving daarvoor in een ijsskoude Michaëlskapel uit mijn handen een mooi boek. Ik denk dat we dankzij hem en anderen het opvolgende jaar de kachel konden betalen. Het is symbolisch voor de manier waarop de vereniging doelbewust zichzelf aan haar schoenveters uit het moeras trok. Hulde dus aan al die eerste donateurs en leden die, tegen de tijding van de toenmalige crisis in, een vereniging (en haar zusterorganisaties) lieten groeien die het voortbestaan van een belangrijk stuk erfgoed verzorgt en bewaakt. Een eigen blad was destijds een kenmerk van een serieuze organisatie. 'Het Donateursblad' (het latere 'Luid en Duidelijk'), speelde daarmee een belangrijke rol bij het funderen van de vereniging. Het bracht mensen bij elkaar rond onze thema's en gaf de vereniging de statuur die het nodig had om door te groeien. Wie achter de tekst kan kijken ziet in deze 'Van de voorzitter' de groeistuijjes van de vereniging...

Gevorderd en toch teruggekeerd

De Utrechtse klokkenvordering in WO-II

Klokken

Wouter Iseger

De eeuwenoude klokken in de Buur- en de Geertetoren, onbeweeglijk en stil tot de luiers van het Utrechts Klokkenluiers Gilde ze in beweging brengen. Het lijkt een tijdloos beeld. Toch mag het een wonder heten dat deze oude klokken bewaard zijn gebleven. Het heeft namelijk weinig gescheeld of een deel ervan was tijdens de Tweede Wereldoorlog in een Duitse smeltoven verdwenen.

Brons

Klokkenbrons bestaat uit koper en tin, twee grondstoffen die vooral in oorlogstijd schaars zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er door de eeuwen heen klokken werden gegoten in vrede, die in oorlogstijd weer omgesmolten werden om er geschut van te maken. Zo zijn er tijdens de Eerste Wereldoorlog in alle betrokken landen veel klokken gesneuveld. Duitsland en Oostenrijk hadden met een vooruitziende blik hun klokken onderverdeeld in drie categorieën (zonder bezwaar om te smelten, voorlopig nog behouden en in ieder geval redden), waardoor veel monumentale klokken in deze landen gespaard werden.

Hoewel Nederland niet direct betrokken was bij deze oorlog, probeerde men wel lessen te trekken uit de gebeurtenissen in de landen om ons heen. Jan Kalf (1873-1954), directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, kreeg het verzoek met voorstellen te komen om roerende en onroerende monumenten te beschermen bij een mogelijk toekomstig conflict. In 1938 presenteerde hij zijn boek met aanbevelingen. Hierin besteedde hij uitgebreid aandacht aan klokken, omdat zowel een eventuele bezetter als de Nederlandse regering bij metaalschaarste mogelijk tot vordering ervan zou kunnen overgaan.

Het uitgangspunt was om slechts de allerbelangrijkste exemplaren te sparen, wat neerkwam op 10 procent van het Nederlandse kloggewicht. Uit een inventarisatie van de carillons bleek dat 47 van de 81 carillons in ieder geval beschermd moesten worden, waaronder die van de Domtoren en de Nicolaïkerk. Het bleek echter onmogelijk een lijst van te sparen luidklokken te maken, omdat er naast de hoeveelheid beschermde carillons nauwelijks mogelijkheden waren om van de 5950 luidklokken de meest monumentale te bewaren. Zelfs na het terugbrengen tot 28 beschermde carillons was er te weinig ruimte en daarom verzocht Kalf het te sparen kloggewicht op te rekken naar 15 procent. Hierdoor konden 319 luidklokken onder bescherming worden gesteld. Deze werden voorzien van een viertalig biljet met het verzoek de klok te sparen. Ook werd met een mal en witte verf de letter 'M' (monument) aangebracht op deze klokken, zodat meteen goed zichtbaar was welke klokken beschermd waren.

Utrecht was rijk bedeeld met oude luidklokken, waardoor een relatief groot aantal binnen de beschermde categorie zou vallen. Het ging hierbij om: de Mariaklok van de Pieterskerk (Willam Butendiic, 1435), de Banklok in de Buurtoren (Steven Butendiic,

1471), de Ghertrutklok in de Geertetoren (Steven Butendiic, 1477) en de Salvatorklok in de Jacobitoren (Steven Butendiic, 1479). Het behoefted natuurlijk geen discussie dat het machtige Domgelui, bestaande uit zeven klokken van Geert van Wou (1505 en een kleine klok uit 1506), ook gespaard diende te worden.

Oorlog!

Direct na de eerste berichten van de Duitse inval op 10 mei 1940 werd onder leiding van gemeenteopzichter Willem Stooker (1892-1983) begonnen met het afnemen van de beschermde carillonklokken van de Domtoren en de Nicolaïkerk. Dit was geen ongevaarlijk werk: er deden geruchten de ronde dat er Duitse parachutisten op de Domtoren waren geland en er werd door Nederlandse soldaten zelfs op de toren gevraagd. In de daaropvolgende dagen werden de luidklokken van de Domtoren gestut en die van de Geerte-, de Buur-, de Nicolaï- en de Jacobitoren afgenomen en met zandzakken beschermd. Toen op 14 mei het bericht Utrecht bereikte dat Nederland gecapituleerd had, hing de Salvatorklok van de Jacobitoren als laatste klok in de takels om afgenomen te worden.

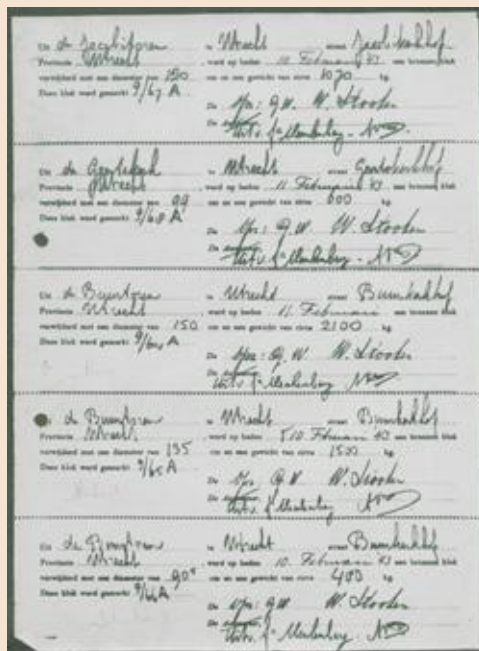
De Andreasklok (Jan Tolhuys, 1556) uit de Jacobitoren, die op last van de bezetter op 9 februari 1942 uit de toren is verwijderd. (HUA)

Daarna werd het rustig omtrent de klokken. Dat veranderde toen Hitler in 1941 besloot Rusland aan te vallen. Hierdoor raakte hij in één klap een grote leverancier van koper en tin kwijt. Het was zonneklaar dat een klokkenvordering ingezet zou worden om dat gemis te compenseren. Jan Kalf, inmiddels Inspecteur Kunstbescherming, had in die periode dan ook veelvuldig contact met de Utrechtse klokkendeskundige Wijnandus van der Elst (1882-1963), die in maart 1940 de lijst had samengesteld met alle in Nederland aanwezige klokken. Deze was natuurlijk opgesteld om de meest monumentale klokken te beschermen, maar hierdoor wist de bezetter wel precies wat er gevorderd kon worden voor de Duitse oorlogsindustrie. Gelukkig bleek dat de bezetter in Nederland hetzelfde percentage klokken wilde beschermen als in Duitsland: 25 procent, 10 procent meer dus dan tot dan toe werd aangenomen. De lijst met klokken werd herzien, waarbij de luidklokken werden onderverdeeld in vrijgestelde M-klokken en te vorderen klokken. Die laatste groep werd ingedeeld in A-klokken (doorgaans moderne klokken, die alleen metaalwaarde hadden), B-klokken (klokken met een zekere historische of kunstwaarde) en C-klokken (klokken met een grote kunstwaarde). Bij een vordering konden klokken uit de A- en B-categorie zonder al te grote problemen worden afgevoerd en klokken uit de C-categorie moesten zoveel mogelijk gespaard worden. De lijst was echter onder flinke tijdsdruk opgesteld, waardoor er diverse opmerkelijke keuzes gemaakt waren. Zo waren de Utrechtse klokken van Jan Tolhuys (de Mariaklok (1534), de Waakklok (1541) en de Michielklok (1542) in de Buurtoren en de Andreasklok (1556) in de Jacobitoren) en de Jezus-Maria-Johannes (1506) van Geert van Wou in de A-categorie geplaatst. Bij een vordering zouden deze oude exemplaren dus snel afgevoerd en

omgesmolten worden. Het college van B&W verzocht met spoed afgietsels van de randschriften en reliëfs van deze bijzondere klokken te laten maken, voor het geval dit na vordering niet meer zou lukken. Dat gold ook voor de Johannesklok (1659) van Henrick van Trier in de R.K. Augustinuskerk en de Martinusklok (1573) van Willem Wegewaert in de noordelijke Nicolaïtoren, die respectievelijk in de B- en C-categorie waren ingedeeld. Bovendien zou het verwijderen van de Wegewaertklok volgens Stooker slechts met flink breekwerk slagen, hetgeen voor de bouwvallige Nicolaïtoren de laatste druppel kon betekenen. Begin december werd daarom besloten dat deze klok vooralsnog mocht blijven, en van dat uitstel bleek afstel te komen.

De vordering begint

Op 16 november 1942 ging men in Nederland daadwerkelijk over tot het vorderen van klokken. Hierbij werden alle onbeschermd klokken tegelijk afgenomen en naar een opslagplaats gebracht. De A-klokken dienden vervolgens zo snel mogelijk naar Duitsland getransporteerd te worden. Terwijl men in de zuidelijke provincies reeds klokken aan het afnemen was, ondernam het Utrechtse stadsbestuur verwoede pogingen de bovengenoemde oude klokken alsnog vrij te stellen. De Rüstungsinspektion, belast met het vorderen van de klokken, liet echter weten dat de stad Utrecht met liefst vijf M-klokken (de Domklokken werden abusievelijk als één klok geteld en ook de twee carillons werden niet genoemd) zeer bevoorrecht was ten opzichte van andere steden. Het was dus niet te verantwoorden om ook de overige oude klokken te behouden. Het stadsbestuur zag in dat verder aandringen vervelende consequenties voor de beschermde klokken zou kunnen hebben en besloot deze strijd tot na het afnemen van de klokken te staken.

De ontvangstbewijzen van de Andreasklok van de Jacobitoren, de Jezus-Maria-Johannesklok van de Geertekerkerk en de Maria-, Michiel en Waakklok uit de Buurtoren. (HUA)

Op 28 januari 1943 werd een begin gemaakt met het afnemen van de Utrechtse klokken. Binnen twee weken werden 46 klokken verwijderd en afgevoerd naar een opslagplaats aan de Hagelstraat.¹ Vijf hiervan kregen in buurgemeenten een tijdelijke bestemming als alarmklok, bedoeld om na een luchtalarm het 'sein veilig' te luiden. De Duitsers wilden haast maken met het afvoeren van de overige gevorderde klokken. Dat kon het best door ze allemaal naar een 'Sammellager' in Duitsland over te brengen, waar men zou beoordelen welke exemplaren omgesmolten konden worden. De Inspectie Kunstbescherming vreesde dat er met deze handelwijze nauwelijks controle meer mogelijk was en de weg naar de

¹ Op 10 mei zou er nog een klok van het Sint-Antoniusklooster worden gevorderd, waarmee het totaal op 47 gevorderde klokken kwam.

Hamburgse smeltovens ernstig verkort werd. Na heftig protest werd overeengekomen dat de Inspectie Kunstbescherming in Nederland een selectie van voorlopig te sparen klokken zou maken, die later ‘nachgeprüft’ zouden worden door een Duitse klokkendeskundige. Op deze klokken werd met krijt de letter P van Prüfung op de flank aangebracht. De Inspectie Kunstbescherming adviseerde om dit laagdrempelig te doen bij alle klokken die mogelijk in aanmerking zouden komen voor een dergelijke keuring. Teneinde de Duitsers niet tegen de haren in te strijken, moest er wel haast gemaakt worden met het afvoeren van de overige klokken. Zo werden op 11 maart 1943 dertig gevorderde Utrechtse klokken vanuit Rotterdam naar Hamburg verscheept, waar ze vervolgens zijn omgesmolten. Enkele maanden later volgden nog eens zeven klokken deze weg.

Creatief rommelen

Het was een grote opluchting dat de Van Trier-klok uit de Augustinuskerk, de Van Wouklok uit de Geertekerk en de Tolhuys-klokken uit de Jacobikerkerk geen onderdeel van deze transporten waren. Als P-klokken werden ze samen met nog vijftig andere klokken uit de regio tussen 21 en 23 juni 1943 per schip van Utrecht naar Spijk vervoerd, waar de Inspectie Kunstbescherming een goed geordende opslagplaats had ingericht voor alle P-klokken uit Utrecht, Zeeland, Noord-Holland en Zuid-Holland. Het gevaar was hiermee nog niet geweken. In augustus kreeg W. van der Elst de moeilijke opdracht om een lijst te maken van P-klokken die opgeofferd zouden worden. Dat moest met grote snelheid gebeuren, want het hoofd van de Duitse metaalvordering had al laten weten het gedraal beu te zijn. Hij wilde daarom alle P-klokken direct naar Hamburg verschepen. Door binnen twee weken een lijst te overhandigen met af te

De P-klok uit de Augustinuskerk (Gebroeders Van Trier, 1659) op de opslagplaats in Spijk. (RCE)

voeren klokken, kon dit ternauwernood worden voorkomen. De 445 P-klokken op deze lijst, waaronder de Van Trier-klok (1659) van de Augustinuskerk, werden op 22 maart 1944 in Rotterdam ingescheept en afgevoerd naar de eindbestemming in Hamburg. Door zeer creatief te rommelen met cijfers, wist de Inspectie Kunstbescherming aan te tonen dat hiermee 75 procent van de Nederlandse klokken was afgevoerd en dat aan de doelstelling was voldaan.²

De vijf overige Utrechtse P-klokken mochten in Spijk blijven. Hier ontstond een nieuw probleem, want in de loop van 1944 werd het nabijgelegen Gorinchem een Stützpunkt (militaire uitvalsbasis). Hierdoor kwam de opslagplaats precies in het schootsveld te liggen. De Inspectie Kunstbescherming wilde de klokken daarom zo snel mogelijk per schip verplaatsen naar een opslagplaats in het veiliger Leerdam. De Ortskommandant van Gorinchem had andere plannen en wilde liefst alles naar Duitsland afvoeren, waardoor men vreesde dat een schip op zijn bevel koers

² Uiteindelijk werden uit Nederland 4793 klokken met een gewicht van 1.872.813 kg afgevoerd en omgesmolten; 4212 klokken met een gewicht van 1.633.064 kg werden gespaard.

naar Hamburg zou zetten. Besloten werd de klokken in Spijk te laten in de hoop dat de opslagplaats ongeschonden zou blijven. Na de slag om Arnhem in september 1944 besloten de Duitsers alsnog zoveel mogelijk klokken af te voeren. Ondanks allerlei toezeggingen moesten eind oktober ook de klokken van Spijk eraan geloven. Het inladen gebeurde in grote haast: een aanwezige hijskraan brak onder het gewicht van een klok, waarna de kraan met klok en al in de Linge verdween. De klokken op de kade werden vervolgens met mankracht vanaf de wal in het schip gegooid, waardoor verscheidene klokken beschadigd raakten. Het is goed denkbaar dat de Mariaklok uit de Buurtoeren op dat moment gescheurd is.

In februari 1945 arriveerde een schip in Groningen met in het laadruim 390 P-klokken uit Spijk. Twee meegevoerde Duitse militairen lieten de lading lossen op de Groningse Wilhelminakade. Dat gebeurde op bevel van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, die aan de Inspectie Kunstbescherming had beloofd dat deze klokken Nederland niet zouden verlaten. Een hijskraan kon de klokken, die

als oud schroot door elkaar in het schip hadden gelegen, netjes opstellen. Door de beperkte ruimte moesten veel klokken echter wel op elkaar gestapeld worden. Dat bleek een gouden greep. Het werk was namelijk nauwelijks voltooid, toen twee Duitse officieren het bevel gaven de klokken opnieuw in te laden. De hijskraan bleek echter defect en doordat de klokken opgestapeld waren, konden ze onmogelijk met mankracht in het schip getild worden. Er zat niets anders op dan de klokken daar achter te laten. Men vreesde dat in de daaropvolgende felle strijd in Groningen een groot deel alsnog verloren zou gaan, maar dit bleek gelukkig mee te vallen. Pas na de bevrijding kon begonnen worden met het achterhalen van de herkomst van al deze klokken.

Terugkeer

In september 1945 kreeg het Utrechtse stadsbestuur een verlossend bericht van de Inspectie Kunstbescherming: de Maria-, de Michiel- en de Waakklok van de Buurkerk, de Andreasklok van de Jacobikerk en de Jezus-Maria-Johannesklok van de Geertekerk waren aan de smeltkroes ontkomen. In de standaardbrief was geschreven dat de klokken in Duitsland waren gevonden en door de Inspectie Kunstbescherming naar Groningen waren overgebracht. Hiermee heeft de Inspectie Kunstbescherming, die geweldig werk heeft verricht voor het beschermen van de Nederlandse klokken, enigszins aan mythevorming gedaan, aangezien de betreffende (Utrechtse) klokken de landsgrenzen nooit zijn gepasseerd.

Op 17 januari 1946 keerden de Michiel, de Andreas en de Jezus-Maria-Johannes onder grote belangstelling terug in Utrecht. Ze werden tijdelijk opgesteld in Flora's Hof naast de Domtoren in afwachting van de Maria- en de Waakklok. Pas eind januari had

Het terrein van Gemeentewerken Aan de Wilhelminakade in Groningen. Hier werden de Utrechtse P-klokken (met uitzondering van de klok van de Augustinuskerk) in februari 1945 gelost. Ze zouden hier blijven tot na de bevrijding. (Groninger Archieven)

men deze klokken getraceerd: ze waren nog in Groningen. De Mariaklok bleek ernstig beschadigd en diende eerst gerepareerd te worden. De Waakklok was wel intact en werd alsnog naar Utrecht vervoerd. In de zomer van 1946 bleek bij een controle door klokkengieterij Van Bergen in Heiligerlee, dat de Mariaklok over ongeveer 135 centimeter gescheurd was. Van der Elst oordeelde dat ze het beste overgebracht kon worden naar de Rotterdamse Droogdok Maatschappij, “voor wie het lassen van bronzen scheepsschroeven dagelijks werk is.” Het Rotterdamse bedrijf begaf zich normaal gezien eigenlijk niet op het gebied van klokkenreparaties, waardoor er nagenoeg geen wachttijd zou zijn. Als de scheur niet naar tevredenheid gerepareerd kon worden, zou de Mariaklok omgesmolten worden; van het brons kon dan een nieuwe klok gegoten worden. In onze oren klinkt dit wellicht radicaal, maar het lassen van gescheurde klokken was op dat moment een vrij nieuw concept. Kapotte klokken werden tot dan toe vrijwel altijd omgesmolten om er nieuwe van te gieten. Eind 1947 werd na uitgebreid onderzoek van T.N.O. in Delft een procedure vastgesteld om zwaar beschadigde klokken te repareren. In 1948 werd de Mariaklok in Rotterdam onder handen genomen. Het fraaie medaillon werd voor het lassen uit de klok gehakt en kon daarna weer worden aangebracht. Zo kon de laatste klok op 3 september 1948 terugkeren in Utrecht en in Flora’s Hof bij de andere vier klokken worden geplaatst. Ter herinnering aan de lotgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog, werden ze alle voorzien van een gedicht. Het stadsbestuur realiseerde zich, dat Utrecht zich gelukkig mocht prijzen met het feit dat vrijwel alle monumenten de oorlog doorstaan hadden. Ook waren er in vergelijking met andere steden heel veel (oude) klokken gespaard gebleven. Daarom

De teruggekeerde Jezus-Maria-Johannesklok van de Geerteker in 1946. (HUA)

werd overwogen de Waakklok, de Michielklok en de Mariaklok van Tolhuys aan te bieden aan enkele verwoeste steden. Dat ging de gemeenteraad iets te ver en uiteindelijk werd alleen de Michielklok aan het zwaar getroffen Wageningen geschonken.

Vervolgens werd het stil rondom de overige vier teruggekeerde klokken. De restauraties van de Geerte-, de Buur- en de Jacobitoren waren nog volop gaande en het terughangen van de klokken had geen prioriteit. Pas vijftien jaar na het terugkeren kregen ze weer plek in de torens. De keuzes die toen gemaakt zijn, zoals het plaatsen van de Waakklok in de zuidelijke Nicolaïtoren en het installeren van luidmotoren, bleken verre van ideaal. Dankzij het Utrechts Klokkenplan is vanaf de jaren negentig het Buurgelui op grootse wijze hersteld. Hierdoor kwamen de teruggekeerde Waak-, Maria- en Andreasklok van Tolhuys weer in deze toren te hangen.

Het is bijna wonderlijk dat deze fraaie klokken niet verloren zijn gegaan, vooral omdat de weg naar de Hamburgse smeltovens op veel momenten zeer dichtbij was. Dus als u binnenkort een van de Tolhuysklokken of de Jezus-Maria-Johannesklok in de Geertetoren luidt of hoort luiden, weet u hoe bijzonder ze zijn! 📍

Hoe ik bij het Gilde kwam

Frank Ooms

Laat ik bij het begin beginnen. Ik ben geboren in Utrecht, in Tuinwijk, maar opgegroeid in De Bilt. Mijn middelbare school stond aan de Diaconessenstraat bij het Ledig Erf, dus elke dag fietste ik over de Utrechtseweg van De Bilt naar Utrecht. En iedereen die deze route wel eens heeft gefietst of met de auto heeft gereden, weet dat gedurende die rit de Domtoren prachtig in beeld is. Mijn studententijd heb ik ook in Utrecht doorgebracht; ik zat op

Ik geniet met volle teugen. (Rob Huibers)

kamers in de Vrouwjutenstraat, vlak bij de Twijnstraat. In al die jaren ben ik steeds meer van Utrecht gaan houden.

Na mijn diensttijd ben ik gaan werken. Vanwege mijn werk ben ik meerdere keren verhuisd. Ik heb in Haarlem, Apeldoorn, Dongen, Amsterdam, weer Apeldoorn en in Nijmegen gewoond. Ondanks het plezier waarmee we in deze plaatsen woonden, voelde een bezoek aan Utrecht al die jaren weer als een warm bad.

In 2016 werd ik voor mijn werk overgeplaatst naar Amsterdam. Daarop hebben mijn vrouw en ik besloten ons huis in Nijmegen te verkopen en een nieuw huis te gaan zoeken in Utrecht of naaste omgeving. Omdat we ons huis in Nijmegen snel konden verkopen maar zo snel nog geen nieuw huis hadden gevonden, zijn we tijdelijk neergestreken in een appartementje in Voordorp, aan de rand van de stad. Wat een heerlijke plek bleek dat te zijn. Dicht bij de weilanden, om de hoek de charme van Fort Blauwkapel en met de bus in slechts 15 minuten in het centrum van Utrecht. De hoop onze dochter, die intussen in Utrecht studeerde, wat vaker te zien, bleek helaas een illusie. Die genoot namelijk met volle teugen van het Utrechtse studentenleven. Je oogst wat je zaait...

Onze zoektocht naar een permanente stek in Utrecht bleek echter weinig succesvol. Wat ons aansprak was te duur of werd voor onze neus weggekaapt. Uiteindelijk vonden we een heerlijk huis in Doorn. Toegegeven, geen Utrecht, maar lijn 50 stopt bijna voor onze

deur en brengt ons zonder overstap direct op het Janskerkhof. De lijn met Utrecht bleef letterlijk en figuurlijk intact.

In de tussentijd had mijn vrouw zich als sopraan op de wachtlijst laten zetten voor het Toonkunstkoor Utrecht. In Nijmegen was ze lid geweest van het Bachkoor en ze zocht een vergelijkbaar koor in Utrecht. Gelukkig hoefde ze niet lang te wachten voordat ze lid kon worden van het Toonkunstkoor en ze zich weer volop kon wijden aan haar passie, muziek.

Met onze liefde voor Utrecht en muziek zal het geen verbazing wekken dat we onmiddellijk ja zeiden toen we via het bestuur van het Toonkunstkoor een uitnodiging van het UKG kregen om aan een rondleiding in de Domtoren deel te nemen en een luiding bij te wonen. Op een stille zondagmorgen togen we vanuit Doorn naar het Domplein. Daar hadden we het geluk dat Wouter Iseger onze gids was. Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk en de klokkenzolder en de luiding maakten grote indruk op ons. Toen na afloop in de Van Heukelomzaal aanmeldingsformulieren werden uitgereikt, hebben we geen moment geaarzeld en ons aangemeld.

Ik heb ook zo snel mogelijk aangegeven luider te willen worden en stond drie jaar op de wachtlijst. Maar alleen maar wachten en contributie betalen, spraken me niet echt aan. Ik heb daarom bij het bestuur aangegeven graag actief te willen zijn in het Gilde. Na de mogelijkheden op een rijtje gezet te hebben, ben ik toegetreden tot de redactie van de *Luid&Duidelijk*. In die hoedanigheid interview ik interessante leden, schrijf ik stukken over onderwerpen die mij aanspreken en overleg ik met de andere redactieleden over de inhoud van de L&D. Bovendien heb ik een bijdrage mogen leveren aan de nieuwe website.

Wat spreekt je aan in het UKG?

De belangrijkste redenen voor mij om lid te worden zijn mijn liefde voor Utrecht en mijn interesse in haar geschiedenis en het feit dat het UKG een traditie onderhoudt die sinds de Middeleeuwen nauw verbonden is met het leven in de stad. Dat klinkt misschien hoogdravend, maar ik blijf het indrukwekkend vinden dat de Van Wouklokken ook geluid hebben bij het overlijden van Willem van Oranje, bij de bezoeken van Philips II en Napoleon aan Utrecht en nog steeds geluid worden bij bijzondere gebeurtenissen in de stad. We hebben enkele jaren geleden de 4-mei-luiding op de Dom mogen bijwonen. Dat was zeer indrukwekkend. En dan heb ik het nog niet eens over de bijzondere geschiedenis van de Buurkerk, de Geertekerk, de Jacobi of het St. Bartholomeus Gasthuis. Bovendien is het UKG een bont gezelschap van mensen met een zeer diverse achtergrond en van verschillende pluimage. Dat op zich is ook al verfrissend.

Wat was tot nu toe het hoogtepunt van je lidmaatschap?

Dat was ontegenzeggelijk de lustrumreis naar Italië. Die was erg indrukwekkend. De luidingen die we o.a. in Verona en Bologna hebben meegemaakt, waren onvergetelijk, terwijl we op plekken zijn geweest waar we anders nooit gekomen zouden zijn. Bovendien was de groep deelnemers erg leuk en was de reis perfect georganiseerd.

Mijn enthousiasme voor het klokkeluiden is met mijn activiteiten binnen het UKG de afgelopen drie jaar alleen maar toegenomen. Ik ben dan ook dolblij dat ik intussen de wachtlijst heb kunnen verlaten en aan mijn opleiding tot klokkenluider ben begonnen. Ik geniet met volle teugen. 🎵

Een aimabele prater, een formidabele fondsenwerver

Erelid Willem Meijnen

Het Gilde

Bram van der Wees

In 1982, het UKG bestond nog geen drie jaar, werd Willem Meijnen al benoemd tot erelid van het gilde. Hij was het tweede erelid, na Evert Oldenhof. Wat maakte hem zo belangrijk voor het nog jonge gilde? We gingen op zoek naar de mens Willem Meijnen.

Het Klokkenplan van 1982

Een van de vroege hoogtepunten in het bestaan van het UKG was de aanvulling van het geluid in de Domtoren. Daar waren in 1664 zeven van de dertien oorspronkelijke klokken van Van Wou uit 1505 opgeofferd aan het carillon van Hemony. Direct bij de oprichting van het UKG in 1979 droomde men ervan het geluid van zes klokken weer op volle sterkte te brengen. De viering van het 600-jarig bestaan van de Domtoren in 1982 was daarvoor een zeer geschikte aanleiding.

Het UKG-bestuur had in die beginjaren veel contact met het bestuur van de Utrechtse Klokkenspel Vereniging (UKV), met name

met voorzitter Theun Haakma Wagenaar en penningmeester Willem Meijnen. Zij stimuleerden het plan voluit, en Meijnen zette zich persoonlijk in voor de fondsenwerving. UKG-voorzitter Ton Kroon schreef in 1984: “In oktober 1981 werd door de firma Eijsbouts reeds hard gewerkt aan de realisatie van het ‘klokkenplan’. Er werden allerhande metingen verricht om de zeven nieuwe klokken zo goed mogelijk te laten aansluiten bij de oude. Het geld voor de klokken werd door de penningmeester van de U.K.V., de heer Meijnen, bijeengebracht, en de kans op volledige realisatie werd met de dag groter. De heer Meijnen werd later, vanwege zijn activiteiten voor de nieuwe klokken, benoemd tot erelid van het Gilde².”

Een sociaal-democratisch milieu

Willem Meijnen werd geboren op 14 mei 1920 in Amsterdam in een Luthers gezin. Na de MULO en de MTS voltooide hij de HTS, afdeling weg- en waterbouwkunde. Zijn dochter Greet Ridder-Meijnen weet niet zeker of hij direct bij de spoorwegen ging werken³. “Wel weet ik dat hij moest onderduiken, in Noord-Holland, met een vriend. Daar heeft hij mijn moeder leren kennen; ze woonde in een

De klok Agnes Major in De Domtoren, gegoten in 1982, met op de kroon de hoofden van (vlnr) André Lehr, Joerd van Geuns en Willem Meijnen. (Utrechts Archief)

¹ L&D 94, p. 30:33

² Donateursblad, jg. 3, no. 6, dec. 1984

³ Zijn NS-stamkaart vermeldt als datum van indiensttreding 17-2-1943

De woonboot 'Hollands Diep' van de familie Meijnen.
(Greet Ridder-Meijnen)

dorpje bij Heerhugowaard. Ze doken onder in een hotel van de schoonfamilie van haar oom. Ze heette Trijntje Visser. Direct na de oorlog zijn ze getrouwd.”

Meijnen ging aan het werk bij de wederopbouw van de Moerdijkbrug, die verwoest was in de oorlog. “Ze werkten daar met een hele club aan en waren eerst ondergebracht in een leegstaande marechausseekazerne. Daarna woonden we op een woonboot in het Hollands Diep. Later zijn we naar Breukelen verhuisd,

mét de woonboot, en daar is mijn broer geboren. Rond 1948 zijn we in Utrecht komen wonen, op Hoograven, maar dat was toen nog gemeente Jutphaas.”

In Jutphaas openbaart zich ook zijn maatschappelijke belangstelling: hij staat voor de PvdA op de lijst voor de gemeenteraad. Oud-collega Frits Marckmann herkent zijn drijfveren: “Ik denk dat Willem en Trijntje allebei uit een sterk sociaal-democratisch milieu kwamen. Volksverheffing was het grote ideaal, en je moest iets doen voor de wereld. Dat idealistische zat er bij Willem helemaal in, aan alle kanten, en ik proefde ook wel dat hij overal extra energie in stak. Hij had de HTS gedaan, was een fantastische vent en hoefde zich nergens voor te schamen. De NS was een zeer autoritair geleid bedrijf en werd toen nog helemaal geregeerd door de Delftse ingenieurs, en daar moest hij tegen opboksen. Het geeft iets aan van zijn drijfveren; en die waren zeker niet verkeerd.”

Willem Meijnen (tweede van links) bij de campagnewagen van de PvdA. (Greet Ridder-Meijnen)

“Hij was overal actief, in de politiek, in de kerk, hij had veel interesses. Hij was dus veel weg. Mijn moeder deed de opvoeding,” kijkt dochter Greet terug. “Mijn grootouders in Amsterdam waren van huis uit Luthers. Maar in Utrecht hoorden mijn ouders bij de Leeuwenberghkerk. Daar was hij natuurlijk ook bij betrokken; hij zat in het bestuur van de Nederlandse Protestantenvbond. Maar hij bleef altijd nog heel erg op Amsterdam gericht. Dingen uitzoeken over de familiegeschiedenis, de oorsprong in Duitsland, de Lutherse achtergrond, daar kon hij heerlijk induiken.”

Vijfhonderd foto's van HC

In 1953 werd de gemeente Utrecht uitgebreid met de stadsdelen die bij de buurgemeenten hoorden, waaronder de wijk Hoograven waar ook het gezin Meijnen woonde. Er komen dan ook nieuwe gemeenteraadsverkiezingen. Op de groslijst van de PvdA staat ook de naam van Willem Meijnen, waaraan toegevoegd: ‘raadslid Jutphaas’. Maar de lijst is lang, en hij komt niet in de raad. Negen jaar later lukt het wel, en zo zit hij van 1962 tot 1969 voor de PvdA in de raad. Dochter Greet weet nog: “Hij maakte zich sterk voor het behoud van de singel. Het stuk vanaf de NS-gebouwen is daardoor opengebleven. En bij de bouw van

Het Domhotel in de Westerstraat voor de afbraak.
(Utrechts Archief)

Willem Meijnen (midden) met Willem Drees. (Greet Ridder-Meijnen)

Hoog Catharijne heeft hij van het begin af aan foto's gemaakt. Die collectie is nu bij het Utrechts Archief ondergebracht, het zijn meer dan vijfhonderd foto's. Hij fotografeerde alleen HC. De combinatie Utrecht en Catharina heeft hem altijd beziggehouden. Hij heeft als een van de weinigen in de gemeenteraad vanaf 1962 alles over HC bijgehouden.”

Meijnen zat in de “Fabricage Commissie”, die zich vooral bezighield met openbare werken. Daardoor stond hij regelmatig als raadslid in het UN. Frits Marckmann meent: “Hij heeft voor de PvdA hier in Utrecht heel veel gedaan. Het feit dat het muziekcentrum in de binnenstad staat en niet, zoals overwogen werd, op Kanaleneiland, is mede aan hem te danken. Dat heeft hij heel goed gezien. Het heeft nu echt een centrumfunctie.”

Bijzonder is dat Meijnen zich ook aansloot bij de tegenstanders van de kermis, die volgens het CHU-raadslid De Groot alleen maar tot dronkenschap en ontucht zou leiden. “Hij kwam uit dat SDAP-milieu, en het volk moest verheven worden. Daar past geen kermis bij,” vermoedt Marckmann.

Een man van de inhoud

Marckmann leerde Willem Meijnen in 1972 kennen bij de Nederlandse Spoorwegen. “Meijnen was toen chef van de sector overwegen. Ik begon toen als projectingenieur spoorwegbouw. Later werd hij chef van de afdeling Infrastructuur 5.1, met drie poten: overwegen, spoorwegbouw en grondmechanica, een grote, belangrijke club. Toen hij 59 was vond hij dat hij terug moest treden. Hij zei: nu moeten de jongeren het maar doen. Ouderen moeten niet tot de laatste minuut op volle kracht werken.”

Daarna kreeg hij tal van bijzondere opdrachten van de directie. Marckmann: “Hij werd een *freischwebende Intelligenz* binnen de NS, hij sprak met iedereen en ging de dialoog aan met de buitenwereld. Hij kon zich goed staande houden. Hij was een man van de inhoud, hij werd gewaardeerd, hoewel hij ook wel een *draufgänger* kon zijn. Hij was aardig, maar ook zeer gedreven en daardoor wel eens vermoeiend. Een echt karakter. Hij sprak altijd

Willem Meijnen in 1957. (Greet Ridder-Meijnen)

Willem Meijnen aan het woord in de jaren '80. (Greet Ridder-Meijnen)

alsof hij het wist, en hij wist ook veel. Maar hij liet zich ook makkelijk corrigeren als iemand met goede argumenten kwam.”

Wanneer Meijnens belangstelling eenmaal gewekt was, zette hij zijn tanden in het onderwerp. Zo was hij betrokken bij de ontwikkeling van het enorme rangeerterrein Kijfhoek in Zwijndrecht. Daar schreef hij vervolgens een boekje over. In 1982 ging hij met pensioen. Maar daarna maakte hij voor zijn opvolger Marckmann nog knipselboeken over de HSL omdat deze inmiddels bezig was de Thalys op te starten.

Fixatie op Catharina

Bijzonder was zijn interesse voor Catharina. Marckmann noemde het al: “Alles wat met Hoog Catharijne te maken had, interesseerde

hem, ook de naam, en vandaar Catharina van Alexandrië.”

Greet Ridder: “Hij was altijd zeer betrokken bij de heilige Catharina; daar heeft hij zelfs een boekje over geschreven. En hij was bezig om een beeld van Catharina, dat in het depot van het Catharijneconvent lag, weer in de kerk zelf geplaatst te krijgen. Dat kostte 13.000 gulden. Dat geld heeft hij toen ook ingezameld. In 1985 is het weer geplaatst.”

Zijn fixatie op Catharina nam bijzondere vormen aan. Casper Staal, oud-conservator van museum Catharijneconvent, weet nog: “Hij vond dat het verhaal van Catharina in HC verteld en vertoond moest worden, maar dat is mislukt. Hij was ook nog betrokken bij het ‘Catharijnewater’. Er zit een bron onder Vrumona in Bunnik, daar kon het water ook gebotteld worden. Maar het is nooit in de handel gekomen. Waar die fles gebleven is? In het museum...? Hij had heel veel dia’s van Catharina; die hele collectie heeft hij aan het Catharijneconvent geschonken. Maar ik was bang dat het museum het niet wilde hebben; toen heb ik alles gewoon in mijn bureaula geschoven.” Misschien kwam zijn belangstelling voor Catharina wel door zijn vrouw; die heette immers ook zo.

En wie betaalt het luidtouw?

In 1972 werd hij penningmeester van de Utrechtse Klokkenspel Vereniging (UKV). Willem Meijnen was een praktische bestuurder, zo blijkt uit de notulen. Hij herkent een probleem snel en bedenkt ter plekke een oplossing. Zo stelt hij bij het onderwerp fondsenwerving de vraag: ‘En wie betaalt het luidtouw?’ Om daarop direct het antwoord te geven: ‘Lammerts van Bueren⁴ natuurlijk.’

⁴ Toenmalig bekend Utrechts bedrijf, zeilmakerij en touwhandel op de Neude.

Willem Meijnen bij de presentatie van het boek Ergens beginnen de klokken hun lied. Rechts van hem Toon Haakma Wagenaar. Helemaal links Sjoerd van Geuns. (Utrechts Archief)

Meijnen was ook een diplomatieke man, en werd door vriend en vijand een aimabel mens genoemd. Zo leidde hij een vergadering van auteurs van het boek *Ergens beginnen de klokken hun lied*, die met elkaar in de clinch lagen, in goede banen. Ook een dreigend conflict met uitgeverij Bruna over dit boek hield hij met zijn charme onder controle.

En hij gaf niet snel op. Bij een tegenvaller in de fondsenwerving zei hij: “Laten we het K.F. Heinfonds nog maar eens benaderen”. Waarop hij dat dan ook direct zelf deed.

Eind 1980 kondigt hij aan dat hij in 1982, na tien jaar penningmeester van het UKV te zijn geweest, wil stoppen. Voorzitter Haakma Wagenaar merkt op “dat het niet gemakkelijk zal zijn een man te vinden die zoveel kennis van zaken paart aan enthousiasme en tactvolle omgang met mensen die gezag hebben of menen dit te bezitten”. Maar het lukt Meijnen om zijn NS-collega Frits Marckmann als penningmeester aan te trekken. Haakma grijpt direct zijn kans en vraagt Meijnen om dan voorzitter te worden. En dat doet hij, aardig als altijd.

Maar in maart 1985 kondigt Meijnen zijn vertrek aan, Hij meent dat de voorzitter meer technische kennis moet hebben. Hij is 65 jaar

en vindt ook dat ouderen tijdig plaats moeten maken voor jongeren, en handelt daarnaar. Frits Marckmann merkt op dat Meijnen weliswaar niet materiedeskundig was, maar dat men dit geen probleem vond. “Hij kon enthousiasmeren, dat stond hem op het lijf geschreven en daardoor trok hij allerlei mensen mee. Willem was heel praktisch, open, en kon overtuigen. Hij sprak makkelijk in vergaderingen. Was hij enthousiast voor iets, dan bracht hij dat eruit, hij kon lullen als een gieter.” In de notulen ging het bij voorbeeld maar zijdelings over de financiering van het klokkenplan, terwijl dat toch essentieel was. Maar hij zorgde daar zelf voor. Na Meijnens vertrek werd Marckmann voorzitter van het UKV en trad Dick van Dijk aan als penningmeester. De verwevenheid tussen UKG en UKV was groot in die jaren. Het UKV vergaderde bij Speelklok en ook vaak in de Van Heukelomzaal.

Het was opmerkelijk dat het afscheid als voorzitter van de UKV plaatsvond op dinsdag 25 november 1986, de dag van de heilige Catharina van Alexandrië.

Willem de Fondsenwerver

Meijnen neemt in 1981 bij het Klokkenplan direct de fondsenwerving op zich. Maar hij bedenkt ook dat het Gilde zelf iets kan doen,

*Een aimabele prater met een doel.
(Greet Ridder-Meijnen)*

en stelt voor dat het UKG certificaten van 25 gulden aan de burgerij gaat verkopen. Dat levert vervolgens voldoende op voor de financiering van de burgerklok Agnes Major. Onvermoeibaar legt hij contact met Utrechtse bedrijven, zoals de Crediet-en-Effectenbank. In de UKV-vergadering doet hij steeds verslag van de resultaten. “Van Gend & Loos betaalt het transport van de klokken ter waarde van 10.000 gulden.” Hij verwacht van Vroom & Dreesmann een bijdrage van 30.000 gulden, want “een van de bestuurders is een klokkenliefhebber”. De gemeente zal garant staan voor de ophanging die wel 80.000 gulden kost. Bouwbedrijf Van Ameide zegt 10.000 gulden toe, net als het Prins Bernhard Fonds. Meijnen benadert het Utrechts Nieuwsblad, de boekhandels Broese Kemink, Bijleveld en Beyer. Hij legt contact met Douwe Egberts, de PUEM, de Kamer van Koophandel, de Jaarbeurs, de Rabobank, het K.F. Heinfonds... Elke partij weet hij op een toepasselijke manier te benaderen. Zo levert hij bij de Rijksuniversiteit Utrecht een rekening af voor “het al 350 jaar luiden van de klokken”.

Casper Staal herinnert zich: “Willem Meijnen kon geld maken, leek het wel. Hij was een heel vriendelijke man, zo aardig, en kon ook met vijanden door een deur en zelfs geld bij hen ophalen. Ik denk dat hij het alleen deed, dat fondsenwerven. Het wereldje was toen nog niet zo groot, de stad was nog overzichtelijk.”

Een betrokken lid

Willem Meijnen was niet zomaar erelid, maar bleef zeer betrokken bij het Gilde. Zo woonde hij stevast de ledenvergaderingen bij en ging hij meestal mee met de excursies. Het Donateursblad meldt in een verslag van de excursie naar Mechelen: “De heer Meijnen dankte in de eerste bus, namens alle deelnemers, de leiding van het UKG voor de

voortreffelijke organisatie⁵.” In maart 1982 vroeg hij aan Sjoerd van Geuns of er bepaalde problemen waren in het UKG waarbij het UKV kon helpen. Ook opperde hij regelmatig ideeën voor ledenwerving. Kortom, een betrokken lid.

De speurtocht naar het lintje

Heeft Willem Meijnen voor zijn vele bezigheden geen lintje gekregen? We bellen met het kabinet van de burgemeester, maar in het lintjesarchief komt Meijnens naam niet voor. Maar zijn dochter Greet weet het zeker: “Hij is Officier in de Orde van Oranje-Nassau. Dat stond ook op zijn overlijdenskaart.” Casper Staal: “Hij heeft me wel eens verteld over zijn werk aan de Moerdijkbrug en over dat immense rangeerterrein Kijfhoek, waar hij een boekje over heeft geschreven. Hij had een hoge functie en was gemeenteraadslid geweest, dat kan de reden van de hoogte zijn.” Dan maar de Kanselarij der Nederlandse Orden in Den Haag gebeld. Een behulpzame medewerker bevestigt dat hij bij Koninklijk Besluit van 17-4-1979 is benoemd tot officier. Maar de reden blijft onbekend: er is geen dossier.

Willem Meijnen op hoge leeftijd. (UKG-archief)

Willem Meijnen met zijn lintje. (Greet Ridder-Meijnen)

Frits Marckmann brengt uitkomst: “Een lintje? Dat kon gebeuren bij NS als je met een uitstekende staat van dienst met pensioen ging. Hij kreeg het al iets eerder, toen hij als afdelingschef stopte.” Maar waarom kunnen we er niets van terugvinden bij de gemeente en de Kanselarij? Marckmann: “NS mocht toen nog zelf onderscheidingen verlenen. Die bevoegdheid is met het nieuwe stelsel verdwenen. Maar het dossier moet dus bij de NS zijn.” Navraag leert dat dergelijke archieven bij het Spoorwegmuseum zijn ondergebracht. Maar Peter-Paul de Winter, hoofd collecties aldaar, vertelt dat de personeelsarchieven vervolgens ondergebracht zijn bij het Utrechts Archief. En dat ze alleen toegankelijk zijn voor een gecertificeerde medewerker. Helaas niet tijdens de lockdown. Maar op 21 mei 2021 geeft de bevoegde onderzoeker Janjaap Luijt uitsluitel: Willem Meijnen werd op 30 april 1979 onderscheiden als Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Willem Meijnen overleed op 17 januari 2009. Het UKG herdacht hem met een advertentie in het Utrechts Nieuwsblad. 📄

⁵ Donateursblad, jg. 3, no. 6

Als de stuurhut van een vrachtschip

Mijn favoriete luidplek

Torens

René Swane

Het bijzondere van het luiden in Utrecht is dat we meerdere luidplekken hebben met een elk een eigen karakter, een apart verhaal, charme en gevoel. Alleen al daarom is luiden voor mij altijd een feest. Mijn favoriete luidplek is het luiden op de Jacobitoren. Of eigenlijk gaat het mij om de hele kerk. Alleen de geschiedenis van de Jacobikerk is al de moeite waard om uitgebreid bij stil te staan. De kluis van Alyt Ponciaens, de geschiedenis van pastoor Hubert Duifhuis, die na de Reformatie predikant werd, het gerestaureerde uurwerk van Jan van Call onder de toren, het overgeschilderde schilderij van de mis van

(foto's Rob Huibers)

Paus Gregorius en de daarbij behorende uitleg. Als ik op de Jacobi mag luiden dan kom ik daarom vaak wat eerder om in alle rust van het interieur te genieten en mij te verdiepen in de geschiedenis van deze Utrechtse parochiekerk.

De luidzolder van de Jacobi komt bij mij over als een stuurhut van een vrachtschip. Vanuit alle vier de vensters heb je een prachtig uitzicht op de stad. De bankjes en het lessenaartje, waarop de luidmeester het luidboek bijhoudt, versterken dit mooie beeld. De vijf klokken van de Jacobi: Salvator (1479), Jacob (1992), Maria (1954), Johannes Baptist (1953) en Jozef (1954), en niet te vergeten het kleine alarmbelletje om te waarschuwen wanneer de Maria te hoog wordt opgeluid, vormen een prachtig geheel. Het melodieuze uitluiden van klokken is ook op de Jacobi bijzonder.

In de Jacobi is de afstand tussen luider en klok niet groot, waardoor je goed contact met jouw klok krijgt. En doordat de luidzolder niet groot is, beleef je het luiden met elkaar intens.

Maar het meest boeit mij misschien wel het prachtige beeldje dat Henk van Kampen heeft gemaakt van kluiszouwer Alyt Ponciaens. Het staat aan de zuidzijde van de kerk op het plein, en ik ga altijd even kijken. 🛠️

Hoe dichterbij Dordt...

Een dagje uit met de jeugdluiders

Daniëlle Alexander
Alex van der Meer

Het was alweer lang geleden dat er een jeugdexcursie werd georganiseerd. Maar op 25 september jl. was het eindelijk weer zo ver. Op het programma: de torens en klokken van Vianen en Dordrecht.

Jeugdluiders hebben een volle agenda. Maar gelukkig konden er dit keer toch drie van de vijf mee: Alex, Karlijn en Rebecca. En zij namen twee introducees mee, Hannah en Lynn. En de jongste telg meldde zich na werving onder de jonge leden van het UKG: Mathijs, 8 jaar, had heel veel zin in het uitje! Alex vond het heel bijzonder om te zien hoe enthousiast Mathijs is voor het luiden en hoeveel hij erover weet. Het was dus een klein clubje, maar Karlijn beschreef dit aantal aan het eind van de dag als “perfect!”, want nu kon iedereen meeluiden.

“Ik heb geleerd dat de toren van Dordrecht scheef staat en hoe ze ervoor hebben gezorgd dat hij nooit omvalt.” Alex

En nu hoefden alleen Jesse Oostermann en Daniëlle Alexander mee als begeleiders, en Bram van der Wees als chauffeur (en als penningmeester voor de pannenkoeken). Arie Noordermeer heeft zijn roeping gemist als geweldige cateraar; een doos vól eten, drinken en ander lekkers kregen we van hem mee.

Met het Viaans gilde de toren op

In Vianen werden we hartelijk ontvangen door voorzitter Margreet Kluit en luidmeester Jan Werner van het Viaans Klokkenluidersgilde

Mathijs bedwingt het beiaardklavier van Vianen. (Alle foto's: Daniëlle Alexander)

“De Grote Klok”. Dit gilde luidt de drie klokken van de Grote Kerk.

Ook troffen we ‘onze’ Sjoerd van Geuns aan, die ons meenam naar de beiaard waar hij regelmatig op speelt als stadsbeiaardier. Via ‘laddertrappen’ kwamen we in de top van de toren. Ook de jeugd mocht even achter het klavier van de beiaard plaatsnemen en dat liet Mathijs zich geen twee keer zeggen. Als een volleerde beiaardier bracht hij met zijn vuisten het carillon tot klinken. In Vianen hebben ze het vast allemaal gehoord! Sjoerd en Jesse speelden ook nog een duet: Sjoerd speelde ‘Als de grote klokke luidt’ op het carillon, waarbij Jesse al kleppend met de Oostklok het ritme aangaf.

Als heerlijk toetje mocht de jeugd daarna alle drie de klokken luiden! Zomaar, op zaterdagochtend. We genoten! Bram vroeg nog bezorgd of er geen vergunning van de gemeente nodig was, maar dat vond Jan Werner een hilarische vraag. “Welnee, de mensen hier denken gewoon dat er een begrafenis is!”

Wat ik een leuk detail vond was dat de rouwluidingen in Vianen nog steeds een kwartier duren. Zo lang duurde het namelijk in vroegere tijden om met paard en wagen van de kerk naar de begraafplaats te rijden. Mooi om die geschiedenis terug te zien in het huidige dagelijkse leven!

De klokken van Vianen

De 42 klokken van de beiaard zijn gegoten in 1965–1967 door Koninklijke Eijsbouts te Asten. De basisklok is Bes1. De beiaard is met de hand bespeelbaar middels een traditioneel stokkenklavier.

De Oostklok werd door Thomas Both gegoten in 1593. Slagtoon Dis, het gewicht is rond de 1500 kg.

De Grote klok is een kopie van de gebarsten klok van Thomas Both, ook uit 1593. Slagtoon Cis, het gewicht is rond de 2200 kg. Deze vervanger is in 1989 gegoten door Eijsbouts. De oorspronkelijke klok is beneden in de kerk te bezichtigen.

Met z'n allen rond de gebarsten klok van Both.

In 't Klokhuis wordt het wisselluiden uitgelegd.

De Westklok is de vervanger van een klok die de oorlog niet heeft overleefd. Ze werd in 1950 gegoten door Gebr. van Bergen uit Midwolda. Slagtoon Fis, gewicht rond de 900 kg. Voor meer details zie www.klokkenluidersgildevianen.nl

“Dordrecht is de eerste plek in Nederland die een Engelse luidconstructie in de toren heeft staan.”
Alex

...hoe leuker het wordt

We aten een broodje en reden door naar de Grote Kerk in Dordrecht. Paul de Kok liet ons in het bijgebouw 't Klokhuis eerst kennismaken met het Engelse *change ringing*, ook wel 'wisselluiden' genoemd. Hij demonstreerde de ingewikkeldheid hiervan met behulp van digitale 'medeluiders'. Het werd ons een stuk duidelijker toen de jeugd op een rijtje ging staan, ieder met een handbel. Zo konden ze samen een toonladder klingelen. Door van plaats te wisselen, kreeg je een ander deuntje. Als je die wisseling de nodige keren herhaalt, ontstaat er weer een toonladder. Aha, zó werkt het dus!

Boven in de toren heeft Paul met zijn zoon een grote, echte *change-ringing*-installatie

Met z'n allen onder de grootste beiaardklok.

aangelegd. Daardoor kun je op de luidzolder de zes klokken luiden, maar nu ook met tien klokken 'change ringen'!

Hierna gingen we weer een trapje hoger naar de klokkenzolder. De zes luidklokken zijn allemaal tevens onderdeel van het carillon. Hierdoor loop je heel anders tussen de klokken door dan we gewend zijn bij 'onze' torens. Allemaal draden, hamers, elektrische aansluitingen: goed uitkijken waar je loopt! Ongelofelijk dat de onderste klokkenstoel al meer dan 500 jaar oud is. De grote Jan Noorlandklok, van bijna 10.000 kg, was indrukwekkend. Dat vraagt om een groepsfoto eronder!

Ook speurden we de 'Van der Weesklok' van Bram op. Zijn Dordtse familie sponsorde deze klok in 1999. Vervolgens zijn we nóg wat hoger geklommen om boven op de stomp van de toren te komen, met als beloning een prachtig uitzicht over de stad.

Boven verwachting mochten we ook in Dordrecht zomaar een volgelui aan de stad laten horen! Eerst de vijf klokken en daarna hing álle jeugd aan het in drieën gesplitste touw van de Jan Noorlandklok. Even flink aanpoten, maar door de gekrukte as lukte het. "Ik vond het luiden heel fijn gaan. Veel fijner dan in Utrecht. Het touw rolde zo lekker", aldus Alex. Wij als begeleiding wilden dat natuurlijk ook ervaren. Voor onze penningmeester Bram was het de eerste klok die hij ooit luidde. Hij begrijpt nu waarom de opleiding een jaar duurt.

De klokken van Dordrecht

De beiaard is de zwaarste van Europa. Er zijn 67 klokken die samen 5200 kg. wegen. Eijsbouts goot ze in 1965 en 1999.

De Jan Noorlandklok is de grootste beiaardklok van de Benelux. Ze werd in 1999 door Eijsbouts gegoten, heeft een diameter 252 cm en weegt 9830 kg. Zij is vernoemd naar een oud-burgemeester van Dordrecht, maar wordt ook wel de ‘Bourdon’ genoemd.

Alle zes luidklokken zijn gekrukt opgehangen en dus ook onderdeel van de beiaard.

De op vier na grootste klok komt uit 1460, de grootste uit 1999. De andere 65 zijn allemaal uit 1965.

Erbij hangend, maar er niet bij hórend, is de ongestemde klok uit 1681. Deze klok verzorgt de halfuurslag.

We gaan nog niet naar huis!

Nadat we Paul de Kok hartelijk bedankten voor zijn enthousiaste gastvrijheid, reden we naar het pannenkoekenhuis in Bergambacht. De veerpont was voor sommigen nóg een

“Dordrecht heeft de zwaarste beiaard van Europa en de zwaarste beiaardklok van de Benelux.” Alex

nieuwe ervaring erbij! Bij ‘Onder de Molen’ aten we een heerlijke pannenkoek. Alex zei: “Ik vond het een heel leuk uitje. Iedereen heeft even kunnen spelen op het carillon in Vianen en we hebben nu een idee wat Engels luiden is doordat we het konden proberen. Ik vond het ook leuk om te zien hoe gastvrij Vianen en Dordrecht ons ontvingen en dat iedereen daar heeft kunnen luiden.”

De jeugd heeft het superleuk gevonden en dat was ook de héle dag te merken. We zagen heel fijne, gezellige, slimme en leergierige kinderen. En zoals dat hoort bij een excursie, kwamen we moe maar voldaan weer veilig thuis. 🍷

Wellicht de mooiste luidzolder van Nederland.

Het Geheim van Grote Maria

Rob Huibers

Ze dansen niet zo vaak, maar altijd met elkaar en nooit met een ander. Geen groter trouw dan tussen Grote Maria en de Buurtoren.

We staan op de luidzolder van de Banklok en kijken naar de kerkklokken die meters onder ons roerloos in hun assen hangen. Ineens, zonder aankondiging, beweegt de middelste en grootste klok. Ze knikt even, bijna onmerkbaar. Ze begint te wiegen, zacht en kort, heen en weer, maar al snel harder en hoger. En dan... een slag! Meteen nog

een! Terwijl de klok steeds hoger en harder zwaait volgen aarzelend meer slagen totdat iedere zwaai wordt afgesloten met een slag en de klok een regelmatige cadans heeft gevonden.

En dan voelen we het. De vloer onder ons is in beweging gekomen en wiebelt heen en weer. In een vast ritme. De bewegingen van

Vier op een rij: v.l.n.r. Bertken, Andreas, Grote Maria, Kleine Maria. (Rob Huibers)

de klok lijken terug te komen in de houten vloer en als we van de luidzolder naar de torenomgang lopen, voelen we dat de hele Buurtoren beweegt. De Grote Maria en de toren hebben elkaar gevonden in een zacht schommelende dans. En wij dansen mee. We kunnen niet anders, maar het is een fascinerend gevoel.

In de schaduw van een andere toren

Dit was niet de eerste keer dat Grote Maria me voor een raadsel stelde. Het voormalige pakhuis dat ik in het najaar van 1989 in de Utrechtse binnenstad ging bewonen staat zo dicht bij de Jacobikerk, dat het op zonnige winterse middagen soms door de toren wordt overschaduwd. En zo dichtbij dat het geluid van de vier kerkklokken al snel een vast onderdeel van mijn leven werd.

Klokkenkenners beschouwden dit viergeluid als een aanfluiting. Na de Tweede Wereldoorlog met zijn massale Duitse klokkenroof, waren veel behouden en teruggevonden klokken maar ergens opgehangen omdat kerken graag snel weer wilden luiden. Het was een manier om de vrijheid te vieren.

In die chaos werd de Jacobikerk opgezaagd met een kwartet zeer oude en schitterende klokken waarvan de slagtonen niet erg bij elkaar pasten. Zo was een merkwaardig geluid ontstaan, waar ik – toch – al snel mijn muzikale hart aan verloor: Salvator, Grote Maria, Kleine Maria en Andreas. Vooral Grote Maria maakte een onuitwisbare indruk op me: uit haar stem, schor en gedempt, maar heel karakteristiek, sprak een intense weemoed. Alsof de toren door een dichte mist werd omgeven zodra zij klonk. Wat een vreemd geluid!

Hoezeer ik daaraan gehecht was geraakt bleek een paar jaar later, in augustus 1992, toen de vertrouwde klanken van de ene op de andere

zondag waren verdwenen en vervangen door een veel beter klinkend vijfgelui. De Salvator, al eeuwen dé stem van de Jacobikerk, was gebleven en aangevuld met de nieuw gegoten Jacob en drie klokken uit een gesloten parochiekerk in Hoograven, Maria, Johannes Baptist en Jozef. Toch voelde het alsof ik voor een boodschap naar Woortman was gegaan en in het karakteristieke winkelpand op de Neude ineens een Kruidvat had aangetroffen. Grote Maria was naar de Buurtoren overgebracht, ontdekte ik, want daar hoorde ze eigenlijk thuis. Het Klokkenplan was uitgevoerd. Maar ik voelde me bestolen.

Een verdwenen geluid

Natuurlijk went zo iets. Niet het Kruidvat in Woortman, maar wel het vijfgelui van de Jacobi, dat van elke zondagochtend een feestje maakt. Het geluid van de Grote Maria heb ik daarna nooit meer gehoord, ook niet vanuit de Buurtoren. Het was verdwenen.

In 2019 kwam ik als aspirant-luider de klok weer tegen in de Buurtoren. Luidmeester Theo van Soest liet me de klokkenzolder zien en staande naast de Grote Maria vertelde ik hem hoe gesteld ik was geraakt op het geluid van deze klok en hoe ik het had gemist na haar verhuizing uit de Jacobi. “Het is geen wonder

Een detail van het randschrift van de Grote Maria: “...den levenden roepic den doden overlwic...” De glansplek rechts is een deel van de las waarmee de gebarsten klok in de jaren negentig werd hersteld. (Rob Huibers)

dat je het vreemd vond klinken,” antwoordde Theo droog, “de Grote Maria had een enorme barst en klonk helemaal nergens naar!” En hij toonde me de las die over bijna de volle hoogte van de klok loopt, bovenaan met een bocht weer een stukje terug naar beneden gaat en een heel duidelijk zichtbaar litteken is. “Als we de klok zo waren blijven luiden,” voegde hij eraan toe, “dan was er vroeg of laat een hele hoek uitgevallen en was het nooit meer iets geworden.”

En inderdaad bleek de Grote Maria op die middag totaal anders te klinken. Mooi!

Armoede

“Iedereen die ooit heeft geworsteld met de armoede weet hoe ontzettend duur het is om arm te zijn,” schreef James Baldwin, en misschien is de barst in de Grote Maria hier een voorbeeld van. Utrecht was na het Rampjaar 1672 en de storm van 1674 zozeer tot armoede vervallen, dat het stadsbestuur bezittingen van de hand deed om aan geld te komen. In 1711 liet het de Banklok uit de Buurtoren takelen om haar aan Amsterdam te verkopen, maar de Amsterdammers zagen er op het laatste moment vanaf. Waarom de klok niet werd teruggehangen vertelt de geschiedenis niet. In plaats daarvan kreeg

De Grote Maria tijdens een luiding in de Mariamaand oktober. De las van de reparatie is bijna in zijn geheel te zien. (Rob Huibers)

zij een nieuwe plek in de klokkenstoel van de kerkklokken, een verdieping lager. Grote Maria moest een stukje inschikken zodat zij erbij kon. Omdat de twee klokken te dicht bij elkaar hingen, mochten ze nooit tegelijkertijd geluid worden. Dat gebeurde uiteraard toch en daarbij bleek de Banklok de sterkste en liep de Grote Maria haar barst op. In 1948 deed scheepswerf RDM een poging de klok te lassen, maar dat mislukte en zo kwam Grote Maria met haar gebroken stem in de Jacobitoren terecht.

Voordat de klok tijdens het Klokkenplan in de Buurtoren werd teruggehangen reisde ze naar klokkensmederij Lachenmeyer in het Beierse Nördlingen, die sinds 1924 gebarsten klokken last met behoud van de toonhoogte en tien jaar garantie. Bij Lachenmeyer verwijsden vakmensen zo'n barst tot een sleuf van enkele centimeters, stoken de klok langzaam op naar 450 °C en vullen de sleuf met een speciale, bij het brons van de klok passende lasdraad. Hierna klonk Grote Maria weer als een klok.

De slinger van een klok

Wie wil weten waarom de Buurtoren kan bewegen komt terecht bij Henk Scholte, de architect en UKG-klokkenluider die het Klokkenplan van de jaren negentig bouwkundig begeleidde. “Dat de Buurtoren kan bewegen is niet bijzonder. Alle torens kunnen bewegen, want alle constructies doen dat. Je kunt die toren zien als de slinger van een klok,” zegt hij, “maar dan ondersteboven. En hoe hoger de toren, hoe langer de slinger en hoe langzamer hij slaat.”

Dat de Buurtoren in beweging wordt gebracht door de luidende Grote Maria is bijzonder maar niet uniek. André Lehr heeft meerdere torens en kerken beschreven waar zoiets gebeurt. In *Klok & Klepel* van juni 1985 vertelt hij hoe Peter de Grote in 1717 tijdens een van

zijn studiereizen hoog in een toren in Reims met gesloten ogen de bewegingen van de toren tijdens een luiding tot zich laat doordringen, terwijl zijn geheimschrijver de indrukken van de tsaar zorgvuldig optekent.

Voor Theo van Soest is de rol van Grote Maria in de beweging van de toren een natuurkundig fenomeen: “De Buurtoren beweegt mee met de tweede harmonische van de slingerbeweging van de klok. Dat betekent dat elke derde beweging van de toren samenvalt met een zwaai van de klok. Op dat moment krijgt de Buurtoren een zetje van de Grote Maria. Als tegelijkertijd ook de Kleine Maria wordt geluid, wordt dat zetje nog iets harder, maar ook onregelmatiger. De slingerbewegingen van toren en klok gaan dus – gelukkig – niet helemaal gelijk op en dat maakt de beweging van de toren voor bouwkundigen heel acceptabel. Bovendien buigt de toren niet, maar staat hij stokstijf in zijn geheel te wiebelen. Ter hoogte van de Bankklok gaat hij ongeveer 3 millimeter heen en weer.”

Volgens Theo is dit ook de oorzaak van het moeilijke luiden van Grote Maria, die met 1972 kilo niet bijzonder zwaar is. Doordat de klok bewegingsenergie aan de toren afstaat, luid je met het touw van Grote Maria de klok én de toren.

Een levend monument

“De Buurtoren en Grote Maria doen dit al sinds de zestiende eeuw,” zegt Henk Scholte. “De constructie van de toren met zijn massieve metselwerk, muurankers en gekruiste balken is ervoor gebouwd om deze krachten te weerstaan.” Henk Scholte kan lyrisch worden als hij over de Buurtoren spreekt. Over het oorspronkelijke timmerwerk dat nog in de hele toren te vinden is, over de eeuwenoude klokkenstoel, waarin hij middeleeuwse steltagers aantrof, die nergens anders meer te zien zijn. Hij wist niet wat hij zag en heeft

Maria naast haar prachtige luidwiel. (Rob Huibers)

een werkend schaalmodel gebouwd om de experts van Monumentenzorg duidelijk te maken hoe het steltlager werkt.

Het is de combinatie van de authentieke klokkenstoel, de drie verdiepingen met vijf middeleeuwse klokken en de aanwezigheid van de complete oude lagers die de Buurtoren uniek in de wereld maakt. De Bertken en de jeugdklokken brengen de klanken terug van klokken die in het verleden werden weggehaald en versterken de toren als levend monument.

Wie het dansen van Buurtoren en Grote Maria wil meemaken kan het komend jaar terecht op achttien zaterdagmiddagen waarop Grote Maria wordt geluid.

Ook Peter Haars, Dick van Dijk en Johan van den Hurk deelden hun kennis voor dit artikel. Bedankt! 🍷

Het oude Domgelui

Een muzikale reconstructie

Sjoerd van Geuns

In het Donateursblad van december 1986, jaargang 5, nummer 10, schreef Sjoerd van Geuns een artikel over het Domgelui van vóór 1505, dat plaats moest maken voor het gelui van Geert van Wou. Zijn artikel was “een poging tot een muzikale reconstructie van het oude Domgelui te Utrecht voor 1505.” Sjoerd koos dit artikel uit voor herplaatsing in L&D 100. Het is geschreven met de kennis van 1986. Met nieuwe kennis zouden sommige accenten anders gelegd worden, en enkele zaken meer uitgediept kunnen worden. Maar in grote lijnen is de inhoud nog actueel.

In 1505 goot Mr. Geert van Wou I zijn magistrale dertiengelui voor de Domtoren te Utrecht. Dit nieuwe gelui betekende het einde van een oud gelui, dat in de loop van de 14e en 15e eeuw tot stand was gekomen. In dit verhaal trachten we dit oude gelui muzikaal te reconstrueren. Dit blijkt mogelijk aan de hand van historische documenten, gebruiken en tradities. Deze drie bronnen kunnen we beschouwen als stukjes van een legpuzzel die in elkaar gepast moeten worden.

De Fabrieksrekeningen

Als omvangrijkste bron gelden wel de Fabrieksrekeningen van de Dom. Gietingen van klokken, reparaties aan luidinrichtingen, herstellingen van klepels e.d. worden hierin financieel verantwoord. Deze rekeningen beginnen omstreeks 1395/1396.

In het Rechtsboek van de Dom wordt al in 1342 verwezen naar klokken, nl. de ‘Campana Episcopalis’ (Bisschopsklok) en de zg. ‘Ruumstrate’. De Domrekeningen melden al sinds 1395 de ‘Magne Campana scilicet Kostverloren’, ofwel de ‘Campane Nostri Domini’: drie verschillende namen voor de grote klok, die wij hier de Kostverloren blijven noemen.

Verder wordt er melding gemaakt van de Vrouwenklok (Campana Regina Coeli), de Cruyskloc, Sinte Nicolaesclock, en slechts eenmaal van een Magdalenaklok.

Alles bij elkaar is dit een groot aantal klokken; we zullen ze hier proberen te ordenen.

- Kostverloren: “ende die sommigen seggen dat si van den ouden ghehoert hebben dat Costverloren wegen soude 18000 pont”
- Vrouwenklok: woog bij verkoop in 1505 4474 pond
- Bisschopsklok: woog bij verkoop in 1505 3212 pond
- Kruisklok: werd rond 1400 vergoten en woog toen 1397 pond
- Magdalenaklok: slechts een enkele maal genoemd
- Synte Nicolaesklok: slechts een enkele maal genoemd
- Ruumstrate: slechts een enkele maal genoemd

We laten de verzameling van heel kleine klokken en schellen achterwege; ze behoorden namelijk niet tot het grote torengelui.

De Utrechtse Kroniek van 1477

Th. Haakma Wagenaar wees ons op de belangrijke vondst op 5 augustus 1982 in

de Utrechtse Kroniek van 1477. Daar wordt gesproken over de nieuwe Banklok van het jaar 1471 in de Buurtoren. Interessant zijn de passages waar gesproken wordt over de toonhoogte van de Banklok in relatie tot de vier klokken in de Domtoren (“St. Meertenstoern”).

Uit Utrechtse Kroniek 1477, blz. 95/96

“Item in den jaer 71, op die octavo van Onser Vrouwen Assumptio, wert ghegoten die nye bancloc t’ Utrecht, ende wert yerst gheluyt op St Matheus avont des avonts te 5 uren, wegende 5700 pont ende 30. Item die verloc¹, die in St. Meertenstoern hanget, weget 3300 pont. Ende die sommigen seggen, dat si van den ouden ghehoert hebben, dat Costverloren wegen soude 18000 pont. Item die bancloc gaat boven Costverloren een noot, la sol. Item die verloc gaat boven die bancloc een halff toen, fa my. Item Onser Vrouwen cloc gaet boven die bancloc een heel toon, la sol. Item St. Claes clock gaet boven Costverloren vier tonen, sol re. Item die bancloc hout een recht middeltoen tuschen Costverloren ende Onser Vrouwen clock.”

Uit deze kroniek blijkt dat de Kostverloren een hele toon lager klinkt dan de Banklok. De Vrouwenklok klinkt een toon hoger dan de Banklok, de Nicolaasklok klinkt vier tonen hoger dan de Kostverloren en de uurklok ten slotte klinkt een halve toon hoger dan de Banklok.

Deze puzzel is op te lossen als we van één klok onomstotelijk de juiste toon kunnen vaststellen. Van al deze klokken bleef de Banklok uit de Buurtoren voor ons behouden; ze laat als slagtoon een Bes⁰ horen. Daarmee

CAMPANA CRUCIS

Op 16 februari 1982 werd te Asten de derde Kruisklok gegoten, wederom in de toon Gis¹.

komt de Kostverloren op een As⁰, de Vrouwenklok op de C¹ en de Nicolaasklok op een Des¹. Later komen we terug op de oude uurklok.

De Kruisklok

Onbesproken zijn nog Magdalena, Ruumstrate en Kruisklok. Is het toeval dat in het nieuwe gelui van Van Wou een relatief kleine klok de naam Campana Crucis meekreeg? Is het toeval dat deze Campana Crucis 1370 pond woog en de slagtoon Gis¹/As¹ bezat? Niet wanneer we ervan uitgaan dat de belangrijke (dagelijkse) functie van de oude Kruisklok zo was ingeburgerd dat de nieuwe Kruisklok in 1505 vanzelfsprekend dezelfde herkenbare toon diende te krijgen.

Deze klok werd bediend door één persoon: de ‘Custos turris’ (Torenwachter), ook wel ‘Campanarius’ of ‘Custos campanarum’ (klokkenkoster) genoemd. Hij mocht in het nieuwe gelui niet dubbel zo zwaar hergoten worden, want dat zou het luiden voor de klokkenkoster te zwaar maken. Dit zou naar onze mening toch ondergeschikt blijven aan de blijvende herkenbaarheid, maar het kan in 1505 een rol gespeeld hebben. In het Domgelui van 1505 werd de klok met hetzelfde gewicht Kruisklok genoemd als opvolger van de oude Kruisklok van 1400. Het is aannemelijk dat de Kruisklok van 1505 dan ook dezelfde toonhoogte had en wel as¹/gis¹. Dit is ook muzikaal aannemelijk omdat vaststaat dat Kostverloren de slagtoon Gis⁰/As⁰ had. De derde klok met die naam is de Campana Crucis uit 1982.

¹ ‘verloc’ = uurklok

Hugo Wstinc

Nu resten ons nog Magdalena en Ruumstrate. Van Ruumstrate deelt Hugo Wstinc² mee dat 's avonds tijdens het eerste luiden van deze klok het Koraalhuis zou worden gesloten. Het luiden van Ruumstrate kondigde in het algemeen het begin van de nachtwoak aan; vanaf dat moment mocht niemand zich zonder dringende noodzaak meer op straat begeven. Dit luiden van de avondklok bleef tot in de 19e eeuw gehandhaafd. De naam Ruumstrate (= ruimt de straten) is hiermee verklaard. De Boefklok³ in het Van Wou-gelui was de Magdalenaklok. Met de nodige reserve lijkt het ons niet uitgesloten dat de bij Van de Hul genoemde oude Magdalena identiek is aan Wstinc's Ruumstrate. De Boefklok-functie van onze Magdalena kan berusten op deze oude traditie, die verlangde dat de nieuwe Ruumstrate/Boefklok/Magdalena in 1505 een gelijke slagtoon zou krijgen als de voorgangster. Kunnen we hieruit de conclusie trekken dat de Ruumstrate de slagtoon Es¹ te horen gaf? Was er plaats voor een Es¹ klok in het oude Domgelui? Stellig wel, want ze was daarmee de

² Hugo Wstinc, vanaf 1337 Domkanunnik, stelde als jurist in 1342 het 'Camerboeck' (Rechtsboek) van de Dom samen, waarin de gebruiken en gewoonten staan vermeld. Hij overleed in 1349.
³ De Boefklok is in naam en functie de opvolger van de Ruumstrateklok.

In 1505 hergoot Geert van Wou de Ruumstrate in gelijke toon, wederom gewijd aan Magdalena.

kwint op de Kostverloren, vijf tonen hoger dus, belangrijk voor het klankakkoord van het gelui. Omgekeerd verklaart het dat in het Van Wou-gelui een relatief kleine klok de naam Magdalena kreeg: Maria Magdalena was nl. als heilige in Utrecht zeer populair. Haar naamdag, 22 juli, was vanouds Kerkwijdingsdag! Dan kunnen we nu het oude Domgelui in zijn geheel aan u voorstellen. Zie het kader.

Dissonant

Naar onze maatstaven gemeten liet de muzikale zuiverheid van dit gelui destijds ongetwijfeld veel te wensen over. Opvallend is misschien wel de halve-secunde ('halff-toen') die de Vrouwenklok maakte met de Nicolaasklok. Pas in de 20e eeuw heeft men de halve toon vermeden in geluien. Oude klokken (ook nog bij Van Wou) met hun voor ons vaak merkwaardig klankspectrum bewerkstelligden dat de dissonantie van de halve toon grotendeels werd gecamoufleerd. Zelfs een machtig drie-gelui in de Martinitoren

Klok	Toon	Gewicht (pond)	Toon grondtoon
Kostverloren= Magne Campana, Campane Nostri Domini	As ⁰	18000	
Vrouwenklok	C ¹	4474	terts
Nicolaasklok= Bisschopsklok	Des ¹	3212-3300	kwart
Magdalena=Ruumstrate	Es ¹	?	kwint
Kruisklok	As ¹	1397	octaaf

Het 'oude' Domgelui boven het Van Wou-gelui van 1505 hier in muziekschrift vergeleken.

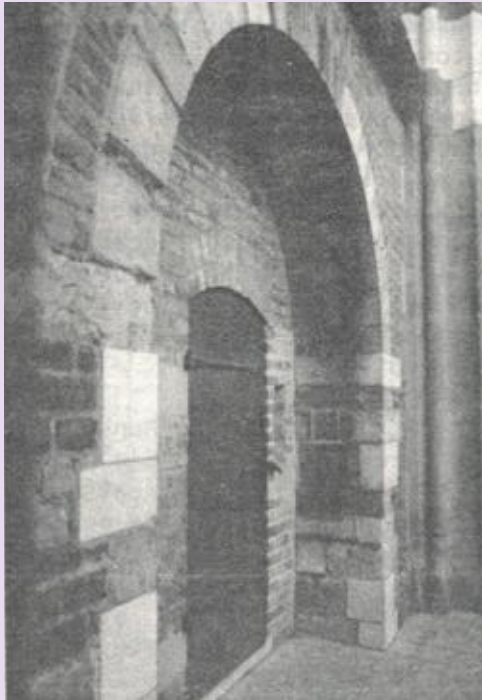
van Groningen over de tonen Fis⁰-Ais⁰-B⁰ toont ons de halve toonschrede; niemand nam daar aanstoot aan.

Zoals reeds gezegd, had iedere klok een zeer eigen karakter; de verschillende klokken waren allerminst uitwisselbaar. Iedere klok werd vooral solo gebruikt. Alleen op de talrijke feestdagen luiden ze allemaal tegelijk, niet alleen in de Domtoren maar in alle torens van de stad, dus ook de zware Kostverloren. Als deze klok inderdaad rond de 18000 pond woog (omgerekend zou dit bijna 9 ton bedragen, mogelijkwerwijs werd hier iets overdreven; 8 ton is als reëel te beschouwen) en de slagtoon As had, dan moet haar geluid overdonderend zijn geweest. De klok had een zwaar profiel, iets wat in de eeuwen vóór 1500 beslist niet uitzonderlijk was.

We denken daarbij allereerst aan de Pretiosa van de Keulse Dom, een G⁰-klok die 11200 kilo weegt en beroemd is om haar klankschoonheid. Een ander goed voorbeeld is de Heinrichsklok van Bamberg, gegoten in 1311, die als Cis¹-klok 5200 weegt. Beide zijn bij enige benadering zg. octaafsklokken⁴; zij zijn in muzikaal opzicht zeer bevredigend. Verder hangt in het Straatsburgse Munster nog steeds de ruim 8 ton zware, zeer klankrijke Gis⁰-klok van H. Grep uit 1427. De Kathedraal van Straatsburg, een aantal Keulse kerken (Dom, Aposteln, Ursula en Gross St. Martin) en zelfs de Utrechts Jacobikerk hadden een gelui bestaande uit een klok die muzikaal

⁴ Een oktaafsklok is een klok waarin zich een mineur-drieklank laat herkennen, zoals de Banklok.

een bourdon-functie vervulde en een aantal klokken die steeds ondergeschikt waren aan de bourdon. Dit is een gelui-thema dat we ook in Frankrijk veelvuldig tegenkomen. Het oude Utrechtse Domgelui was ook op dat thema gebaseerd, een thema dat niet meer ten grondslag zou liggen aan het 'nieuwe' gelui van 1505.

De grote rondboog, opgebouwd uit ledesteen, Drachenfelsler trachiet en kalksteen, aan de noordzijde van de Domtoren ter hoogte van 'zolder 7', de eerste omloop. Deze klokkenpoort maakte het naar binnen en buiten brengen van grote klokken mogelijk. De gewelfopeningen in de St. Michaëlskapel en de poort zijn pas in 1505 vergroot voor de Salvator, omdat deze klokkenpoort toen net was dichtgemetseld. Ongetwijfeld zal Kostverloren deze klokkenpoort tweemaal gepasseerd zijn. De doorsnede van de poort bedraagt 256 cm; Kostverloren kan dus redelijkerwijs niet groter zijn geweest!

Terug naar Utrecht. Het oude Domgelui hing zeker tien meter hoger dan het huidige, in een enorme houten 'berchvrede' (klokkenstoel). De nieuwe Van Wou-klokken kwamen in 1505/1506 in een veel geslotener ruimte te hangen, die door de galmborden vooral in het westen vrijwel werd afgesloten. Dit kan een van de oorzaken zijn geweest waardoor de Domheren niet tevreden waren over de kwaliteit van enkele klokken in dat nieuwe gelui. Zeker de oude Kostverloren kan dermate volumineus en doordringend zijn geweest dat de nieuwe Salvator van 1505 (dus de huidige) daar niet tegen op kon! Mogelijkerwijs is hier op campanologische wijze het vraagstuk opgelost waarom er nog tot na Van Wou's dood in 1527 met de erven Van Wou werd geprocedeerd. Een verwijzing past hier naar de brief van Clara, de vrouw van Geert van Wou, aan haar broer Thonis te Amsterdam. Ze schrijft dan over de Utrechtse klokken: "Op het gebreck vander grooter klokken, indien dair inne enich gebreck gevanden mochte werdden, als ick nyet en meene" etc... Geert van Wou zit dan zelf te Lübeck en kon blijkbaar niet reageren.

In 1505 verdween het bovenbeschreven oude gelui uit de Domtoren. Daarbij werden, merkwaardig genoeg, de Vrouwenklok en de Bisschopsklok aangekocht door de Parochiekerk St. Jacob in Utrecht, zo slecht waren die klokken dus nog niet... Ze hingen tot 1576/1577 of mogelijk tot het einde der 18e eeuw in de Jacobitoren.

De Kostverloren, Ruumstrate en Kruisklok verdwenen in de smeltkroes van Geert van Wou om herboren te worden (met toevoeging van nieuw brons) tot het nieuwe dertientonige gelui waarvan we de geschiedenis al zeer goed kennen.

F: ET P: HEMONY 1664.

Gebroeders François en Pierre Hemony goten te Amsterdam in opdracht de 'nieuwe' uurslagklok.

Een historische vergissing

Tot besluit komen we nog even terug op de kroniek van 1477, waaruit bleek dat de oude uurklok, die hing in een gewelf van het achtkant, "gaet boven die bancloc een halff toen, fa my." Eenvoudiger gezegd: de uurklok had de slagtoon B^o en dat is gelijk aan de uurklok=basisklok van de Hemony-beiaard van 1664! Toeval? Ik vind van niet. Pas in 1974 heeft men de uurklok gedegraded tot een slagklok van het halve uur. De huidige uurklok Fis^o heeft lang niet de kracht in haar toon om naar behoren te klinken; de Hemonyklok was uitgevoerd met een verzwaarde hamer, de slagen waren tot in De Bilt te horen!

Historisch gezien is de huidige Fis^o-klok een behoorlijke vergissing. Meer dan vijf eeuwen is Utrecht vertrouwd geweest met een B^o als uurslagklok. Maar een kleine technische ingreep kan deze oude situatie in ere herstellen.

Hiermee komen we aan het einde van ons verhaal, waarvan we zelf voorheen nooit hadden vermoed het te kunnen schrijven, maar zie: het is er! Vanuit de historie gezien heeft het waarde dat we hebben geprobeerd op vele openstaande vragen een antwoord te geven. Aldus hebben we wellicht een tijpje opgelicht van de sluier over de lange en interessante geschiedenis van de Dom te Utrecht.

Literatuur

Utrechtse Kroniek 65-1477. Gemeente Archief Utrecht bibl.nr. 56-9 blz. 95/96; overgenomen door Chr.P. Raven, 5-8-1982; werkgroep Paleografie Gemeente Archief Utrecht.

Th. Haakma Wagenaar, *Ergens beginnen de klokken hun lied*. 1981. Blz. 13-35 t/m 35.

Dick van den Hul, *Klokkenkunst te Utrecht tot 1700*. 1982.

W. van der Elst, *De klokken van de Domtoren te Utrecht*. 1929. 📖

Wouter Iseger schreef boek over de klokkenvordering

Tijdens de Verenigingsavond presenteerde Wouter Iseger zijn boek 'Stille torens' aan het publiek en reikte hij het eerste exemplaar uit aan Alma van Bommel, voorzitter van het UKG.

Wouter is behalve professioneel musicus en hartstochtelijk klokkenluider een vasthoudende onderzoeker en een begenadigde auteur. Minutieus legt hij vast hoe de klokkenvordering in WO-II in Utrecht verliep. Met list en lef lukte het in Utrecht om alle oude klokken op één na buiten schot te houden. Een geweldig resultaat, onder moeilijke omstandigheden. De stad en haar inwoners danken het machtige geluid van de vele carillon- en luidklokken die Utrecht nog altijd rijk is aan deze fascinerende geschiedenis, waarvan Wouter alle aspecten in dit rijk geïllustreerde boek aan het licht brengt.

De uitgave is verzorgd door uitgeverij Matrijs i.s.m. het Utrechts Klokkenluiders Gilde. Het boek is te koop bij de plaatselijke boekhandels, en via de website van het UKG. ISBN 978-90-5345-583-8, gebonden, 176 pagina's, € 19,95.

De erfenis van 'tante To'

UKG opgenomen in testament

Bram van der Wees

Leden

In 2018 kreeg het bestuur bericht van een notaris dat mevrouw Antonia Verloop, een van onze leden, het UKG in haar testament had opgenomen. Lange tijd bleef de omvang onduidelijk, maar in de zomer van 2021 zag de penningmeester op de bankrekening een bedrag van ruim € 182.000 binnenkomen. Het is voor de vereniging een geweldige som, waarmee zorgvuldig zal worden omgegaan.

Wie was To Verloop?

Antonia Verloop – roepnaam To – werd op 23 oktober 1915 te Utrecht geboren op de Stationsstraat. Na de middelbare school studeerde zij geneeskunde. Ze werd longarts en werkte jarenlang bij het districtconsultatiebureau voor de tuberculosebestrijding in Utrecht en in Zeist. In die periode woonde zij jarenlang op de Korte Nieuwstraat 8bis-A, boven restaurant Huize Molenaar. Zij zal de klokken en het carillon dagelijks gehoord hebben. Later verhuisde zij naar een appartement in De Bilt. Toen de tuberculose in Nederland zo goed als uitgeroeid was, schooldde zij zich om tot jeugdarts. Ze werd benoemd tot schoolarts bij de GGD in Utrecht. Ook werkte zij,

Antonia Verloop op haar 99e verjaardag. (Otto Beaujon)

doorgaans in de weekenden, als gemeentelijk lijkschouwer.

To Verloop was niet gehuwd, maar ze was erg gesteld op haar neven en nichten, die haar liefdevol 'tante To' noemden. Ze hield erg van opera en had een abonnement bij de Nationale Opera in Amsterdam. Ook reisde zij graag. Noorwegen was haar favoriete vakantieland en ze bezocht alle continenten behalve Antarctica. Beide vrijetijdsbestedingen combineerde zij met haar reizen naar de Verdi-uitvoeringen in Verona.

Zij was tot op zeer hoge leeftijd een energieke vrouw. Op een dieet van dadels en water liep ze ooit door de woestijn van Soedan. Toen ze 82 jaar oud was beklom ze Ayers Rock in Australië en ze maakte nog voettochten in de Apennijnen toen ze al ver in de tachtig was. Begin 2007 werd zij, 91 jaar oud, lid van het UKG. Tot op 99-jarige leeftijd bezocht zij activiteiten van de Vereniging Oud-Utrecht en operaconcerten in de Utrechtse Stadsschouwburg. Uiteindelijk verhuisde zij in 2015 naar een zorgcomplex in Zeist waar zij op 24 februari 2018 overleed. Zij werd 102 jaar.

Een Utrechtse familie

To kwam uit een gegoede familie. Zij was de oudste van de vier dochters van Herman

To Verloop (rechts) tijdens een logeerp partij bij haar overgrootmoeder in Noordwijk aan Zee. (Otto Beaujon)

Cornelis Verloop (1882-1968) en Johanna Louisa Nijssens (1889-1984). Herman was ingenieur en samen met zijn broer Hein eigenaar van de N.V. Olieslagerijen v/h H.W. Verloop & Co met bedrijven in Oudewater, Utrecht, Jutphaas en Amersfoort. In Oudewater werd uit lijnzaad lijnolie geperst, waarna van het restant veekoeken werden gemaakt. Het bedrijf was in 1868 opgericht door hun grootvader Hendrik Willem Verloop en zijn broer. Kleinzoon Herman werd in 1912 op 29-jarige leeftijd algemeen en technisch directeur van het bedrijf en ontwikkelde dit met zijn broer, financieel directeur Hein tot de destijds modernste en grootste olieslagerij van Nederland. 'De koekenfabriek', zoals de bevolking van Oudewater het bedrijf noemde, was tientallen jaren de grootste werkgever van Oudewater. In 1956 verkocht Herman, 74 jaar oud, wegens zijn gevorderde leeftijd en bij gebrek aan opvolgers, het bedrijf aan Brinkers' margarinefabrieken in Zoetermeer, op dat moment zijn grootste klant.

Hermans vader was lid van de raad van toezicht van het Utrechtse begrafenisfonds 'Let op Uw Einde', en in deze hoedanigheid betrokken bij de oprichting en mede-eigenaar van levensverzekeringsmaatschappij 'De Utrecht', die later opging in de AMEV, thans ASR.

Het Antonia Verloop Fonds

Het bestuur wil in samenspraak met de Algemene Ledenvergadering de erfenis onderbrengen in een apart reservefonds en dit zodanig beheren dat uit de jaarlijkse opbrengsten projecten betaald kunnen worden die niet in de normale begroting passen. Het bestuur beoogt dat deze reserve voor zeer lange tijd blijft bestaan. Aan deze reserve wordt de naam Antonia Verloop Fonds gegeven, opdat wij haar niet vergeten.

Bron

Otto Beaujon, *Het Grote Blauwe Boek van de familie Verkoop*, 1764-2018, (uitgave in eigen beheer). 📖

Restaureren in tijden van oorlog

Het tweede vierkant van de Domtoren

Torens

René de Kam, met dank aan Frans Kipp

Eind negentiende eeuw stond de Domtoren er slecht bij. De restauratiewerkzaamheden die tussen 1900 en 1932 plaatsvonden, waren dan ook ingrijpend en deden regelmatig heel wat stof opwaaien. Nadat in 1910 de nieuwe kap was geplaatst, werd een jaar later ook een nieuw gewelf in de lantaarn aangebracht. Vervolgens richtten de ogen van de leden van de 'Commissie tot herstel van de Domtoren' zich op het tweede vierkant waar de volgende tien jaar aan gewerkt zou gaan worden.

Nieuwe wijzerplaten

Nog voordat de restauratie aan het tweede vierkant echt begon, besloot de commissie begin 1912 dat de grote zwarte wijzerplaten, die in 1618 bovenaan het tweede vierkant waren geplaatst, om esthetische redenen moesten worden verwijderd. Ze bedekten namelijk op storende wijze het bovenste deel van de open spitsbogen. Door ze weg te halen zouden de spitsbogen bovendien weer onderdeel worden van het torensilhouet waardoor hij 'veel slanker en rijziger' zou overkomen, zo vond de secretaris van de commissie Ferdinand Nieuwenhuis.

Kort daarop werd de wijzerplaat aan de westzijde verwijderd, al was nog niet bedacht waar de wijzerplaten dan wel moesten worden geplaatst. Het college van B&W vond dat alle mogelijkheden moesten worden overwogen. Zelf was het van mening dat de platen tegen de buitenzijde van de balustrade van de tweede omgang moesten worden bevestigd. En om de commissieleden wat wind uit de zeilen te halen – die hadden namelijk al aangegeven

dat die locatie technisch niet mogelijk was – had het college bedacht dat er achter elke wijzerplaat een elektrisch motortje zou moeten komen voor de aandrijving. Op die

In 1912 stond de gehele westkant van het tweede vierkant in de steigers. Onderaan werd een nieuwe hijsbrug gebouwd, die werd uitgerust met een elektrische lier. (Het Utrechts Archief)

Eerdere bijdragen van René de Kam over de restauratie van de Domtoren tussen 1900 en 1932 verschenen in L&D 91, 92 en 96.

manier kon er gewoon achterlangs worden gelopen zonder over stangen of andere aandrijfapparatuur te struikelen. Uiteindelijk wist de commissie het stadsbestuur tijdens een bezoek aan de Domtoren te overtuigen dat het toch niet zo'n goed idee was. Besloten werd nieuwe doorzichtige wijzerplaten te plaatsen in het midden van 'het groote raam van den middenverdieping'.

Dat de commissie niet tegen moderne voorzieningen was, werd duidelijk toen in 1915 de eerste open wijzerplaat aan de westzijde van de toren werd geplaatst en er een proef plaatsvond om de tijd ook in het donker zichtbaar te maken. Daarvoor werden elektrische lampjes geplaatst bij zowel de uurscijfers als op de beide wijzers. Het bleek

Ingekleurde ansichtkaart waarop de in 1915 aangebrachte wijzerplaat goed zichtbaar is. (Het Utrechts Archief)

een succes: 'Deze verlichting, die door een afzonderlijk uurwerk automatisch wordt in- en uitgeschakeld op de verlangde uren, bleek uitstekend te voldoen en zal ook op de volgende te vernieuwen wijzerplaten worden toegepast (natuurlijk niet ten koste van de restauratie).' En zo was de tijd op de toren voor het eerst ook te lezen door de stedelijke nachtbrakers.

Werken in tijden van oorlog

Zodra het weer het toeliet, werd in het voorjaar van 1912 begonnen met de opbouw van de steiger aan de westzijde van het tweede vierkant. Ter hoogte van de eerste omgang werd een nieuwe hijsbrug met een elektrische hijslier gebouwd, waarna de oude, nog met een handmatige lier, op de tweede omgang werd afgebroken. Hoewel er door de steigerbouw veel tijd verloren ging, lukte het toch om voordat het winterseizoen half oktober intrad de noordwestelijke hoek van het tweede vierkant te herstellen.

In april 1913 ging men verder met de westgevel, waar veel natuursteen moest worden vernieuwd. Daarvoor was de aanvoer van verschillende wagonladingen steen uit Duitsland, Frankrijk en België noodzakelijk. Door de op 1 maart 1913 in werking tredende Steenhouwerswet, moesten er bovendien veel nieuwe voorzieningen aan zowel de werkplaatsen als het schaftlokaal worden aangebracht. Daartoe werd er een afgeschoten ruimte op het plein gemaakt waar de stenhouwers in de buitenlucht konden werken, zodat het stof snel werd afgevoerd. Volgens Nieuwenhuis werd er echter nauwelijks gebruik van gemaakt.

Daarnaast werden de lonen aanzienlijk verhoogd, werd het maximale aantal werkuren teruggebracht naar negen uur per dag en mocht er niet meer gewerkt worden bij kunstlicht. Dat bracht een behoorlijke

kostenverzwaring met zich mee en Nieuwenhuis verzocht daarom aan het college van B&W het jaarbudget van 20.000 gulden te verhogen.

De mobilisatie die als gevolg van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd afgekondigd, zou de restauratie niet vergemakkelijken. Veel werklieden werden opgeroepen voor de mobilisatie en verschenen dus niet meer op het werk. Ook de gevraagde budgetverhoging ging niet door. In augustus vroeg het college zelfs aan de commissie om gezien 'de buitengewone tydsomstandigheden en de daaruit voortvloeiende noodzakelykheid' zo zuinig mogelijk met de toegezegde gelden om te gaan. Het stadsbestuur overwoog zelfs om het restauratiewerk voor enige tijd stil te leggen, als dat tenminste 'geen gevaar of schade voor het bouwwerk noch andere ernstige nadeelen' tot gevolg had.

Hoewel de commissie een dergelijke drastische maatregel wist te vermijden, leed het werk wel degelijk onder de tydsomstandigheden. Zo werd op de werkvergadering van 16 september besloten de werkdagen terug te brengen tot 6 uur. Door de moeilijke financiële situatie en het ontbreken van veel werklieden kon slechts op halve kracht worden gewerkt. Het bleek dan ook niet mogelijk om in dat jaar het grote middenvenster van de westgevel te voltooien, zoals de bedoeling was geweest.

Na de winterstop werd er vanaf april 1915 verder gegaan aan de tracering van het grote open venster. De noordwestelijke torenhoek bleek bovendien zo erg te zijn ingewaterd dat het metselwerk aldaar tot ongeveer 7 meter diepte geheel moest worden uitgebroken en hersteld. Dat lukte echter wonderwel, waardoor – nadat daar de eerdergenoemde

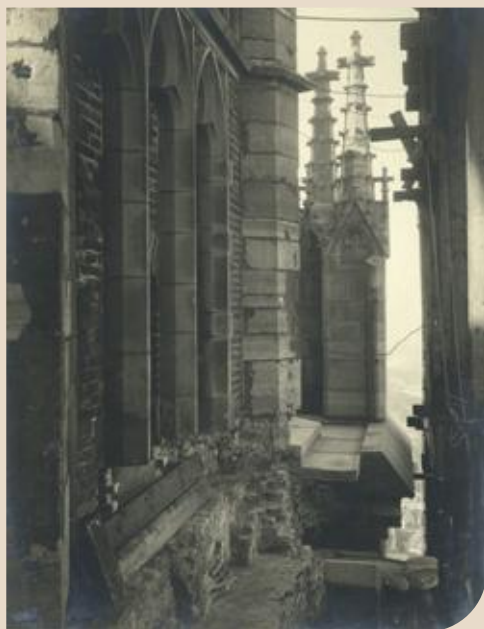

Door de mobilisatie die als gevolg van het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd afgekondigd, waren er niet veel werklieden meer beschikbaar voor het werk aan de Domtoren. (Het Utrechts Archief)

wijzerplaat was aangebracht – nog voor de winterstop de gehele westzijde van het tweede vierkant gerestaureerd was.

'Ausfuhr von Steinen'

Tijdens het verplaatsen van de steiger naar de noordzijde van de toren, waren de steenhouwers in de loods aan het werk om zoveel mogelijk nieuw materiaal voor te bewerken. De aanvoer van natuursteen had echter zwaar te lijden onder de oorlogsomstandigheden. Veel van de Franse steengroeven lagen dan ook midden in het oorlogsgebied. Reffroy was daardoor helemaal niet meer te krijgen. Met veel moeite slaagde de commissie er toch in om de voorraden enigszins aan te vullen. Naast elf wagons met Duitse tufsteen kwam er ook Belgische en Franse steen aan, al was die wel vijf tot tien keer zo duur geworden. Een dergelijk prijs

In 1916 werd er gewerkt aan de tweede omgang. De pinakels van de nieuwe balustrade zijn al deels gesteld, net als de nieuwe traceringen aan de noordzijde van de voet van de lantaarn, links. (Het Utrechts Archief)

betalen was echter noodzakelijk wilde men de wintermaanden door kunnen werken. Om het bewerken van de aangevoerde steenblokken wat te vergemakkelijken, werd er een elektrische steenzaag aangeschaft. Door de oorlogssituatie bleek echter nergens een motor voorhanden, waardoor het apparaat uiteindelijk niet kon worden gebruikt.

In de winter van 1915-1916 werd de steiger aan de noordzijde voltooid en kon het voorbereidende werk aldaar beginnen. Om een idee te hebben van de staat van het onderste vierkant, werd er al in 1916 onderzoek in de Egmondkapel uitgevoerd. Als verrassing kwam er een oude haard achter het metselwerk tevoorschijn. Weliswaar werd door de commissie al snel geconstateerd dat de haard waarschijnlijk nog uit de bouwtijd dateerde, maar het bracht de leden niet tot het inzicht dat de torenkosterswoning dan ook wel tot het oorspronkelijke ontwerp van de toren had behoord. De sloopplannen voor de woning bleven dan ook helaas gehandhaafd. Aan de bovenzijde van het grote open venster in de noordgevel van het tweede vierkant werden rond die tijd enkele scheuren aangetroffen die eveneens naar de bouwtijd verwezen. Aangezien de scheuren niet door-

In 1916 kwam achter het metselwerk een oude haard tevoorschijn, die waarschijnlijk had behoord tot de oorspronkelijke torenwachterswoning. Hier een reconstructie van de veertiende-eeuwse woning door Daan Claessen en Frans Kipp.

Door constructieproblemen werden omstreeks 1360 de bouwplannen gewijzigd, waarbij werd afgezien van de hoge open spits. Deze reconstructie van het oorspronkelijke Domtorenontwerp is gemaakt door Daan Claessen en Frans Kipp.

liepen in de bovengelegen lantaarn zelf, was het namelijk aannemelijk dat ze al vóór de bouw van de lantaarn waren ontstaan. Mogelijk verwezen ze dan ook naar constructieve problemen die rond 1360 waren ontstaan – misschien veroorzaakt door de zeer zware storm van 1362 – en ervoor hadden gezorgd dat de bouwplannen gewijzigd waren. Dat had daarmee het einde betekend van de hoge open spits die tot het oorspronkelijke ontwerp had behoord. Was die wel gebouwd, dan was de Domtoren maar liefst zo'n 14 meter hoger geweest! Dat oorspronkelijke ontwerp moet te zien zijn geweest op een schilderij waarvoor de beroemde schilder Gerard van Honthorst in 1627 in opdracht van het Domkapittel nog een nieuwe eikenhouten lijst maakte. Helaas is het kort na 1800 verloren gegaan. Hoe het ook zij, de scheuren werden gerepareerd, waarna in 1916 ook de noordgevel kon worden voltooid.

Daarop konden ook hier de wijzerplaat en de galmborden worden geplaatst.

Wonder boven wonder was er voor de steenzaag inmiddels een motor gevonden, maar dat betekende nog niet dat het supermoderne apparaat ook echt ingezet kon worden. Door de oorlogsomstandigheden was elektriciteit gerantsoeneerd, waardoor de zaag maar mondjesmaat gebruikt kon worden. Op 28 april 1917 was het Gemeentelijk Electriciteits- en Trambedrijf echter bereid meer stroom beschikbaar te stellen, zodat de zaag alsnog regelmatig zijn werk kon doen. Dat viel weliswaar mooi samen met de terugkeer van het meeste personeel uit militaire dienst, maar de oorlogsomstandigheden maakten het steeds moeilijker om aan de benodigde bouwmaterialen te komen. In april werd dan ook besloten om Franse steen waar mogelijk te vervangen door Duitse, die blijkbaar nog wel te bestellen was. In de loop van 1917 kwam de aanvoer van natuursteen uit Frankrijk en België geheel stil te liggen. Burgemeester J.P. Fockema Andreae deed op 6 november nog wel een uiterste poging om Belgische steen te krijgen door een brief te schrijven aan de Duitse autoriteiten in Brussel. Maar zijn oproep om 'Ausfuhr von Steinen nach Holland' toe te laten, haalde weinig uit. Zodoende moest er tijdens het werk soms een tijdelijke afdekking worden aangebracht die later – als de oorlog hopelijk voorbij zou zijn – vervangen zou worden door de juiste Belgische steen. Desondanks wist de burgemeester ook iets positiefs te melden: het restauratiebudget werd in dat jaar verhoogd tot 24.000 gulden, waarmee de 'verhoging van alle prijzen in het bouwvak' konden worden opgevangen.

Einde van een tijdperk

In maart 1918 ging de restauratie van de Domtoren alweer het zeventiende bouw-

seizoen in en ondanks dat er hard was doorgepakt, bleek de totale restauratie nog niet eens halverwege gevorderd te zijn. De problemen die de Eerste Wereldoorlog veroorzaakten, hielpen ook zeker niet. Maar verandering was op komst. Op 11 november werd namelijk in Compiègne een wapenstilstand getekend, die uiteindelijk zou leiden tot de Vrede van Versailles in juni 1919. De rust keerde weer terug in Europa en de aanvoer van bouwmaterialen kon zodoende weer langzaam op gang komen.

Maar Nieuwenhuis zou dat allemaal niet meer meemaken. Weliswaar was in februari 1916 nog besloten dat hij ook na zijn pensioen als secretaris bij de restauratie betrokken zou blijven, maar in 1918 moest hij wegens ziekte verstek laten gaan. Van een terugkeer zou het ook niet meer komen. Op 16 februari 1919 overleed hij. De commissie verloor daarmee 'haar ijverigen en verdienstelijken

Ferdinand Jacob Nieuwenhuis was vanaf het begin bij de restauratie van de Domtoren betrokken. Zijn ideeën waren van grote invloed op de manier waarop de restauratie werd uitgevoerd in de lantaarn en het tweede vierkant. Hij overleed op 17 februari 1919. (Het Utrechts Archief)

De Domtoren omstreeks 1917, toen er aan de zuidzijde van het tweede vierkant werd gewerkt. Het was het laatste werk dat onder verantwoordelijkheid van de oorspronkelijke commissie plaatsvond. (Het Utrechts Archief)

secretaris en tevens leider van de herstelingswerkzaamheden'.

Inderdaad was Nieuwenhuis de grote initiator geweest en de manier waarop de toren in die eerste twee decennia was gerestaureerd, kwam grotendeels uit zijn koker. In september werd hij vervangen door L.N. Holsboer, de nieuwe directeur van Gemeentewerken in Utrecht. Kort daarop verzochten Pierre Cuypers en Constantijn Muysken, de andere twee leden van de commissie, aan de regering en B&W van Utrecht om van hun lidmaatschap ontheven te worden. Zowel de minister als de burgemeester van Utrecht verzochten de heren echter aan te blijven, 'zoodat een geregelde voortgang van de werkzaamheden gewaarborgd' was. Beide architecten gingen overstag, maar het zou niet lang meer duren voordat ook zij het stokje moesten overgeven aan een nieuwe generatie. Die nieuwe leden zouden een totaal andere visie op het restaureren van de Domtoren introduceren. Het verscheiden van de drie oude leden betekende dan ook een eind van een tijdperk. En dat is nog altijd terug te zien in het hedendaagse uiterlijk van de toren. 🏗️

Wie meer wil weten over de verschillende restauraties van de Domtoren, kan verder lezen in het boek *De Utrechtse Domtoren. Trots van de stad* waarop dit artikel is gebaseerd. In 2021 is er een nieuwe, herziene en uitgebreide derde druk verschenen.

Klokken zonder brons

Johan van den Hurk

Johan van den Hurk schreef in het eerste decennium van L&D vaak over klokken. Zijn keuze voor nummer 100 is een artikel over klokken zonder brons dat gepubliceerd werd in L&D 13, van maart 1988. Voor L&D 100 werkte hij dit artikel bij met nieuwe inzichten.

In de loop van de tijd schreven wij veel over bronzen klokken, maar soms werden klokken ook uit alternatieve materialen vervaardigd. De prijs van dergelijke klokken lag lager dan die van bronzen klokken. Maar nadelig was de vaak beperkte levensduur en de relatief grotere afmetingen ten opzichte van een bronzen klok met eenzelfde toonhoogte. Een voorbeeldje: de Utrechtse Michaël in de Domtoren, een B°, heeft een onderdoorsnede van ongeveer 1700 mm en weegt zo'n 3400 kg. Een gietstalen B° meet ca. 1850 mm en weegt ca. 2700 kg.

Euphon-Bronze

Onder meer in Duitsland werkten na de oorlog enkele klokkengieters met alternatieve legeringen. Zo was er Carl Czudnochowsky, een oomzegger en leerling van Heinrich Ulrich uit Apolda. Hij kwam in 1936 in de klokkengieterij van Bachmair in Erding (Beieren) terecht. Na de oorlog experimenteerde hij daar vanwege het bronstekort met een koper-zinklegering zonder tin. Uit dit 'Euphon-Bronze' vervaardigde hij vele honderden klokken van een goede kwaliteit. Zijn grootste werkstuk bevindt zich in de toren van de 'Alte Peter' in München, de Jubiläumsglocke, 7000 kg zwaar, met slagtoon is F°.

Sonderbronze

De klokkengieterij van Franz Junker en Bernard Edelbrock in Brilon (NRW) ging na de oorlog klokken maken uit 'Sonderbronze', een koper-siliciumlegering. Deze gieterij sloot in 1957 de deuren.

Weissbronze

In Villingen (Zwarte Woud), waar sinds 1645 door de Familie Grieninge (later Grüninger geheten) klokken werden vervaardigd, wierp men zich op klokken van 'Weissbronze', een zinklegering met aluminium en koper. Deze klokken waren zeker goedkoop, maar het materiaal was relatief zacht en de slijtage behoorlijk hoog. Kort na 1950 werd het klokkengieten door Grüninger beëindigd.

Eisenhartguss

Ook werden er in Duitsland klokken gemaakt van 'Eisenhartguss', een legering van ijzer en koolstof. Onder meer het compagnonschap Ulrich & Weule in Bockenem (Nedersaksen) deed dat vanaf 1917.

Doordat het materiaal duidelijk lichter was, werden de klokken – bij gelijke toonhoogten – veel groter. Ze klonken ook scherper dan traditionele bronzen klokken. Door Ulrich & Weule werden voornamelijk uurslagklokken geleverd, maar soms ook luidklokken. Ook in Nederland bevinden zich er enkele,

zoals in de protestantse Nassaukerk in Amsterdam en in de rooms-katholieke Heilig Hartkerk van De Zilk (bij Noordwijk).

De Duitse klokkengieterij Schilling & Lattermann vervaardigde vanaf 1918 klokken in Morgenröthe-Rautenkranz onder meer voor de Haagse kerk van Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen aan de Elandstraat. Hier bevindt zich een viergelui uit 1928. Bij ons bezoek in 1981, waren de klokken gestut vanwege de zeer slechte toestand van de klokkenstoel. De klokken zagen er toen overigens niet beter uit... maar sinds 1992 luiden ze daar weer.

Gietstaal

Maar het meest gebruikte alternatieve klokkenmateriaal was toch wel 'gietstaal', waarvan zeker sinds het midden van de 19e eeuw een groot aantal klokken werd vervaardigd.

Engeland

In Engeland werden er kort voor het midden van de 19e eeuw reeds gietstalen klokken vervaardigd, en wel door de firma Naylor, Vickers & Co te Sheffield. Enkele klokken

De Stadtglocke van Warin uit 1921 van Ulrich & Weule.

uit deze gieterij kwamen ook in Nederland terecht. Zo vonden wij er een uit 1860 in de toren van de rooms-katholieke Jacobuskerk in 's-Gravenhage. Zij werd na de Tweede Wereldoorlog door religieuzen aan de kerk geschonken en na de komst van nieuwe klokken in 1988 in de kerk opgesteld.

In de voormalige hervormde De Terp-kerk in Oudorp bij Alkmaar hangt een klokje uit 1866 dat ooit in *Luid&Duidelijk* abusievelijk als monumentaal is omschreven. Het functioneert nog als uurwerkslagklok, ondanks de slechte situatie waarin het thans verkeert.

Oostenrijk

In Oostenrijk maakte Gebr. Böhler uit Kapfenberg tussen 1917 en 1926 gietstalen klokken. Dit was zelfs in die periode Oostenrijks grootste klokkengieterij. Böhler's *magnum opus* is een A°-klok van maar liefst 2020 mm diameter en 3700 kg zwaar. Zij dateert uit 1923 en is tevens Oostenrijk's grootste gietstalen klok. Ze bevindt zich heden ten dage nog in de Johannes der Tauferkirche in St. Johann im Pongau (Salzburg).

Duitsland

In Duitsland was Jacob Mayer er al in 1841 in geslaagd om gietstaal te ontwikkelen. In 1851 ving hij in zijn ijzergieterij aan met het maken van gietstalen klokken. Later was zijn bedrijf, dan de Bochumer Verein für (Bergbau und) Gußstahlfabrikation (BVG) geheten, heel actief met gietstalen klokken. Werden de klokken aanvankelijk naar de modellen van traditionele bronzen klokken vervaardigd, later ontwikkelde men hier speciaal voor de gietstalen klokken unieke profielen. De BVG boekte opmerkelijke resultaten op het gebied van gietstalen klokken, ze varieerden van zeer groot (een Es° van 14.000 kg voor Neustadt a/d Weinstraße, basisklok van 's werelds zwaarste gietstalen gelui) tot zeer klein. Ook kennen wij

diverse klokkenspellen van de BVG, variërend van soms minder dan 12 klokken tot zo'n 40 klokken. Enkele klokkenspellen bezaten meer klokken, maar die waren dan bijna altijd voor tentoonstellingen gemaakt. Zwaar waren deze klokkenspellen over het algemeen niet, slechts enkele ervan hadden een C1 of D1 als basisklok. Diverse grote kerken in Duitsland bezitten nog steeds zware geluïen die door de BVG werden vervaardigd. In Bamberg bijvoorbeeld, heeft de St. Heinrichskirche een acht-gelui op basis van een Gis° en in de Domkerk van Paderborn bevinden zich zes klokken uit 1954, met een Fis° als zwaarste. Deze weegt ca. 4800 kg en heeft een onderdoorsnede van ca. 2300 mm. Dit gelui werd in 2018 door Eijsbouts met een grotere klok (brons, E°) en een kleinere klok (brons, G 1) uitgebreid. Maar een der fraaiste geluïen die wij van de Bochumer Verein kennen, hangt in de Domkerk van Osnabrück. Het zijn eveneens zes klokken uit 1954 met als zwaarste klok een Fis° van ca. 4800 kg.

In 1971 staakte men in Bochum de productie van klokken. In Nederland treffen we hier en daar nog klokken uit Bochum aan, zowel van vóór als na de oorlog. Bijvoorbeeld in Vreeland; daar hing er een uit 1884 in de toren van de Grote Kerk. 'Helaas' werd deze klok in 1968 vervangen door een geschonken, bronzen klok van Petit & Fritsen. En de kerkgangers in Noord-Scharwoude (NH) worden nog immer ter kerke geroepen door de klanken van een drie-gelui dat door de Bochumer Verein in 1906 werd vervaardigd. Ook na de oorlog leverde de BVG nog enkele klokken aan ons land: Gameren in de Betuwe heeft er tot 1977 een gehad. Die klok verhuisde toen naar de Christelijk-Gereformeerde kerk van Dedemsvaart. Daar wist zij in 1986 de publiciteit te halen door tijdens het luiden op 4 mei uit de toren te vallen en daarbij door het dak te gaan van een garage en de daarin staande auto. Kerkdriel heeft in de

protestantse kerk nog twee gietstalen klokken van de BVG uit 1953. Ook zijn er nog BVG-klokken in Andijk (1873), Pernis (1898), Heeg (1903) en Herwen (1955, 3 klokken).

Nederland

Maar ook in Nederland werden er in een korte periode na de Tweede Wereldoorlog gietstalen klokken vervaardigd. Namelijk door het staalbedrijf DEMKA in Utrecht.

Dit was een direct gevolg van de oorlogsvorderingen. De pastoor van de voormalige Ludgeruskerk aan de Amsterdamsestraatweg (in de directe omgeving van DEMKA) was op de hoogte van het bestaan van gietstalen klokken. Nadat zijn klokken uit de Ludgerustoren waren gehaald, ging hij bij DEMKA informeren of men hier wellicht ook dergelijke klokken kon maken. De toenmalige chef-laboratorium, dr. A.J. Zuithoff, die later hoogleraar werd aan de T.H. Delft, werd belast met een onderzoek

De gietstalen klok van Demka voor de voormalige hervormde kerk van Oud-Zuilen. (Archief UKG)

naar de mogelijkheden. Dit leidde uiteindelijk tot de vervaardiging van vier luidklokken. Het toeval wilde dat dr. Zuithoff gehuwd was met de dochter van een vroegere klokkengieter Van Bergen uit Midwolda. Dat zien we dan ook terug in de kroonvorm van de beide grote klokken die DEMKA maakte, de beugels van de kroon werden radiaal op de klok geplaatst, het model dat ook in Midwolda altijd op grote klokken werd toegepast. Twee van die vier DEMKA-klokken zijn nog op hun oorspronkelijke locatie in gebruik. Een ervan hangt in het torentje van de voormalige hervormde kerk van het dorp Oud-Zuilen, direct ten noorden van Utrecht. Het klokje dateert uit 1946 en heeft een diameter van 518 mm, haar slagtoon is cis3. De andere klok bevindt zich nog in de toren van de protestantse Dorpskerk van Maarssen. Zij is uit 1947, haar diameter bedraagt 1100 mm en klinkt met slagtoon c2.

De beide andere klokken verhuisden. De klok uit 1946 die voor de Ludgeruskerk bestemd was, werd – na een tijdje op een hofje opgesteld te hebben gestaan – uiteindelijk ondergebracht in een oorlogsmonument op Zuilen, de thans noordelijke wijk van Utrecht waar eertijds ook de DEMKA gevestigd was. De klok wordt hier jaarlijks op 4 mei tijdens de

Dodenherdenking door leden van het Utrechts Klokkenluiders Gilde gebeierd. Haar diameter bedraagt 1100 mm, haar slagtoon is c2.

Het vierde DEMKA-klokje dateert uit 1947 en was voor de vroegere rooms-katholieke Pauluskerk van Tuindorp bestemd. Tuindorp, eertijds behorend tot Maartensdijk, is sinds 1954 een wijk van Utrecht. Helaas werd de Pauluskerk in 1993 gesloten en gesloopt. Het klokje werd overgebracht naar het Nationaal Beiaardmuseum in Asten, waar het te bezichtigen is. Haar diameter bedraagt 960 mm, haar slagtoon is cis2.

Onderhoud

Het onderhoud van dergelijke klokken laat in Nederland, in tegenstelling tot in Duitsland, te wensen over. Tijdens ons bezoek aan de toren van de Elandstraatkerk konden wij bijvoorbeeld de Schilling & Lattermannklokken bijna ‘pellen’... Het kan een belangrijke reden zijn dergelijke klokken in een nabije toekomst te gaan vervangen, maar uit historisch oogpunt zou dat wel jammer zijn. Dergelijke klokken maken per slot van rekening ook deel uit van de campanologische geschiedenis. Anderzijds blijkt hieruit ook overduidelijk hoe onverwoestbaar bronzen klokken kunnen zijn! 🛠️

Bronnen

Prof. dr. A.J. Zuithoff, voormalig hoofd laboratorium DEMKA-Staalgieterij. Persoonlijk gesprek. Sheffield City Libraries, Sheffield, Engeland. Foldermateriaal.

Magdalena Padberg: *Glocken in Sauerland*, Finnentrop, 1983.

Theo Fehn: *Die Glockenexperte*, Karlsruhe, 1990.

Bochumer Gussstahlglocken, Karlsruhe, 1999.

Tijdluiden in Utrecht

Donateursblad

Vincent Blom

Luid en Duidelijk, maart en september 1990, jaargang 9, nummers 17 en 18

(Nummer 17, maart 1990) Zo'n 500 jaar geleden werd door Paus Callistus III het tijdluiden ingevoerd. Hij liet elke middag overal de klokken luiden om de mensen op te roepen tot gebed omdat het christelijk Europa bedreigd werd door de islam. Na vele jaren werd er steeds minder vaak 's middags klokken geluid, totdat Paus Pius XII opnieuw ocriep de middagklok te luiden. In de jaren zestig van de 20e eeuw zwakte het gebruik van de middagklok, ook wel Angelus genaamd, wederom af. Dit verschijnsel kwam ook in onze eigen, aan kerken rijke stad voor. Slechts een enkele kerk bleef twee of drie keer per dag het Angelus luiden.

Er blijkt thans een hernieuwde belangstelling voor het tijd- en Angelusluiden te bestaan. De klok-technisch commissie van het UKG (KTC) is met deze belangstelling van de diverse kerken enthousiast verdergegaan. Sinds de Oud

Katholieke kathedraal aan het Willemsplantsoen het tijdluiden (driemaal daags) heeft ingevoerd, zijn er gesprekken op gang gekomen met andere kerken in de binnenstad. De Pieterskerk zal op korte termijn starten met het luiden van de middagklok, en de Rooms Katholieke kathedraal aan de Lange Nieuwstraat wil het tijdluiden herinvoeren. De binnenstad van Utrecht krijgt hierdoor weer enkele kloktradities terug. Ieder kerkgenootschap geeft echter op eigen wijze inhoud aan de diepere betekenis van het tijd- of Angelusluiden. Naast de drie genoemde kerken zullen ook de St. Willibrorduskerk en het Bartholomeusgasthuis mee blijven luiden. (...)

(Nummer 18, september 1990) Wanneer u dit artikel leest is het tijdluiden op de Utrechtse St.-Catharinakathedraal een feit. Op donderdag 19 juli jongstleden werd het angelusapparaat met slaghamer in de toren van de kathedrale kerk geïnstalleerd. Het angelusapparaat en de slaghamer zijn afkomstig uit de reeds gesloopte Utrechtse St.-Johannes de Doperkerk. Diezelfde avond klonk om 6 uur, voor het eerst sinds vele jaren, het angelus over de Lange Nieuwstraat en omgeving. Het angelus-luiden gebeurt

hier niet met de kleinste kok, iets wat wel vaak voor komt, maar met de middelste klok. Dit is een + 1000 kg zware Fis'-klok. (...) Het gebeurt zoals pastoor G. de Korte in het parochieblad schreef, niet uit nostalgie, maar om op te roepen tot gebed. "Ons gebed tijdens de angelustijden kan een uiting zijn van het geloof, dat in onze tijd geen neutraal gegeven is." Het angelus-luiden vindt dagelijks plaats om 8.30u, 12.00u en 18.00u. Voorafgaand aan het luiden van de Catharinaklok klinken 3 maal 3 slagen op deze klok.

(...) Ook de Oud-Katholieke St.-Gertrudiskathedraal aan het Willemsplantsoen is weer begonnen met tijdluiden. Er wordt hier dagelijks om 8.00u, 12.00u en 18.00u geluid. Deze luidklinkende klok, die steeds 5 minuten luidt, is in een groot gedeelte van de stad te horen.

De Willibrorduskerk aan de Minrebroederstraat heeft een klein 3-geluid. (...) Om 12.00u en 18.00u luidt het kleinste klokje gedurende enkele minuten.

In deze opsomming van het tijd- en angelusluiden past ook zeker de luiding van de Banklok in de Buurtoren. Iedere zaterdagmiddag om 5.00u luidt deze klok ten teken dat de werkweek te einde is. Het is de moeite waard deze klok eens te beluisteren in de omgeving van de Buurkerk. Op iedere woensdagavond wordt om 18.45u de Agnes Major van de Dومتoren geluid. Na afloop van de zaterdagse beiaardbespeling (12.00u) wordt de Poncianus geluid.

In een tweetal buitenwijken van de stad wordt er ook nog dagelijks geluid. De St.-Gerardus Majellakerk aan het einde van de Vleutenseweg luidt dagelijks om 12.00u en 18.00u het angelus, voorafgegaan door 3 maal 3 slagen. Op zaterdagavond wordt van 18.45u tot 18.50u het volledige 3-geluid geluid voor het inwijden van de zondag. Dit was in 1954 een initiatief van wijlen pastoor Schurink, die dit had overgenomen van de KRO-radio. Op deze zender werd iedere zaterdagavond klokgeluid ten gehore gebracht onder het motto: "We luiden de zondag in".

De Bernarduskerk op Hoograven luidt ook dagelijks om 12.00u en 18.00u. Dit gebruik zal worden voortgezet wanneer de klokken bij de nieuwe Johannes de Doperkerk een plaats zullen hebben.

Aan het invoeren van het tijdluiden op de Pieterskerk en de St.-Pauluskerk wordt nog gewerkt.

Met deze opsomming van tijdluiden hebben wij U een indruk willen geven van wat er zoal op een door-de-weekse-dag in onze Domstad aan klokken is te beluisteren. Ik wens U veel luistergenot toe.

Het tijdluiden blijft mij achtervolgen

Vincent Blom, 15 november 2021

Ik was enigszins verrast door het mailtje dat ik van de redactie ontving. Een mailtje met in de bijlage een artikel dat ik eind jaren 80 schreef voor dit blad. Het ging over tijdluiden in Utrecht. Nu, bij gelegenheid van het 100e nummer van Luid&Duidelijk, kwam de vraag

of ik kon instemmen met herpublicatie. Uiteraard geen probleem, het tijdluiden boeit mij nog steeds.

Inmiddels ben ik, sinds 1998, werkzaam als priester in het bisdom 's-Hertogenbosch en heb ik ambtshalve natuurlijk met klokken te

maken. In de diverse parochies waar ik mocht werken heb ik mij steeds ingezet voor het uitbreiden van de bestaande luidtradities. Het geluid van de klokken laat de kerk hoorbaar in de samenleving aanwezig zijn.

Na een stageperiode in Odiliapeel en zes jaar kapelaan in de Bossche Sint-Jan, werd ik in 2005 pastoor van de fraaie neogotische St. Odulphuskerk van Best. De hoge toren geeft plaats aan een mooi viergelui. Hier werd, een jaar na mijn aantreden, het angelus om 12 en 18 uur in ere hersteld.

Vanaf 2009 werkte ik als pastoor en deken van Sint-Oedenrode. In de centrumkerk, toegewijd aan Sint-Martinus, werd eveneens het angelus in ere hersteld. Bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van dit Godshuis is in 2016 door de bevolking een carillon aan deze kerk geschonken. De achttien klokken hebben een plaats gekregen hoog in de dakruiter. Het luidklokje dat na de oorlog in deze vieringtoren werd gehangen, luidt sinds 2016 iedere avond om 21 uur: de waakklok!

Begin 2019 ben ik benoemd tot plebaan van de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch. Terug naar de plaats waar ik eens als kapelaan begon. Een grote verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor dit monumentale kerkgebouw die een veelheid van functies in zich draagt: bisschopskerk, parochiekerk, bedevaartkerk van de Zoete Moeder van Den Bosch en nationaal monument. In goede samenwerking met de gemeente, eigenaar van de toren en de klokken, mogen we ook hier aan de toekomst werken.

De restauratie van de toren van najaar 2020 tot de zomer 2021 heeft enkele nieuwe initiatieven met zich meegebracht. Het luidprogramma voor de wekdagen is wat uitgebreid en op zaterdagmiddag om 17 uur wordt de zondag feestelijk ingeluid. Ja, het tijdluiden blijft mij 'achtervolgen'! Heel bijzonder is dat

de restauratie ook is aangegrepen om de zeven grootste klokken van de kathedraal te voorzien van een dubbel luidwiel zodat ook handluiden tot de mogelijkheden behoort.

De klokken gaan mee in mijn leven. Zo was het in mijn kinder- en jeugd jaren als zoon en kleinzoon van een koster, zo was het in de tijd dat ik luider was bij het UKG en zo is het in mijn werk als priester. Klokken begeleiden de kernmomenten van het leven: bij een huwelijk, een doop en bij het afscheid van een dierbare. Het blijft iedere uitvaart in de Sint-Jan weer indrukwekkend: de Noteman, zeg maar de Salvator van de Sint-Jan, die met haar doordringende geluid een dierbare overledene begeleidt op zijn of haar laatste tocht. Maar even indrukwekkend is het volledige tiengelui dat tijdens het Gloria van de Paaswake de verrijzenis van Christus aankondigt.

In 2022 is het 800 jaar geleden dat er voor het eerst sprake is van de (romaanse) Sint-Jan. Van deze kerk rest ons nog het onderste gedeelte van de toren. Zowel de parochie van de Sint-Jan als de gemeente willen samen dit bijzondere jubileum gaan vieren. De kathedraal is onmiskenbaar hét symbool van 's-Hertogenbosch, ja van heel Brabant.

800 jaar de Bossche Sint-Jan en de 100e uitgave van *Luid&Duidelijk*. Redenen genoeg om de feestklokken te laten luiden. Van harte proficiat! 🎵

De Noteman in de ogen van tekenaar Onno van Geuns, *Donateursblad* nummer 2, december 1982.

Luid&Duidelijk – jaargang 40 – nummer 100 – december 2021

Luid&Duidelijk

is het verenigingsorgaan van het Utrechts Klokkenluiders Gilde (UKG); het verschijnt viermaal per jaar.

Redactie: Bram van der Wees (hoofdredacteur), Adri Onnekink, Frank Ooms, Peter Boss en Rob Huibers

Foto's: Jeroen Nieuwint, Rob Huibers, Ton Kroon, Wilbert van der Hulst, Norbert Stap, Daniëlle Alexander, Johan van den Hurk, Het Utrechts Archief, Archief UKG, e.a.

Redactieadres: luidenduidelijk@klokkenluiders.nl

Vormgeving: Coco Bookmedia, Amersfoort

Druk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Uitgever: Stichting De Plantage, Utrecht

Het Utrechts Klokkenluiders Gilde stelt zich ten doel de vaak

eeuwenoude luidklokken van de Utrechtse torens te behouden en te gebruiken. Het UKG luidt met de hand de klokken op negen locaties in Utrecht.

Secretariaat: Rochus Meeuwiszstraat 9, 3554 VR Utrecht

Tel: 06 - 12 92 98 94

info@utrechtstklokkenluidersgilde.nl

www.utrechtstklokkenluidersgilde.nl

Bestuur Alma van Bommel (voorzitter), Arie Noordermeer (secretaris),

Bram van der Wees (penningmeester), Louis Akkermans, Remco Berendsen, Adri Onnekink, Jesse Oostermann.

Ereleden Evert Oldenhof †, Willem Meijnen †, Sjoerd van Geuns, Ton Kroon

Dragers Speld van Verdienste Wilbert van der Hulst, Arie Noordermeer, Tark Wijchers, Robert Vink, Cory Bok

Vertrouwenspersoon Marijke Drost

ANBI-status

Het UKG heeft de culturele ANBI-status. Dit betekent dat uw contributies, bijdragen en giften voor 125% aftrekbaar zijn voor de inkomstenbelasting. Wilt u het UKG structureel steunen met een periodieke gift, neem dan contact op met penningmeester@utrechtstklokkenluidersgilde.nl.

Bankrekening: NL19 TRIO 0198 3093 09 t.n.v. Utrechts Klokkenluiders Gilde. (BIC: TRIO NL2U)

Persoonsgegevens

Het UKG beschikt over uw naw- en contactgegevens, uw bankrekeningnummer, leeftijd en startdatum lidmaatschap. Het UKG gebruikt deze gegevens uitsluitend voor het verzenden van Luid&Duidelijk en de Nieuwsbrief, voor persoonlijke correspondentie met u als lid en voor administratieve zaken. Het UKG stelt deze gegevens niet aan derden ter beschikking voor andere doeleinden. Indien u wilt weten welke gegevens wij van u hebben vastgelegd, kunt u zich wenden tot de secretaris: info@utrechtstklokkenluidersgilde.nl.

Lidmaatschap aangaan en opzeggen

U kunt lid worden van het UKG door het aanmeldingsformulier op de website in te vullen en op te sturen, of door een e-mail met de gevraagde gegevens te sturen. Wij zijn erg blij met uw lidmaatschap. Het vergroot het draagvlak onder onze doelstelling en activiteiten, en door uw bijdrage verruimt u onze financiële mogelijkheden. Het UKG ontvangt geen structurele subsidie. Ook al is uw bijdrage slechts € 1750, wij hebben deze hard nodig om het culturele erfgoed van het handmatig luiden van de klokken in Utrecht in stand te houden. Wilt u opzeggen? Uw opzegging moet dan uiterlijk op 31 december van het lopende jaar door ons ontvangen zijn. U krijgt na opzegging nog het hele lopende jaar ons tijdschrift Luid&Duidelijk, onze nieuwsbrieven en uitnodigingen voor onze vele activiteiten. Stuur uw opzegging aan info@utrechtstklokkenluidersgilde.nl.

Aanwijzingen voor auteurs

De redactie streeft naar een goede samenwerking met haar auteurs en geeft graag redactionele ondersteuning. Heeft u een plan voor een bijdrage, neem dan gerust eerst met ons contact op. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te redigeren, indien wenselijk in te korten of te weigeren.

Bijdragen voor Luid&Duidelijk kunt u, digitaal in Word, zenden aan luidenduidelijk@utrechtstklokkenluidersgilde.nl. Foto's (bij voorkeur als jpg-bestand, minimaal 1 MB per foto) kunt u ook verzenden via WeTransfer.com.

Meningen en feiten zoals die door auteurs worden weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever. Voor het plaatsen van advertenties kan men zich wenden tot het redactieadres. Losse nummers zijn, indien nog leverbaar, te bestellen via luidenduidelijk@utrechtstklokkenluidersgilde.nl.

Kopij inleveren

Kopij voor L&D 102 (juni 2022) kan uiterlijk tot maandag 9 mei 2022 ingeleverd worden via luidenduidelijk@utrechtstklokkenluidersgilde.nl.

Digitale versie

Wilt u Luid&Duidelijk in de toekomst liever digitaal (als pdf) ontvangen, stuur dan een mail met dit verzoek aan luidenduidelijk@utrechtstklokkenluidersgilde.nl. Vermeld daarbij, naast uw volledige adresgegevens, of u het tijdschrift naast de digitale versie ook nog op papier wilt blijven ontvangen.

Afbeelding achterzijde

Het luidtouw van de Mariaklok in de Jacobitoren. (Rob Huibers)

Afbeelding voorzijde

Sjoerd van Geuns met het touw van de Salvator in de Domtoren. (Rob Huibers)

Op de tochtige luidzolder van de Jacobitoren liggen een paar luidtouwen die eruitzien of ze al jaren niet meer van hun plek zijn geweest. Midden in de touwspiraal van de Maria en de Joseph hebben de wind en de tijd vogelnestjes gebouwd van stof en touwvezel. Ik kan haast niet wachten tot het weer lente is en de Maria en Jozef heel voorzichtig geluid moeten worden om de jonge merels niet te storen. (Rob Huibers)